

DE
OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS
LIBRI III.

Item,
De Amicitia: de Senectute:
Paradoxa: & de Somnio
Scipionis.

Cum indice in fine libri
adjuncto.

J. J. J. J. J.
Editio ceteris correctior atque
emendatior.

CANTABRIGIÆ,
Ex Academiae celeberrimæ
typographico.

1639.

OFFICE

RECORDS
OF THE
COURT

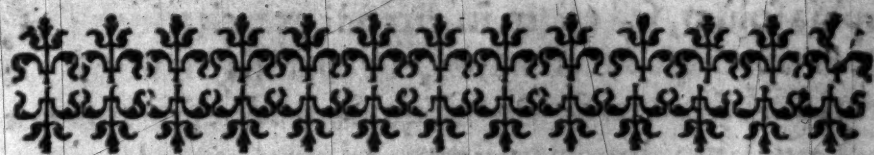
IN THE
COUNTY OF
SHERBURN
STATE OF MINNESOTA

IN RE

James J. [illegible]

vs.

[illegible]

M. T. CICERONIS DE
OFFICIIS LIB. I. AD
MARCUM FILIUM.

¶ Argumentum per D. Erasmus Roterod.

*Ciceronem filium suo hortatur exemplo, nè simplici
cuiquam studio sese addicat, sed Græca cum La-
tinis, & orationis virtutes cum philosophiæ sci-
entia conjungat. Deinde, quò eum reddat atten-
torem, hanc, quæ de officiis est, philosophiæ par-
tem, duobus potissimum nominibus commendat,
vel quòd usus ejus ad omnem vitæ rationem la-
tissime pateat, vel quòd hæc una sit philosophis
omnibus inter se communis. Postremò, testatur se
in hac disputatione Stoicos potissimum sequi, quòd
hi vel optime boni finem, ad quem officia omnia
referuntur, constituerint: cum Epicurus volu-
ptate metiens summum bonum, atque Aristo, Pyr-
rho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officiũ
quoque naturam subverterint.*

Uanquam te, Marce fili, annum
jam audientem Cratippum, idq;
Athenis, abundare oportet præ-
ceptis institutisq; philosophiæ,
propter summam & doctoris au-
toritatem, & urbis; quorum al-
ter te scientiã augere potest, alte-
ra exemplis: tamen ut ipse ad meam utilitatem sem-
per cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philo-
sophia

*Triplex argu-
mentum; a no-
bilitate docto-
ris, & item
loci, & tem-
poris diutur-
nitate.*

*Dicere, oratoris:
judicium
ferre de rebus,
Philosophi.*

sophia solùm, sed etiam in dicendi exercitacione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem disces tu quidem à principe hujus ætatis philosophorum, & disces quamdiu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te quantum proficias non poenitebit. Sed tamen nostra legens, non multum à Peripateticis dissidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis utere tuo judicio; nihil enim impedio: orationem autem Latinam profectò legendis nostris efficies plenior. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, apud, distinctè, ornatèque dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solùm orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui jam se illis ferè æquarunt, studiosè legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque celandum est æquabile & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrumque certè secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi

*Inter Philosophos Græcos
nemo dicendi
studium secutus est.*

dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosissimè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè splendidèque facere potuisse. Eodèmq; modo de Aristotele & Isocrate judico; quorum uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ gravissimum. Nam cum multa sint in philosophia & gravia & utilia accuratè copiosèque à philosophis disputata, latissimè patère videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudine. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit ut neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis

Platoni dicendi exercitatio, Demostheni philosophandi defuit.

Commendat officia à persona & sua & filii: deinde ab utilitate & communitate.

Epicureos notat.

qui solam, aut ab iis qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem explosa sententia est. Qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac questione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, judicio arbitrioque nostro, quantum, quoque modo videbitur, hauriemus.

*Idem in oratione Lysie
notavit Socrates in
Phædro Platonis.*

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, divisione explicat; duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, estque cum fine boni conjunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit: Alterum medium, siue inchoatum, quod per se neque bonum est, neque malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officii; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Divus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnia

OMnis de officio duplex est quaestio. Unum ge-
nus est, quod pertinet ad finem bonorum: alte-
rum, quod positum est in praeceptis, quibus in om-
nes partes usus vitae conformari possit. Superioris
generis huiusmodi exempla sunt: Omnia officia
perfecta sint: Nunquid officium aliud alio majus
sit: & quae sunt generis ejusdem. Quorum autem of-
ficiorum praecepta traduntur, ea quanquam pertinent
ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia
magis ad institutionem vitae communis spectare vi-
dentur: de quibus est nobis his libris explicandum.
Atque etiam alia divisio est officii: nam & medium
quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum
autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod
Graeci *κατὰ φύσιν*: hoc autem commune, quod ii
κατὰ νόμον vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum
quod sit, id perfectum officium esse definiant: me-
dium autem officium id esse dicant, quod cur factum
sit, ratio probabilis reddi possit.

Quae in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii
capiendi deliberatio. Nam, honestumne factu
sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem
cadit: in quo considerando saepe animi in contra-
rias sententias distrahuntur. Tum autem inqui-
runt, aut consultant, ad vitae commoditatem, jucu-
ditatemque, ad facultates rerum atq; copias, ad opes,
ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos, con-
ducat id necne, de quo deliberant. Quae deliberatio
omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitan-
di genus est, cum pugnare videtur cum honesto id
quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se ra-
pere, honestas contra revocare ad se videtur, fit ut
distrahatur indeliberando animus, afferatq; ancipitem
curam cogitandi. Hac in divisione (cum praeterire ali-

Partitio totius
questionis de
officiis.

quid, maximum vitium in dividendo sit) duo prætermiſſa ſunt. Nec enim ſolùm, utrùm honeſtum an turpe ſit, deliberari ſolet: ſed etiam duobus propoſitis honeſtis, utrùm honeſtius; itẽmque, duobus propoſitis utilibus, utrùm utilius. Itã quã ille triplicem putavit eſſerationem, in quinque partes diſtribui debere reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter; tum pari ratione de utili; poſt de comparatione eorum diſſerendum.

Ex veteris Academiae & Stoicorum ſententia, qui ſummum bonum à natura proſciſci putant, & hoc ipſum eſſe beatè vivere, ſecundùm naturam vivere commemorant, docet quæ ſemina nobis natura inſeverit, quæq; adminicula addiderit: quibus accedente indiſtriã ac uſu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proſciamus. Nam primo loco, omni animanti ſtudium tuendi ſui indidit, id quod jure naturæ eſt hominum cum pecudibus commune; vocaturque $\chi\tau\iota\sigma\tau\iota\varsigma$ $\phi\upsilon\sigma\iota\varsigma$ $\alpha\epsilon\tau\iota\sigma\tau\iota\varsigma$, id eſt, ſecundùm naturam primum: conſequens eſt appetitus eorum quæ incolumitati ſunt amica, fuga eorum quæ noxia: Verùm homini, quoniam non ſolùm è corpore conſtat, ſed etiam ex animo, ut totus eſſe poſſet incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde diſciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proſciſcuntur.

P Rincipiò, generi animantium omni eſt à natura tributum, ut ſe, vitam, corpùſq; tueatur; declinẽtq; ea quæ nocitura videantur; omniãq; quæcunq; ad vivendum ſint neceſſaria, inquirat, & parat; ut paſtum, ut latibula, & alia ejuſdem generis. Commune item animantium omnium eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſã, & cura quẽdam eorum quæ procreata ſunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè intereſt, quòd hæc tantùm, quantum ſenſu moventur, ad id ſolum quod adeſt, quòdque præſens eſt, ſe accommodat,

$\phi\upsilon\sigma\iota\sigma\tau\iota\varsigma$ $\tau\alpha$
 $\tau\acute{o}\nu$ $\delta\epsilon$ $\tau\acute{o}$
 $\beta\epsilon\tau\tau\acute{o}\nu$ $\epsilon\alpha\upsilon$
 $\tau\acute{o}\nu$ $\phi\upsilon\sigma\iota\sigma\tau\iota\varsigma$
Arist.

modat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia & causas rerum videt, earumque progressus & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras; facile totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ societatem: ingeneratque imprimis præcipuum quendam amorem in eos qui procreati sunt: impellitque ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire velit; ob easque causas studeat parare ea, quæ suppeditent & ad cultum & ad victum; nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisque quos charos habeat, tuerique debeat. Quæ cura exulcitatur etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. Inprimisque hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac dicere; cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene beatæque vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ iuste & legitime imperanti; ex quo animi magnitudo existit, humanarumque rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ est rationisque, quod unum hoc animal sentit quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisque, qui modus. Itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo

In Phaedro.
Proverbium,
ἐν τῇ ὁπῇ
ῥίψε) τὸ ἐργᾶν.

multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavetque ne quid indecore effoeminateve faciat; tum in omnibus & opinionibus & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodque verè dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse naturâ. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Justitia, Fortitudo, & Temperantia; ac de materia singularum.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium sortitur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiâque versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri; ejusque virtutis hoc munus est proprium, Ut enim quisque maxime perspicit quid in re quaque verissimum sit, quisque acutissime & celerrime potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic, quasi materia quam tractet & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas tuendasque, quibus

Omnes virtutes una virtus absoluta, juxta Platon.

Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum.

Fortitudo in contemptu difficultatum.

Temperantia in æquabili modo rerum omnium.

Decorum, velut umbra corporis, honestatem consequitur.

bus actio vitæ contingeret; ut & societas hominum conjunctioq; servetur; & animi excellentia magnitudoq; cum in augendis opibus, utilitatibusque & sibi & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, & honestatem, & decus conservabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam vitæque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: Unum, nè incognita pro cognitis habeamus, hisque temerè assentiamur: quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus, & diligentiam: Alterum est vitium, quoddam nimis magnum studium, multamque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemq; non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæq; ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri investigatione versantur; cujus studio à rebus agendis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: à qua tamen sæpe fit intermissio,

multiq;

Βαλεὺς μὲν
βροτῶν,
ἐπιτέλει ὅ
τα χεῶς τὰ
δοξαυτά.
Isocrates,
Σύμβολος
ὅτιν οὐδεὶς
βελτίον χεῶν
Ναζιανζ.
Sulpit. Gallus
exercitum
Romanum
falsâ formidine
liberavit, luna-
ris eclipsis ra-
tionem edis-
serens, Liv.
lib. 44.

multique dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio motusque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beatæque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De Iustitia.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt: iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum munus est, ut nè cui quis noceat, nisi laceffitur injuriâ: Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur; Tusculanus, Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque sit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obigit, id quisque teneat. Eo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici; atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates

in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fides justitiæ fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum est autem justitiæ fides, id est, dictorum conventorumque constantia & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiosè exquirunt unde verba sint ducta, credamúsque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

Duo injustitiæ genera, ut justitiæ: & unde oriantur.

Sed injustitiæ duo genera sunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis quibus inferitur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injustè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur afferre socio. Qui autem non defendit, nec obstitit, si potest, injuriæ; tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem injuriæ quæ nocendi causâ de industria inferuntur, sæpe à metu profisciscuntur: ut cum is qui alteri nocere cogitat, timet nè, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea quæ concupierunt: in quo vitio latissimè patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cum ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satís magnam pecuniam esse ei qui in republica princeps vellet esse, *cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici

* qui suis

*Nulla fides
regni sociis -
Lucan,*

fici apparatus, vitæq; cultus cum elegantia & copia; quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium, *Nulla sancta societas, nec fides regni est*; id latius patet. Nam quicquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atq; humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerunque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum est, nè quid in eo genere peccetur.

Injuria alia aliâ levior.

Sed in omni injustitia permultum interest, utrùm Sperturbatione aliquâ animi, quæ plerunque brevis est, & ad tempus; an consultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

Causas recenset, unde secundum injustitiæ genus oriatur.

Prætermittendæ autem defensionis, deserendiq; officii plures solent esse causæ. Nam aut inimitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentiam, pigritiam, inertiam, aut suis studiis, quibusdãve occupationibus sic impediuntur,

ut

ut eos, quos tutari debeant; desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quòd in veri investigatione versentur, quòdque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, inferendâ nè cui noceant injuriâ, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos nè ad Rempublicam accessuros quidem putat, nisi coactos: æquus autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sunc etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res antè constituimus, quibus justitia continetur, facilè quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes *Humani nihil à se alienum putat*. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Lib. de repub.

In Heautont.

Τὸ δὲ δικαίον
πρὸς ἄλλο-
τελον δ' ἔ-
μελει.

Pindar.

Proverbium,
Qua dubitas
nè feceris.

Docet

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis ; si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium esse, nimium inhaerere juris apicibus.

Sed incidunt sæpe tempora, cum ea quæ maximè videntur digna esse iusto homine, eoque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut, non reddere depositum, etiam nè furioso facere promissum; quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit iustum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ; primum, ut nè cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sint iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quàm illi prosint cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutū queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum. Theseus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum conficeret; ut sibi ad inferos daretur adiutus; ut Hippolytum algeret.

*In juridicialibus officiis equitas spectanda,
non verbis inhaerendum.*

EXistunt etiam sæpe injuriæ, calumniâ quadam,
& nimis callidâ & malitiosâ juris interpretatio-
ne. Ex quo illud, *Summum jus, summa injuria*, factum *Ex Heauton-*
est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere *timorum eno.*
etiam in Repub. multa peccantur : ut ille, qui, cum
triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ,
noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ,
non noctium induciæ. Nec noster quidem proban-
dus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem *Vid. Plutar-*
alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum *chum.*
Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à Senatu
datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separa-
tim locutum, ut nè cupidè quid agerent, nec appe-
terent, atque ut regredi, quàm progredi mallent : Id
cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio re-
lictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant,
terminavit. In medio relictum quod erat, populo
Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non
judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis so-
lertia. Sunt autem quædam officia etiam adversus
eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim *Quod in pu-*
ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an *nienda inju-*
satis sit, eum, qui laceffiverit, injuriæ suæ pœnitere : *ria officium.*
ut & ipse nè quid tale posthac committat, & cæteri
sint ad injuriam tardiores.

Hactenus de civili justitia, nunc de bellicis officiis.

*Facit autem duo belli genera, quorum utrique
communia sunt hæc : Ut non nisi justis de causis
suscipiantur : nè inferantur nisi rebus repetitis ;
nisi solenniter denunciata : ut ritè gerantur, nè
seviamus supra modum in victos : humanius eti-
am, qui se dedunt, recipiantur : fides hosti etiam
privatim præstetur, non modò in conventis solen-*

nibus. Propria verò sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humaniùs agamus : cum his, qui vitam nostram petunt, severiùs.

ATque in Rep. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi ; unum per disceptationem, alterum per vim ; cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum : confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt : ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt : at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum : sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, nè posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meâ quidem sententiâ, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est : tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè sit & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat : cum autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat,

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Æmiliano funditus eversa. Corinthus item in Achaia à L. Mummiò sublata, quòd in Istmo esset, & ad bellum movendum opportuna.

Quod in bellis suscipiendis officium.

Quanta sacramenti militaris religio majoribus.

tabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento ; quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat : adeo summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quod qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante : hostis enim apud majores nostros, is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ : **AUT STATUS DIES CUM HOSTE**. Itémque, **ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUTORITAS**. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, cum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare ? Quamquam id nomen durius jam effecit vetustas : à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo qui fert arma contra, remansit. Cum verò de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minùs acerbè gerenda sunt. Ut enim, cum civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor ; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ : sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret : cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est ;

*nè pronepotem
hujus, Vircen-
sem intelligen-
tes, nisi majoris
ad absolutam
etatem referre,*

Enniani
versus.

Pyrrhus rex
ad Pyrrhum
Achillis filium
genus suum re-
ferebat, cui
avus fuerat
Æacus.

Tantâq; ali-
quos affecerunt
ignominia, ut
statim mortem
sibi consciscer-
ent; autore
Liv. Decad. 2.
lib. 3.

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis :
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes :
Ferro, non auro vitam cernamus utrique, (fors,
Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat
Virtute experiamur : & hoc simul accipe dictum ;
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.

Dono ducite : dôque volentibus cum magnis diis.

Regalis sanè & digna Æacidarum genere senten-
tia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti,
hosti promiserint, est in eo ipso fides servanda : ut
primo Punico bello Regulus captus à Poenis, cum
de captivis commutandis Romam missus esset, juras-
setque se rediturum ; primum, ut venit, captivos red-
dendos in Senatu non censuit ; deinde, cum retinere-
tur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire
maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo
autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos
decem Annibal Romam adstrictos misit jurejuran-
do, se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti
erant, impetrâssent : eos omnes censores, quoad
quisque eorum vixit qui pejerâssent, in ærariis reli-
querunt : nec minùs illum, qui jurisjurandi fraude
culpam invenerat. Cùm enim Annibalis permissu
exisset è castris, rediit paulò pòst, quòd se oblitum
nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, jureju-
rando se solutum putabat : & erat verbis, re non erat.
Semper autem in fide quid senseris, non quid dixe-
ris, cogitandum. Maximum autem exemplum est
justitiæ in hostem à majoribus nostris constitu-
tum. Cùm à Pyrrho perfuga Senatui est pollicitus, se
venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus
& C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit : Ità nè ho-
stis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis,
cum scelere interitum approbavit. Ac de bellicis
quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem
etiam

etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio & fortuna servorum, quibus non malè præcipiunt, qui ità jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & justa præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

Officium domini in servos.

Triples nocendi genus: vi aperta, fraude occulta, & sub adumbrata honesti persona, quod est omnium scelestissimum.

De liberalitate secunda justitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annexere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, nè quid demus, quod accipienti sit nociturum; nève, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honestà benevolentia prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique qui bene de nobis meriti; quibus & cum sænore beneficium remetiendum. Postremo, societatis humanae gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissime scripsit.

Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: quā quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, nè oblit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, nè major benignitas sit quàm facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc refe-

De potestate super & superbia. Quomodo dandum, quantum, & quibus.

*Ut si, pro ac
si: Terentius,
Ut si esset
frater.*

*Tyrannica li-
beralitas Cæ-
saris & Sylla.*

*Dandum pro-
bis viris, cla-
ris, aliquo
vinculo nobis
conjunctis,
bene meritis.*

renda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cui-
am, quod obfit illi, cui prodesse velle videantur, non
benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores
judicandi sunt. Et qui aliis nocent, ut in alios libe-
rales sint, in eadem sunt injustitia, ut si ipsi in suam
rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem
cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod
aliis largiantur: Hicque arbitrantur se beneficos in
suos amicos visum iri, si locuplerent eos quâcunque
ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil
magis officio possit esse contrarium. Videndum est
igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ profit amicis,
noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pe-
cuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non
debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod
non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, ne
benignitas major esset, quàm facultates; quòd, qui
benigniores volunt esse, quàm res patitur, primum
in eo peccant, quòd injuriosi sunt in proximos:
quas enim copias his & suppeditari æquius est, &
relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in
tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & au-
ferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant
copiæ. Videre etiam licet plerosque non tam natu-
râ liberales, quàm quâdam gloriâ ductos, ut benefi-
ci videantur, facere multa, quæ videntur ab osten-
tatione magis, quàm à voluntate proficisci. Talis
autem simulatio vanitati est conjunctior, quàm aut
liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum,
ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo &
mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium
conferetur, & animus erga nos, & communitas ac
societas vitæ, & ad nostras utilitates officia antè
collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin
minùs, plures causæ majorisque ponderis plus ha-
beunt.

Mores

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.

Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenèque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sint simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ita quemq; maximè ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de qua jam multa dicta sunt, justitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerunque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potiùs attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potiùs & constantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est. Quod si ea, quæ acceperis utenda, majore mensurâ, si modò possis, jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos,

*Beneficia cum favore reme-
tienda.*

*Νικᾶν εὖ ἐρ-
δοντας ἐπὶ
πλεόνεσσι
καθίηκει.*

profuturos, non dubitamus officia conferre : quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt ? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi : demus necne, in nostra potestate est ; non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati : quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, consideratè, constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officii est, ut quisq; maximè opis indigeat, ità ei potissimum opitulari ; quod contrà fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

Beneficia potissimum animo dantis merienda.

Non dandum ut recipias, sed ut pro sis amico.

Juxta illud Hesiod.

*Καὶ δόμεν
ὅς κεν δῶ, καὶ
μὴ δόμεν ὅς
κεν μὴ δῶ.*

Primi societatis humanae fontes, ratio, & oratio.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate universali omnium mortalium.

Oprimè autem societas hominum conjunctioneque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ità in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturâ principia sint communitatis & societatis humanæ, repetendum altiùs videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio ; quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitq; naturali quadam societate : Neque ullâ re longiùs absumus à natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus ; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim

enim

enim rationis & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos omnibus inter omnes societas hæc est : in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ità teneantur, ut sit constitutum ; è quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est; AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri in permultas potest.

*Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat facit,
Nihilominus ut ipsi luceat, cum illi accenderit.*

*Bellissimi
Ennii versus.*

Una enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, *Non prohibere aquam profluentem : Pati ab igne ignem capere, si quis velit : Consilium fidele deliberanti dare :* quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiarum parvæ singulorum sunt ; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, NIHILOMINUS UT IPSI LUCEAT, ut facultas sit, quâ in nostros sumus liberales.

*Quæ omnibus
absque discrimine commu-
nicanda.*

GRadus autem plures sunt societatis hominum : Ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maximè homines conjunguntur : interior etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationesque tractæ.

*Ab illa prima
communitate
ad contractio-
res societates
descendit.
Quæ commu-
nia civibus
inter se.*

Cogitatio.

*Affinitates
ex conjunctis.*

*Amicitia vir-
tute concili-
ata.
ὁμοιοι ὁμοί-
οις φίλοι.*

*Σώματα μὲν
δύο, ψυχὴ ὅ-
μια.
Hinc Ovid.
Qui duo cor-
poribus, men-
tibus unus
erant.*

tractæ. Arctior verò colligatio est, societas propin-
quorum. Ab illa enim immensa societate humani
generis in exiguum angustumque concluditur. Nam
cùm sit hoc naturâ commune omnium animanti-
um, ut habeant libidinem procreandi : prima socie-
tas in ipso est conjugio ; proxima in liberis ; deinde,
una domus, communia omnia. Id autem est prin-
cipium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Se-
quuntur fratrum conjunctiones, post consobrinor-
um, sobrinorumque : qui cùm unâ domo jam capi
non possint, in alias domos, tanquam in colonias
exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex qui-
bus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & so-
boles, origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem
conjunctio & benevolentia devincit charitate ho-
mines. Magnum est enim, eadem habere monu-
menta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habe-
re communia. Sed omnium societatum nulla præ-
stantior est, nulla firmitior, quàm cùm viri boni mo-
ribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim
honestum, quod sæpe diximus, etiamsi in alio cer-
namus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse
videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus
nos ad se allicit, facitq; ut eos diligamus, in quibus
ipsa inesse videatur : tamen justitia & liberalitas id
maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec co-
pulantius, quàm morum similitudo bonorum. In
quibus enim eadem studia sunt eadèmq; volunta-
tes, in his fit, ut æquè quisque altero delectetur, ac
seipso. Efficiturque id, quod Pythagoras vult in ami-
citiis, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa
communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro
citroq; datis acceptisque : quæ mutua & grata dum
sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societa-
te. Sed cùm omnia ratione animoque lustraveris,
omnium societatum nulla est gratior, nulla charior,
quàm

quàm ea, quæ cum republica est unicuique nostrum, Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares : sed omnes omnium charitates patria una complexa est ; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus ? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii : principes sunt, patria, & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus ; proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium ; deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerunq; fortuna est. Quamobrem necessaria vitæ præsidia debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicis vigent maximè. Estq; ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Patria debemus plurimum Oppetere mortem, id est, ultro mori.

Convenientes pro concordiis.

Quid sanguine conjunctis, quid amicis potissimum debeamus.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè necesse sit, & quid quisq; nobiscum vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ità non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum : suntque officia, quæ aliis magis quàm aliis debeantur : ut vicinum citius adjuveris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio : & consuetudo, exercitatioque capienda, ut boni ratiocinadores officiorum esse possimus, & addendo, deducen-

Vicinis quid debeatur.

*Quæ reliqui,
&c. id est,
quantum re-
linquatur, de-
ductis & addi-
tis quæ oportet.*

deducendóque videre, quæ reliqui summa fiat : ex quo quantum cuique debeat, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magnâ laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt : sic officii conservandi præcepta traduntur, illa quidem ut faciamus ipsi ; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur : declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, severitas, ambitio : ad levam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exerceatur autem magnanimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita : de quibus omnibus variè differit Cicero.

*Commendatio
fortitudinis.*

Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiûmque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatóque, humanâsq; res despiciente, factum sit. Itaque in probis maximè in promptu est, si quid tale dici potest,

*Opprobatio
pusillanimitatis.*

Ex Ennio verba Imperatoris, exemplo Clælia militum ignaviam increpantis.

In hoc carmine mollitiei est exprobratio, quoniam Salmacis fons potus, viros effeminare dicitur.

*Vos etenim, juvenes, animos geritis muliebres,
Illa virago viri. Et si quid est ejusmodi.
Salmaci da spolia sine sanguine & sudore.*

Contrâque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellentérque gesta sunt, ea nescio quo modo

quasi

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneus & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabilēsque alii: maximēque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si iustitiâ vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidiis & malitiâ laudem esse adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis amicos, minimēque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel

Fortitudinis definitio secundum Stoicos.

Magnanimitas à iustitia pendet.

*Pertinacia ala-
ii animi comes*

*Χαλεπὴ τὰ
πράγματα.*

*Proverbium
Socratis,
Difficilia quæ
pulchra.*

*Qui gloria spe
pericula susci-
pit, ambitiosus,
non fortis.*

*Lubricus, i.e.
anceps, &
periculosus.*

vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præ-
stare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ
est justitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque
disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo
jure patiantur. Existuntq; in repub. plerunq; largi-
tores, & factiosi, ut opes quàm maximas consequan-
tur, & sint vi potius superiores, quàm justitiâ pares.
Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est
tempus, quod justitiâ vacare debeat. Fortes igitur, &
magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui
propellant injuriam. Vera autem & sapiens animi
magnitudo honestum illud, quod maximè natura se-
quitur, in factis positum, non in gloria, judicat; prin-
cipemque se esse mavult quàm videri. Etenim qui
ex errore imperitiæ multitudinis pendet, hic in ma-
gnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res
injastas impellitur, ut quisque est altissimo animo, &
gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus; quod vix
invenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis,
non quasi mercedem rerum gestarum desideret glo-
riam.

*Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum sita :
in contemnendis tum prosperis, tum adversis, & in
arduis rebus gerendis.*

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus
maximè cernitur : quarum una in rerum ex-
ternarum despicientia ponitur, cum persuasum sit
nihil hominem, nisi quod honestum decorumque
sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere :
nulliq; neque homini, neque perturbationi animi,
nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut cum ita sis
affectus animo, ut suprâ dixi, res geras magnas illas
quidem, & maximè utiles, sed vehementer arduas,
plenasq; laborum & periculorum cum vitæ, tum mul-
tarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum re-
rum

rūm duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem in posteriore : causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestum sit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea quæ eximia plerisque & præclara videntur, parva ducere, eaq; ratione stabili firmâq; contemnere, fortis animi, magnique ducendum est. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunæque versantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæq; constantiæ. Non est autem contentaneum, qui metu non frangatur, cum frangi cupiditate ; nec, qui invictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi tamque parvi, quam amare divitias : Nihil honestius magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas ; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut suprâ dixi : Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquillitas adsit & securitas, quæ afferat cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad otiumque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longèque principes, & quidam homines severi & graves, nec populi, nec principum mores

Turpius à voluptate vinci, quam à dolore.

Humilis animi, mirari divitias.

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

ferre

ut nō pro nē.

ut Plato.

ut Scipio.

Non satis
constanter,
id est, alibi
contemnunt,
alibi minimē.

ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris de-
lectati re suā familiari. His idem propositum fuit,
quod regibus, ut nē quā re egerent, nē cui parerent,
libertate uterentur; cuius proprium est, sic vivere
ut velis. Quare cū hoc commune sit potentiaē cu-
pidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adi-
pisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; al-
teri, si contenti sint & suo & parvo. In quo qui-
dem neutrorum omnino contemnenda est senten-
tia. Sed & faciliior & tutior, & minū aliis gravis
aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem
hominum generi, & ad claritatem amplitudinēq;
aptior, eorum, qui se ad rempub. & ad res magnas
gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis
forsitan concedendum sit rempublicam non capes-
sentibus, qui excellenti ingenio, doctrinaē sese dedi-
derunt: & iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut
aliquā graviore causā impediti, à repub. recesserunt,
cū ejus administrandæ potestatem aliis, laudēq;
concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si
despicere se dicant ea, quæ plerique admirantur,
imperia, & magistratus; iis non modò non laudi, ve-
rū etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium
in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo pu-
tent, difficile factū est non probare: sed videntur la-
bores, & molestias, tum offensionum, tum repulsa-
rum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam.
Sunt enim qui in rebus contrariis parū sibi
constent, voluptatem severissimē contemnant:
in dolore sint molliores; gloriam negligant, fran-
gantur infamiā: atque ea quidem non satis constan-
ter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum
gerendarum, abjectā omni cunctatione, adipiscen-
di magistratus sunt, & gerenda respublica est. Nec
enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi
magnitudo potest. Capessentibus autem rempub.
nihilo

nihilominus quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi atque securitas, si quidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constantiâque victuri. Quæ eò faciliora sunt philosophis, quò minùs patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat; & quò minùs multis rebus egent; & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda rempub. gerentibus, quàm quietis: quò magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, nè id modò consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, nè aut temerè desperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis, priusquam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Majora viribus aggredi, temeritatis est: quæ possis in his tibi diffidere, ignavia.

Longè fortius esse civilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quàm urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiiverunt propter gloriæ cupiditatem: atq; id in magnis animis ingeniiisque plerunq; contingit: eoque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores clariorésque quàm bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quàm Solonis, illustrius; citerûq; Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primùm constituit Areopagitas: non minùs præclarum hoc, quàm illud judicandum est. Il-

Themistocles Atheniensium imperator apud Salaminem insulam Xerxem prælio vicit. Solon Salaminus dedit leges maxime salutares.

Lycurgus legum lator
Pausania ac
Lysandro du-
cibus multis
victoris no-
bilibus ante-
fertur.

M. Scaurus
eloquentiâ &
juris scientiâ
commendatus,
& Q. Catulus
in rebus civi-
libus florue-
runt; Marcius
& Pompeius
belli gloriâ.
Scipio A-
milianus Nu-
mantiam su-
stulit.

Scipio Nasica,
Tib. Gracchum
perniciosas
leges ferentem
privatus oc-
cidit.

Hic est invi-
diosus ille ver-
siculus, quo Ci-
cero gloriatus
est, se in toga
Catilinariam
conjuratorem
oppressisse.

Ter trium-
phavit Pom-
peius, de Af-
rica, & iterum
de Hispanis,
tertiò de Mi-
thridate.

lud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ab illo verum est adjutum esse Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio Senatûs ejus, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania Lysandrôque dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatatum putatur; tamen nè minima quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neq; pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neq; cum versaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur: Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir & imperator, in excindenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica privatus, cum Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione; attingit enim & bellicam, quoniam vi manûque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me solere ab improbis & invidis invadi audio,

Cedant arma togæ, concedat laurea lingue.

Utenim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nonne togæ arma cessere? Neq; enim in repub. periculum fuit gravius unquam, nec majus odium. Ità consiliis, diligentiaque nostrâ celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hereditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret

diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in rempub. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quam in his operæ studiūq; ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificūq; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obedire consilio rationisque possit in exequendis negotiis & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui rogati reipub. præsumt, quam qui bella gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt; nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decernendi fortitudo. Sed cavendum, nè id bellandi magis fugā, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quaesita videatur. Fortis verò animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò antè constituere, quid accidere possit in utramque partem, & quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putāram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentiæ consiliūq; fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cum tempus est, necessitasque postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudinique anteponenda.

*M. Cato sic
quam triduo
secum à Car-
thagine tulerat, in senatu
ostensa persuasit
ut tertium
bellum Puni-
cum suscipere-
tur, quo etiam
eversa est
Carthago: qui
cum insequen-
ti anno mor-
tuus esset, ta-
men valuit &
sepulti auto-
ritas contra
Nasicam, nè
everteretur
suadentem.
Turpe est di-
cere, Non pu-
tāram.
Scipionis a-
pophthegma.*

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

Non sciendum in victos.

Multitudini parcendum.

DE evertendis autem, diripiendisque urbibus, valde illud considerandum est, nè quid temerè, nè quid crudeliter fiat; idque est viri magnanimi, rebus agitatis punire fontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit. Bellissima metaphora.

Quæ res potius periclitanda.

Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classis, quam privata gloriæ jacturam facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralip.

UT enim sunt (quemadmodum supra dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperiatur multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis, cogitationibus & splendidiora & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, nè offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare, in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est: subvenire autem tempestatibus quavis ratione, sapientis: eoque magis, si plus adipiscere re explicatâ boni, quam addubitatâ mali. Periculosa autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itaque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia; dimicareque paratius de honore & gloria, quam de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam nè minimam quidem facere vellent, nè reipub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cum Lacedæmoniorum dux

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cum consilia non paruit eorum, qui classem ab Arginulis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classē illā amissā, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga medicris fuit: illa pestifera, quā, cum Cleombrotus invdiam timens, temerè cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt; etiam si optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

*Cleombrotus
Lacedæmonius
ab Epaminonda
Thebanorum
duce victus,
magnā
suorum clade.
Fabius cuncta-
tor: historia
notissima.
Fortis est, fal-
sam infamiam
contemnere.*

Omnino qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus reipub. curent, nè, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic præcuratio reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra reipub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in reipub. dignus principatu fugiet atque oderit, tradereque se totum reipub. neque opes aut potentiam conlectabitur, totamque eam

*Magnanimi
est, publica
commoda suis
anteponere.
Magistratus
aquis omni-
bus, & partem
studio vacuus.
Optimum op-
timatē dicit.
Fortis ut non
recusat in vi-
diam in loco,
ita nec temerè
arcescit.*

sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninoque ita justitiæ honestatiq; adhærescet, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendant, mortemque oppetat potius, quam deserat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

Miserrima est omnino ambitio, honorumq; contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem, Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius remp. administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant, non eos, qui suo iudicio tueri rempub. velint: qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Civilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

Nec verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, idque magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementiâ. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: nè, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur reipublicæ causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animadvertendo maxime ab ira temperandum.

Omnis autem & animadversio & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad eum, qui punit aliquem,

aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, nè major poena quàm culpa sit; & nè iisdem de causis alii plectantur, alii nè appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad poenam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò nè laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandumque, ut ii qui præ sunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ sed æquitate ducuntur.

Horatius,
Virtus est me-
dium vitiorum
& utrinque
redactum.
Stoici affecti-
bus vacare, Pe-
ripatetici mo-
derari sapien-
tem volunt.

*Magnanimi est, neque secundis insolescere,
neque dejici adversis.*

ATq; etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Præclarâque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eadèmq; frons: ut de Socrate itèmq; de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloriâ superatum à filio; facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quantò superiores simus, tantò nos summissiùs geramus. Panætius quidem auditorem Africanum & familiarem suum solitum ait dicere, Sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere solent, ut his facilius possint uti: sic homines secundis rebus effrænatos, sibi que præidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perspi-

Africanus
apophthegma.

Præfidere, id
est, numium,
fidere.

*Magnanimus
assentationes
non recipit.*

cerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatēque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maximè est utendum consilio amicorum, hisque major etiam quàm antè tribuenda est autoritas : iisque temporibus cavendum est, nè assentatoribus parefaciamus aures, nec adulari nos sinamus : in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hætenus.

Officia magnanimi in otio honesto.

Illud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant, quòd eorum administratio latissimè pateat, ad plurimòsque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus coninerent : aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos ; potiùsque & amicis impertientes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso ; tum, quàm plurimis, modò dignis, se utilem præbeat ; deinde, augeatur ratione, diligentia, parsimonia ; nec libidini potiùs, luxuriæque, quàm liberalitati & beneficentiæ pareat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, & graviter, animosèque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa gula & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pedagogo. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnèque vitæ officium cobonestet, divinitus tradit Cicero.

Sequitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latine decorum potest: Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum: & quod honestum est, decet. Quælis autem differentia sit honesti & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas.

Decorum honesti comes.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in una quapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atq; oratione prudenter; & agere, quod agas, consideratè; omniq; in re quid sit veri videre, & tueri decet;

Decorum in prudentia.

Decorum iustitia.

Decorum ab honesto re non separatur.

Decorum quotuplex sit.

Decorum generale quid sit.

Decorum speciale quid sit.

Liberalis, id est, honesta.

Horatius, Reddere personam sibi convenientia cuique.

cer : contraque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt : iniusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur : quod contrà, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum : & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine : sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur : & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet : Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poëtæ sequuntur : de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poëtæ dicimus, quod deceat, cum id quod quaque personâ dignum est, & fit, & dicitur : Ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant,

aut,

Natis sepulchrum ipse est parens ;

Indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur : est enim digna

digna personâ oratio. Sed poëtæ, quid quemque deceat, ex persona judicabunt : nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiâq; animantium reliquorum. Quocirca poëtæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt : nobis autem cum à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint ; cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus : efficitur, ut illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fufum sit, appareat ; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt : sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibus cum vivitur, ordine, & constantiâ, & moderatione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines & optimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere quid de se quisque sentiat, non solùm arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in omni ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines : Verecundiæ, non offendere : in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

*Decorum poëtæ
tamen honestis ac turpibus commune.*

Decorum in ordine, constantia, & modo situm.

Violamus injuriâ, offendimus immo-destiâ.

Decorum secundùm naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimùm valere.

Officium autem quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationemq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus : sequemurq; & id quod acutum & perspicax naturâ est, & id quod ad hominum

num confociationem accommodatum, & id quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neq; enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestiae, ut appetitus pareat rationi : At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primarium esse fontem.

Opum, quam in libris de finibus appetitionem vocat, unde oriuntur mēdē, id est, perturbationes. Sic in libris de finibus Cato officium, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit.

Indecorum & in corpore a perturbationibus.

Duplex est enim vis animorum atque naturæ : Una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμή Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit : altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendumq; sit. Ità fit, ut ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia : nec verò agere quicquam, cujus non possis causam probabilem reddere : hæc est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamq; neq; propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam deserant, sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant : ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio : Nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transeunt. Relinquant enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ, à quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiant : quorum omnium vultus, voces, motus, statumque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandóque, excitandamque esse animad-

versio.

versionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac fortuito, inconsideratè negligentèrque agamus. Neque enim ità generati à natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno & quietibus cæteris, tum, cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsūque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam quæ ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

Gravitas & urbanitas quatenus adhibenda. Licentia non omnia aliena ab honestate.

De scurrilitate & facetia.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscænum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facetè dicta; ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur ἀποφθýματα. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore fit, ac remisso animo, homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Et honesti lusis modum esse quendam.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatiquè voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppedi-

Suppeditant, i. e. subministrant.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quàm parcissimè adhibenda.

Sed

*Voluptas ho-
mine indigna.*

Sed pertinet ad omnem officii quæstionem, semper
in promptu habere, quantum natura hominis pec-
cudibus reliquisque bestiis antecedar. Illæ enim ni-
hil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni
impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & co-
gitando semper aliquid aut inquirat, aut agit, viden-
dique & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si
quis est paulò ad voluptates propensior, modò nè sit
ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non
re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior, quam-
vis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appeti-
tum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intel-
ligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam
hominis præstantiâ, eamque contemni & rejici oport-
ere: si sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati,
diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum.
Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem re-
ferantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam
si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia
& dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere
luxuriâ, & delicatè ac molliter vivere; quàmque
honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

*Animadvertite, lector, ordinem: primùm ostendit quid
decorum secundum naturam cum pecoribus com-
munem: deinde quid secundum hominis præstan-
tiam: deinceps quid deceat uniuscujusque perso-
nam, vel à natura tributam, vel casu impositam,
vel judicio assumptam.*

Intelligendum etiam est, duabus quasi nos à natu-
ra indutos esse personis: quarum una est commu-
nis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis,
præstantiæque ejus quâ antecellimus bestiis; à qua
omne honestum decorumque trahitur, & ex qua ra-
tio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ
propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus
magnæ

magnæ dissimilitudines sunt; alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: sic & in animis existunt etiam majores *Varietas ingeniorum à natura.* varietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos, major etiam magisq; de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facerem, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem *σιμωρα* Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra Pythagoram & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum, accepimus facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Phæream Jasonem cæteris anteponunt: imprimisque versutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset, & plùs aliquando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itémq; alii, qui quidvis perpetiantur, cuius deserviant, dum, quod velint, consequantur: ut Syllam & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lylandrum accepimus: contraque Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lylandrum fuit. Itémque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio Numantino vidimus. Audiui & ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nafica: contraq; patrem ejus, illum

illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis : nec non Xenocratem quidem severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innumerae aliae dissimilitudines sunt naturae, morumque; minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quaerimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus : eam tamen conservatam, propriam naturam sequamur. Ut etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturae regulamur. Neque enim attinet repugnare naturae; nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud : Ideo, quia nihil decet invitam (ut aiunt) Minervam, id est, adversante & repugnante naturam : Omnino si quicquam est decorum, nihil est profecto magis, quam æquabilitas universae vitae, tum singularum actionum : quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim sermone eò debemus uti, qui notus est nobis, nè (ut quidam) Graeca verba inculcantes, jure optimo irrideamur : sic in actiones, omnemque vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, aliam cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt : Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se intremisissent; propterea quoddam eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores : Catoni autem cum incredibilem tribuisset naturam gravitatem, eamque ipse perpetuam constantiam roborasset, semperque in proposito susceptoque consilio permanisset; moriendum potius, quam tyranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa passus

*Non frustra
cum natura
pugnandum.
Horat. Tu
nisi invitam
dices faci-
esve Minervam.
Ut apud Lu-
ciliū in
Mutio videtur
Albutius :
Chære Tite.*

*Cato Uticæ
sibi mortem
conscivit.*

passus est Ulysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet! Domi verò etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quam illa perpeti makiisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod est cujusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se & vitiorum & bonorum suorum judicem præbeat: nè scenici plus quam nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeamque; qui gestu, Menalippam, Clytemnestram; semper Rupilius (quæ ego memini) Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergò histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decorè, at quàm minimùm indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut vitia fugiamus.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipsi adscivimus.

AC duabus iis personis, quas suprà dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis judicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi au-

D

tem

*Circe solia filia
Calypso nym-
pha, quarum
hospitio Ulysses
aliquandiu us-
sus est: ut
procos uxoris
perderet.*

*Scenici, id est
histriones; &
scena.*

*Epigoni, cla-
mosa tragædia
de Thebis
captis.
Medea nota.*

5278

*Alii aliostr-
dia sequuntur.*

*Filii ut pluri-
mum paren-
tum suorum
studia sequun-
tur.*

*Timotheus
gram orator,
Isocratis disci-
pulus.
Cono, inclitus
dux Atheni-
ensium.*

tem quam personam gerere velimus, à nostra volun-
tate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii
ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant, ipsa-
rumque virtutum in alia alius mavult excellere.
Quorum verò patres aut majores in aliqua gloria
præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis
student excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure ci-
vili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam
autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, ad-
dunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquen-
tiâ cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit
Timotheus, Cononis filius; qui, cum belli laude non
inferior fuisset quàm pater, ad eam laudem doctrinæ
& ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut
nonnulli, omisâ imitatione majorum, suum quod-
dam institutum consequantur: maximèque in eo ple-
runque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, ob-
scuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cum qua-
rimus quid deceat, complecti animo & cogitatione
debemus.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

IN primis autem constituendum est, quos nos &
quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ
deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim
adolescentiâ, cui inest maxima imbecillitas consilii,
tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ con-
stituit, quod maximè adamavit: Itaque antè impli-
catur aliquo certo genere cursûque vivendi, quàm
potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quòd
Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophon-
tem) cum primùm pubesceret (quod tempus à natu-
ra ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit in-
gressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi
sedentem diu secum multumque dubitasse, cum du-
as cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis,
utrâque

*Prodicus sophi-
sta de Hercule
fabula per-
quam festiva
refertur apud
Xenophontem
libro secundo
Memorab.*

utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis saturo edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerunque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem morémque deducimur. Alii multitudinis iudicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli autem, siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut eccellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utraq; re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus: cum in tota vita constituenda multò est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multò enim & firmior est, & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortalis natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maxime decet, nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumque mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus; sin minus, sensim erit, pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delecent & minus probentur, magis decere

*Quo modo
commutan-
dum vitæ
genus.*

consent sapientes sensim disfluere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores: primùm illud exceptum sit, nè vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat, ut quædam imitari possint: Ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo narum adoptaverat, propter infirmitatem valerudinis non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliæque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Alia ætas alia officia postulat.

Adolescentiam quæ propriè deceat.

Adolescentis officium.

Est igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendâque in labore, patientiâque & animi & corporis; ut eorum & in bellicis & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectutem

Senectutem quæ deceant maximè.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi, & exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maximè remp. consilio & prudentiâ quamplurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quàm ne languori se, desidîæ quæ dedat. Luxuria verò cum omni ætati turpis, tum senectuti scedissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est: quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Senis officium.

Turpis res desidiosa senectus: Luxuriosa turpior: Libidinosa turpissima.

Magistratus personam quæ deceant.

Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratus intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere, & ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, neque se efferentem; tum in republica ea velle, quæ tranquilla & honesta sint: Talem enim & sentire, & bonum civem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimèque in aliena esse repub. curiosum. Ità ferè officia reperientur, cum quaeretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioque capiendo, servare constantiam.

*Magistratus officium.**Privati officium.**Peregrini officium.**Decorum à statu motuque corporis.*

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis deniq; motu & statu cernitur;

Idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoq; de rebus pauca dicantur

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res item quasdam inhonestè vel fieri palàm, vel aperitè nominari.

P Rincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquàmque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, remonent ab oculis: ipsique necessitati, dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neq; earum usus suis nominibus appellant: quòdque facere turpe non est, modò occultè, id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt & irrident, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: Pluræque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum auriùmque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum

morus,

*Cynici & Stoici
nihil dictu putabant obscœnum, quod factu turpe non esset.*

motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo *Gestus nequa-*
sunt maximè fugienda: nè quid effœminatum, aut *mollis neque*
molle; & nè quid durum, aut rusticum sit. Nec verò *rusticus.*
histrionibus oratoribûsque concedendum est, ut iis
hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem *Exemplum*
mos tantam habet à vetere disciplina verecundiam, *verecundia*
ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur *à scena*
enim, nè, si quo casu evenerit, ut corporis partes quæ- *petitum.*
dam aperiantur, aspiciantur non decoré. Nostro qui- *Exemplum*
dem more cum parentibus puberes filii, cum soceris *Romana ve-*
generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus gene- *recundia.*
ris verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce.

Que forma virum, que fœminam deceat, & quatenus
utraque colenda: quis item gestus, quis motus
decorus.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quo-
rum in altero venustas sit, in altero dignitas:
venustatem muliebrem ducere debemus; dignita- *Dignitas, ve-*
tem virilem. Ergò & à forma removeatur omnis *rorum;*
viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in ge- *Venustas, mu-*
stu motûq; caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe *lierum.*
sunt odioliores, & histrionum nonnulli gestus inepti-
is non vacant, & in utroq; genere quæ sunt recta & *Forma & Ve-*
simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris *stitus.*
bonitate tuenda est, color exercitationibus corpo- *Manditia*
ris. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, *media inter*
neque exquisita nimis; tantùm quæ fugiat agrestem *elegantiam*
& inhumanam negligentiam. Eadem ratio est ha- *vitiosam, &*
benda vestitûs: in quo, sicut in plerisque rebus, me- *agrestem ne-*
diocritas optima est. Cavendum est autem, nè aut *gligentiam.*
tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pompa- *Incessus mo-*
rum ferculis similes esse videamur; aut in festinatio- *deratus.*
nibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cùm fiunt, *Pomparum,*
anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquen- *in quibus sa-*
tur; ex quibus magna significatio fit, non adesse con- *cta & simulat*
stantiam. *cralentissimo*
incessu cir-
cumferuntur.

*Animi motus
duplices.*

Cogitatio.

Appetitus.

stantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, nè animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, nè in perturbationes atque examinationes incidamus, & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri appetitûs. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus; rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eaque duplex; altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptionibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatûs: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discipulorum studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant sunt nulli: rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino à natura petendum est: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio pressè loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum? quanquam erant literati: sed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ: nè aut obscurum esset, aut nimis putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Ueberior oratio L. Crassi, nec minùs facera: sed bene loquendi de Catulis

*Catulus pater
& filius, de
quibus in Bru-
to.*

*Putidum, id
est, odiosum
& affectatum.*

tulis opinio non minor. Sale verò conditus & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIt igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimèque pertinax: inhit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. Imprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cum studiosè de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcumque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem confereamus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariae; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione

maiore,

Sermo familiaris sit nec acerbus, nec pertinax, nec insulsus, nec immodicus, nec obtruncatorius.

Instituatur de rebus honestis: Nec vagus sit, nec inaequalis,

nec concitatior, nec contumeliosus in amicos. Objurgatio quatenus adhibenda.

maiore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut nè ea facere videamur irati : sed, ut ad urendum & secandum medici ; sic nos ad hoc genus castigandi rarò invitique veniamus : nec unquam nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil consideratè potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causâ, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis sunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat esse, cujus finis est usus : ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum : quæ cum vulgò viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consularum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit : hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam etiam & calamitatem. Ornanda est enim dignitas

Nè tum quidem referendum maledictum, cum male audierimus.

Indecora jactantia Thraconica.

Ignominiam quod à consulari repulsus ; calamitatem quod reputatum reus.

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quaerenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admitenda hominum cujusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo; & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur: -- *O domus Antiqua, (heu!) quàm domino dominaris dispari!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) nè extra modum sumptu & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt! Quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus; eademq; mediocritas * ad omnem usum cultumq; vitæ referenda est. Sed hæc hæcenus.

Tria anni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conservanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; nève major, nève minor cura & opera suscipiatur, quam causa postulet. Tertium est, ut caveamus, nè ea quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, immoderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo antè diximus, nec progredi longius. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Decorum

*Domus optima
matum, neque
angusta, neque
vasta.*

*E poeta quo-
piam sumptus
versiculus vi-
detur.*

*Antiquam
autem nobilem
dixit & quæ
gustam.*

** Ad commu-
nem usum.*

*Tria in omni
actione susci-
pienda tenen-
da sunt.*

*μὴ γὰρ ὁ
ἐν τῇ πόλει
ἀριστον.*

Decorum à loco & tempore.

Dinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hæc autem scientiâ continetur ea, quam Græci *εὐταγία* nominant, non hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est *εὐταγία*, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem, actionis; opportunitatem, temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè *εὐχρησία*, Latine appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur, ita ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt; quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco ac tempore deceat, dedecetque.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim valdeque vitiosum, in re severa convivio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cum haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hique de communi officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait, At enim

*εὐταγία,
qua eadem
modestia,
quid sit.*

Ordo quid sit.

*εὐχρησία,
qua Latine
opportunitas,
quid sit.
χρησις,
ocasio.
εὐχρηστος,
opportunus.
ἀχρηστος,
importunus.*

*Indecorum,
aut in re seria
nugari, aut in
re iocosa seri-
um esse.*

enim prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinere habere. Atq; hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, iustâ reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur inscitia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro canter, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent, nec magno opere admonitionem & præcepta desiderant; quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: Sic videndum est in vita, nè fortè quid discrepet: vel multo etiam magis, quò major & melior actionum quam sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus muscorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes iudices esse volumus, animadversoresque vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facile judicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturæque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodq; eorum sit, ex aliis judicare: ut si quid dedecet in aliis, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaq; facillimè corriguntur illi in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ, magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam usu peritos, & quid his de unoquoque of-

ficii

*Athleta, qui
virtutis exer-
cenda gratia
certant.*

*Harmonia, ut
in fidibus, ita
& in vita.
Nè in minimis
rebus oportet
à loco ac tem-
pore dissentire.*

*Id de Apelle
refert Plinius:
de Marone
idem literis
proditum.*

** mutanda.*

*Socrates reus
factus, quod
Atheniensium
instituta con-
temneret.
Horatius,
Omnis Ari-
stippum decuit
color.
Cynicorum in-
stitutum, quo-
niā abhorret
ab humana
verecundia,
rejiciendum.
Quid erga
quamque per-
sonam doceat.*

ficū genere placeat, exquirere. Major enim pars eo
ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. In
quibus videndum est, non modò, quid quisque lo-
quatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam
qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & ii
qui signa fabricantur, & veri etiam poëtæ suum
quisque opus à vulgo considerari vult, ut, si quid re-
prehensum sit à pluribus, id corrigatur; hiq̃ue & se-
cum & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt:
sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non
facienda, & * imitanda & corrigenda sunt. Quæ ve-
rò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil
est præcipiendum: Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec
quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socra-
tes, aut Aristippus contra morem consuetudinēque
civilem fecerint, locutīve sint, idem sibi arbitretur li-
cere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licenti-
am assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est eji-
cienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil
rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quo-
rum vita perspecta in rebus honestis atque magnis
est, bene de republica sentientes, ac bene meritos
aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos,
observare & colere debemus; tribuere etiam multum
senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt; ha-
bere delectum civis & peregrini; in ipso quoque per-
egrino, privatimne an publicè venerit. Ad summam,
nè agam de singulis, communem totius generis ho-
minum conciliationem & confociationem colere,
tueri, servare debemus.

*Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui
contra liberales.*

JAm de artificiis & quæstibus, qui liberales haben-
di, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primum
improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incur-
runt:

runt: ut portitorum, * ut foeneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omniumque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces, auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate: Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere * officina: minimèque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; ceteri, lani, coqui, factores, piscatores, ut ait Terentius: adde his, si placet, unguentarios, saltatores, torumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Ex duobus honestis utrum honestius.

Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: Qui locus à Panætio est præter-

* Et.

Auctoramentum, id est, premium, aut obligatio.

Circitores.

* Opificina:

Ex Eunuchis.

*Artes honestæ,
Medicina,
Architectura,
Doctrina rerum honestarum.*

*Mercatura copiosa, citra vanitatem.
Ex alto, id est, ex mari.*

Laus agriculturæ.

*Sapientia, rerum intelligibilium ;
Prudentia, rerum agenda-
rum.*

prætermisus. Nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis : hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet ergò aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea quæ ex cognitione ducantur : Idque hoc argumento confirmari potest : Quòd si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur ; quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur : tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita. Princépsque omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφία Græci vocant : prudentiam enim, quam Græci φρόνησις dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia : in qua continetur deorum & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certé) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatióque naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur : ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur : pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergò hæc cognitioni anteponenda est : atque id optimus quisque re ipsa ostendit & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda cognoscendaque rerum naturâ, ut, si ei tractanti contemplantique res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum discriménque patriæ, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur ? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit.

rit. Quibus rebus intelligitur, studiis officiisq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitæque omnia in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non recesserunt. Nam & erudierunt multos, quò meliores ciues, utilioresque in rebus & suis & publicis essent, ut Thebanum Epaminondam Lyfias Pythagoreus, Syracusum Dionem Plato, multisque multos: Nôsq; ipsi, quicquid ad rempub. attulimus, (si modò aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrinâ instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solùm vivi, atque præsentēs, studiosos discendi erudiunt atque docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermisus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipub. pertineret; ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ità illi ipsi doctrinæ studiis, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, suam sapientiam, prudentiam, intelligentiâque potissimum conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiosè, modò prudenter, melius est, quàm vel acutissimè sine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. Atque, ut apud examina non fingendorum favorum causâ congregantur; sed, cùm congregabilia naturâ sint, fingunt favos: sic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati, adhibent agendi cogitandique solertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus coniungendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem; solivaga cognitio, & jejuna videatur. Itémq; magnitudo animi, remotâ communitate, conjunctioneque humanâ, feritas sit, quædam & immanitas. Ità fit, ut vincat cognitionis studium

*Antiquitas,
id est, charitas;*

*Epaminondas
dux Thebanus
à Lyfias Tarentino philosopho
Pythagoreo philosophia præceptis institutus;
Dion Syracusanus à Platone*

*Eloquentia ad
communitatis
commoda utilior quàm contemplatio.*

*Communitatem
magis secundum naturam
hominis esse,
quàm cognitionem
scendi cupiditatem: ideo enim
discimus, ut societatem
adjuvemus,
non ideo coniungimur, ut
cognoscamus;
idque acutissimè
metaphorâ*

consociatio

*Virgulâ divi-
nâ, id est, ci-
tra nostram
operam: pro-
verbiale.*

conlociatio hominum, atque communitas. Nec ve-
rum est, quod dicitur à quibusdam, Propter neces-
sitate vitæ, quòd ea, quæ natura desideraret, conse-
qui sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco
istam esse cum hominibus communitatem & socie-
tatem: quòd si omnia nobis, quæ ad victum cultumq;
pertinent, quasi virgulâ divinâ, ut aiunt, suppedita-
rentur: tum optimo quisque ingenio, negotiis omni-
bus omissis, totum se in cognitione & scientiâ col-
locaret. Non est ita: Nam & solitudinem fugeret, &
socium studii quæreret; tum docere, tum discere vel-
let, tum audire, tum dicere. Ergò omne officium,
quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem
tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod
cognitione & scientiâ continetur.

Iustitiæ, an temperantia potior.

*Nè iustum
quidem, quod
non idem de-
corum.*

*Ex ipsius iusti-
tie officiis ali-
ud alio hone-
stius.*

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communi-
tas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam mode-
rationi modestiæq; semper anteponenda. Non pla-
cet. Sunt enim quædam partim ita fœda, quædam
partim ita flagitiosa, ut ea nè conservandæ quidem
patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Posidonius colle-
git permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut
dictu quoq; videantur turpia. Hæc igitur non susci-
piet quisquam reipub. causâ; nec respub. quidem pro
se suscipi volet. Sed hoc commodiùs se res habet, quòd
non potest accidere tempus, ut intersit reipub. quic-
quam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem
effectum sit in officiis deligendis, id genus officio-
rum excellere, quod teneatur hominum societate. Et-
enim cognitionem prudentiâmq; sequetur confide-
rata actio: ita fit, ut consideratè agere plaris sit, quàm
cogitare prudenter. Atque hæc quidem hætenus.
Parefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in
exquirendo officio, quid cuique sit præponendum
videre. In ipsa autem communitate sunt gradus offi-
ciorum,

ciorum, ex quibus quid cuique præstet intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermisus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum.	
Vendicant	
Dii primum	1
Patria	2
Parentes	3
Pupilla nobis crediti	4
Cientes	5
Hospites	6
Cognati	7
Affines	8
De his apud Gellium, lib. 5. cap. 13.	

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. II.

¶ Argumentum per D. Erasmum Roterod.

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absolvit, quid honestum, quid contrarium; & in honestis utrum honestius. In hoc de alteris duabus præmittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconsistentie reprehensionem deprecatur, quod à civili vita, quam sæpe prætulera, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad philosophiam potius, quam aliud studiorum genus: postremo, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

Utemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo rum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile.

Propositio argumenti totius hujus libri.

* gerebatur.

Casaris tyrannidem notat.

Socios,
Catonem,
Milonem.

In agendo, id
est, in dicendo.

Forenses in
iudiciis, senatoria
in consultationibus.

* amicorum
& reipub.
temporis.

De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de iudicio meo dixerō. Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt; tamen interdum vereor, nè quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirenturque in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu reipub. per eos * regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesq; in eam conferebam. Cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; esset usquam consilio aut auctoritati locus; socios denique tuendæ reipub. summos viros amissem; nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitsem, nec rursus indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam reipub. stetisset, quo coeperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm evertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante reipub. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandarem, ut sæpe fecimus. Cum autem reipub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebar, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autem agere tunc animus non posset; in iis studiis ab initio versatus ætatis, existimavi honestissimè molestias deponi posse, si me ad philosophiâ retulissim. Cui cum multum adolescens, discendi causâ, temporis tribuissim; posteaquam honoribus inservire coepi, meque totum reipub. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat * ab amicorum & reipub. temporibus: id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni assecuri videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilius sapie-

sapientiâ? quid præstantius? quid homini melius? *Laus & definitio philosophia.*
 quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt,
 philosophi nominantur: nec quicquam aliud est phi-
 losophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ.
 Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis defi-
 nitum est) rerum divinarum & humanarum, causa-
 rumq; quibus hæ res continentur, scientia: cujus stu-
 dium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit,
 quod laudandum putet. Nam si ve oblectatio quæri-
 tur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum
 eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt,
 quod spectet & valeat ad bene beatæque vivendum?
 si ve ratio constantiæ virtutisq; quæritur; aut hæc ars
 est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur: nul-
 lam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum
 minimarum sine arte nulla sit, hominum est parùm
 consideratè loquentium, atque in maximis rebus er-
 rantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi
 ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris?
 Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accu-
 rariùs solent disputari: quod alio quidem libro feci-
 mus. Hoc autem tempore tantùm nobis declaran-
 dum fuit, cur orbat i reipub. muneribus ad hoc nos
 studium potissimùm contulissèmus. Occurritur au-
 tem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærenti-
 bus, satisne constanter facere videamur, qui, cum
 percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus
 differere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta of-
 ficii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset
 nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vage-
 tur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. *In Hortensio; qui desideratur, neque solus.*
 Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius, non
 solum disputandi, sed etiam vivendi ratione sublatâ? *Id quod erat Pyrrhonianorum omni de re ambigentium.*
 Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta es-
 se dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia,
 contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergò

quod me impediât ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contrâ, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimâque philosophia Cratippo autore versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque partâ: sed eam, quæ cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatēque pertinent; duæ ad comoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: quâ nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summâ quidem autoritate philosophi, severè sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt. Quicquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent; itē nque quod honestum, * id esse iustum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum * pro-

*Confusa, id est, inseparabiliter, cogitatione, id est, ratione, distinguunt. * idem. * perspiciunt.*

spici-

Spiciunt, hi sæpe versutos homines & callidos admirantes; eorum malitiam, sapientiam judicant. Quorum error eripiendus est, omnisque opinio ad eam * spem traducenda, ut honestis consiliis, justisq; * speciem. factis, non fraude & malitiâ, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

Ostendit quæ quaque ex re commoda aut incommoda capiuntur, quæ Græci *εὐχρηστώτα* & *δυσχρηστώτα* nominant: colligitque quicquid est ferè in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata; ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia ejusdem generis: partim * animata, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum * operâ effici- * opere. tur aliquid ad hominum usum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. Proximè autem & secundum deos, homines hominibus maximè utiles esse possunt. Earumque item rerum, quæ noceant & obfint, eadem divisio est. Sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimùm obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec habèremus, nisi manus & ars accessissent, nec his sine hominum administratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio & conservatio, sine opera hominum, ulla esse potuisset. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, qui-

*Dii semper
beneficij.*

*Homini ab
homine pluri-
mum vel com-
modi vel in-
commodi.*

*Artes ad
usum vitæ
excogitata.*

quibus egeremus, investio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eadèque ratione nec lapides è terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec ferrum, aurum, æs, argentum, effoderentur penitus abdita, sine hominum labore & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestia sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipiuntur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt quem ex quaq; bellua usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum operâ, aut pascere* eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur; & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes* ministrarentur? quibus rebus exculpta hominum vita, tantum distat à victu & cultu bestiarum. Urbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges morèsque constituti, tum juris æqua descriptio, certaq; vivendi disciplina, per quas bene beatèque vivitur. Quas res, & mansuetudo

animorum

* equos.

* ministra-
rent.

*Distat id est,
distare capit;
aut lege, distat.*

animorum consecuta, & verecundia est: esse etiamque est, ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permurandisque facultatibus, & commodis, nullā re egeremus. Longiores hoc loco sumus quā necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, Neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnis res & salutare, sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber, De interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentie, vastitatis, belluarum etiam repentine multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quando plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quā omni reliquā calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & profint, & obsint; proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in usu & tractatione belluarum sunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiā & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa.

Alterum

*Themistocles,
Pericles, duces
Athenienses.
Cyrus, Persarum
tyrannus.
Agesilaus,
Lacedæmoniorum
dux.
Alexander,
Macedonum
rex.*

*ut dicitur
tum morbos,
tum perturbaciones,
tum affectiones,
nonnulli passiones vertunt.*

*Trium, Pompeii in Thes.
Petres in Hisp.
filiorum Pomp.
Expulsus Camillus.
Phocion damnatus.
Cecit invidia Scipio.
* ob cas.*

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci *παθή* nominant; appetitionesque, quas illi *ὀρεῖσθαι*, obediētes efficere rationi. Tertium, iis, quibuscum congregamur, uti moderatē & scienter; quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatāque habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt; tantāque poenā afficiamus, quantam æquitas humanitasque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus; neque ita multo post: Sed pauca antea dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel ad res secundas, vel aduersas, quis ignorat? Nam & cum prospero flatu ejus utimur, ad optatos exitus peruehimur: & cum refluat, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna, cæteros casus rariore habet: primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; inuidiæ præterea multitudinis, atque * ab eis bene meritorum sæpe civium expulsionēs, calamitates, fugæ; rursumque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quoniam modo hominum studia ad utiles nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; ita fortassis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

Quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut benevolentiam

volentiae gratiâ faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortunâ quàm amplissimâ putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contrâ, à quibus aliquid expectant; ut cum reges, popularesve homines largitiones aliquas proponunt; aut postremo, pretio, aut mercede ducuntur; quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & iis qui eâ tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Malè enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus quæ virtuti propiores sunt dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentia; aut beneficiorum magnitudine; aut dignitatis præstantiâ; aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, nè vi parère cogantur; aut spe largitionis promissionisque capiti; aut postremo (ut sæpe in nostra republica videmus) mercede conducti.

*Mercenarius
honoris turpis-
simus.*

*Utilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus
amari: metui, tum turpe, tum minime tutum.*

Rerum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas, ac tenendas, quàm diligere; nec alienius, quàm timere. Præclare enim Ennius, *Quem metuant, oderunt: Quem quisque odit, periisse expetit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò huius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad pestem: sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis me-

*Amar civium,
tutela magi-
stratum; odi-
um, pestis.*

*Cæsaris tyran-
ni interitus.*

*Malus diutur-
nitatis custos
metus.*

tus:

tus : contraque benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed his, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt : qui verò in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas ; emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Aciores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur : Ità facillimè, quæ volumus & privatis in rebus, & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuuntur, eosdè metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium ? quo cruciatur timoris angustitum, qui, cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum ? Quid Alexandrum Pheræum ? quo animo vixisse arbitramur ? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, punctum notis Threiciis, districto gladio jubeat anteire ; præmittebatque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & nè quod in vestimentis occultaretur relum exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum, & *stigmatium putaret quam conjugem ! Nec eum fefellit opinio : ab ea est enim ipse propter pellicatæ suspicionem interfectus. Nec verò ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter cæteros nobilitata crudelitas : qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modò dixi, Alexander ; non à paucis, ut hic noster : sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit.

Quid

Dionysius,
Syracusarum
tyrannus.

Alexander
Pheræus.

Apud Thracas,
frons stigmati-
bus compun-
cta, nobilitatis
erat insigne :
apud alios ser-
vi fugacis in-
dicium.

* stigmatium.

Nobilitata
etiam, ut etiam
in proverbium
abiit, Pha-
laridis im-
perium.

Cesar.

Quid Macedones? Nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injustè imperantes, nonne repente omnes ferè socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentiùs in tali re, quàm domestica recordor. Veruntamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis; bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistratus imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant; si provincias, si socios æquitare & fide defendissent. Itaq; illud, patrocinium orbis terræ veriùs, quàm imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamur; post verò Syllæ victoriam, penitus amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cùm extitisset etiam in cives tanta crudelitas. Ergò in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hastâ positâ, cùm bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoriâ etiam fœdiore, non solum singulorum civium bona publicaret, sed universas quoq; provincias regionesq; uno calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumphârunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quicquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum

Defectio Macedonum à Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmonii ob superbiam à sociis deserti, contra Thebanos pugnaturi. P. R. imperium charitate auctum, savitia amissum.

Sylla victoris crudelitas in Marianos. Desitum est, pro desit, eleganter, ut corruptum est, quietum est.

Cæsar Syllæ crudelior.

Massilia, Gallia Narbonensis in d. s. P. R. amica, cujus imago in triumpho circumlata. Sol vidisset, proverbialiter;

ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò unquam bellorum civilium semen & causa decrit, dum homines perditæ hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadem non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modò stant & manent, iique ipsi jam extrema scelera meruentes; rem verò publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (redeundum enim ad propositum) dum metui, quam chari esse & diligi maluimus. Quæ si populo Rom. injustè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benevolentia vim esse magnam, metus imbecillem; sequitur, ut differamus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam volumus, adipisci cum honore & fide charitatem. Sed eam non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituendam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque & primum & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus, ut non differat multum inter summos & mediocres viros; eaque utrisque propemodum comparanda: Honore, & gloriâ, & benevolentia civium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adjuvat plurimum.

*Exemplum à
majora.*

*Vide Lælium
Cic. de amicitia,
& duos
libros Cic. de
gloria.*

Tribus

Tribus maximè rebus adduci multitudinem, ut bonore dignum aliquem ducat; benevolentia, fide, & admiratione.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo; si fide habet; si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter breviterq; dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam concilient.

AC primùm de illis tribus, quæ antè dixi benevolentia præcepta, videamus; quæ quidè beneficiis capitur maximè. Secundo autè loco beneficà voluntate benevolentia movetur; etiam si res fortè non superpetit. Vehementer autè amor multitudinis commovetur ipsâ famâ & opinione liberalitatis, beneficentia, justitiæ, fidei, omniumq; earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morû ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum honestumque diximus, quia per se nobis placet, animosq; omnium naturâ & specie suâ commover, maximèq; quasi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa deligere cogimur. Atq; hæc quidem sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Humanitas & benignitas grata populo.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: Si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur; quosq; & futura prospicere credimus, & (cùm res agatur, in discrimenque ventû sit) expedire rem, & consiliû ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilis veramq; prudentiam. Justis autem, & fideis hominibus, id est,

Fides habetur maximè prudentibus & iustis.

viris

viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuria que suspicio: Itaque his salutem nostram, his fortunis, his liberos rectissime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quod enim quis versutior & callidior est, hoc invisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiae justitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: justitia sine prudentia multum poterit: sine justitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, a meque ipso saepe disputatum sit, *Qui unam haberet, omnes habere virtutes*, nunc ita se jungam, quod si possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas, alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & usitatis, cum loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Quae res multitudinis admirationem moveat; quae contra, contemptum.

ERat igitur ex tribus, quae ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quae magna & praeter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quaedam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quosdam & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi,

nihil

*Aliter in exa-
ctis disputatio-
nibus, aliter in
praecipiendo
aut cohortando
loquimur.*

nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de iis malè existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnantur ii, qui nec sibi, nec alteri profunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire ceteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facile possunt obistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpe majores partes animi à virtute detorquent, & dolorum cum admoventur facies, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè permovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo, magnòq; despiciunt; cumque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis? Ergò & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit; & maximè justitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur; nec injuriâ. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximèq; admirantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; & benevolentiam, quod prodesse vult plurimis; & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quod eas res spernit & negligit, ad quas pleriq; inflammati aviditate rapiuntur. Ac, meâ quidem sententiâ, omnis ratio & institutio vitæ adjumenta hominum desiderat; inprimisque ut habearis, quibuscum possis familiares conferre sermones:

E,

quod

*Nec sibi nec
aliis utiles,
proverbium.
ἐδεδὸς ἑἑῶν.*

*Admiratio à
continentia,
Voluptates,
domina blandi-
ssima.*

*Admiratio à
magnanimitate.*

*Admiratio à
justitia.*

*A pecuniarum
contemptu.*

** igni specta-
tum.*

*Iustitia opi-
nio ad omnes
vitae partes
necessaria.*

*A minore
exemplum.*

*Leges latro-
num inter
ipsum.*

*Bargulus &
Virgatus la-
trones, ob æ-
quitatis opi-
nionem di-
tissimi.*

*Cesserunt,
verecundè,
cum victos
significet.*

*Usurpatur, id
est, vulgò
nominatur.*

*Herodotus in
Thalæ & Clio.
Iustitia opi-
nio primum
reges fecit.*

quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agentis, opinio iustitiæ necessaria est, eoque etiam magis, quod, si eam non habebunt, iniusti habebuntur; & nullis præfidiis septi, multis afficientur injuriis. Atque his etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, clam furatur aliquid aut eripit, is sibi nè in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit; multo majores Virgatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoresque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis iustitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros servandæ iustitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cum premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui, cum prohiberet injuriâ tenuiores, æquitatem constituendam summus cum infimis pari jure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter

aliter esset jus. Id si ab uno justo & bono viro consequerentur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrantur. Omni igitur ratione colenda & retinenda justitia est, cum ipsa propter sese (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiâ collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratio est. Quanquam præclare Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiarium dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto non modò sermone sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi possentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atq; etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramq; partem; sed brevitatis causâ, familiâ erimus contenti unâ: Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtinent nomen jure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam velit, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales sumus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acce-

*Nihil fucatum
diuturnum.*

*Nobilibus
curandum, ne
quid majorum
in imaginibus
indignum
committant.*

ptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortunâ : in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur ; & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur ; hi simulac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verùm etiam favetur.

*Adolescentes quibus rebus populo primum
commendentur.*

*Cæsariana &
Pompeiana.*

*Cic. filius alæ
præfectus.*

*Commendatur
in adolescente
modestia, pie-
tas in paren-
tes, benevo-
lentia in suos.*

Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest ; in qua multi apud majores nostros extiterunt : semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parùm. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequere, equitando, jaculando, omniâque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quàm corporis : sic hæc res, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ consulunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt

afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & juris scientiam, P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa. Et quâ ætate qui exercentur, laudibus affici solent; ut de Demosthene accepimus: eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum; (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus quam cæteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multique in nostra repub. adolescentes & apud judices, & apud senatum dicendo laudem affecuti sint; maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione con-

*Familiaritas
cum bonis laus
datur.*

*Crassus adole-
scens accusati-
one C. Carbonis
nobilissimi ci-
vis nobilitatus*

Affabilitas

Eloquentia

*Maxima ad-
piratio elo-
quentia exci-
tatur in judi-
ciis.*

*Rare accusan-
dum & qua-
rentis.*

** contra Al-
butium.*

*Brutus accusa-
tor vehemens.*

*Scelerum, ac-
cusare inno-
centem; huma-
num, defendere
aliquando
nocentem.*

stat : quarum etsi laudabilior est defensio, tamen eti-
am accusatio probata per sæpe est. Dixi paulò antè de
Crasso : idem fecit adolescens M. Antonius : Eti-
am P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cum
seditiosum & inutilem civem C. Norbanum in
iudicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faci-
endum, nec unquam, nisi aut reipublicæ causâ, ut
duo Luculli ; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro
Sardis, pro * Albutio Julius Cæsar. In accusando
etiam Manlio, L. Fufii cognita industria est. Semel
igitur, aut non sæpe certé. Sin erit, cui faciendum sit
sæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cuius ini-
micos ulcisci sæpius, non est reprehendendum : mo-
dus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix
hominis videtur, periculum capitis inferre multis.
Id enim cum periculosum ipsi est, tum etiam sordi-
dum ad famam, committere, ut accusator nominetur.
Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius
filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque
etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum
est, nè quem unquam innocentem iudicio capitis
arceffas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest.
Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam,
à natura ad salutem hominum, & ad conservationem
datam, ad bonorum pestem perniciemque converte-
re ? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum
est religioni contrarium, nocentem aliquando, &
nefarium impiumque defendere. Vult hoc multi-
tudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas.
Iudicis est, semper in causis verum sequi ; patroni,
nonnunquam verisimile, etiamsi minùs sit verum,
defendere. Quod scribere (præsertim cum de philoso-
phia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gra-
vissimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & glo-
ria paritur, & gratia defensionibus ; eoque major,
si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis ali-
cujus

cujus opibus circumveniri, urgerique videatur: ut nos & sæpe alias, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extrat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

Sed expositis adolescentium officiis, quæ valent ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilius est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti claroque dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitiôque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; ita benignitate benignitas tollitur, quâ quò in plures usus sis, eò minùs in multos uti possis. At, qui operâ, id est, virtute & industriâ, benefici & liberales erunt, primum quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjuutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum consecetur. Quæ te (malum!) inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem putent? Bene ministrum & præbitorem, quia sordidum regi: Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filic: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius

Largitiones immoderate ex re familiari multis de causis vitanda.

pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ità, cùm, benevolentia comparandæ causâ, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ità claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ità referenda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum, jamq; in proverbii consuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Et enim quis potest esse modus, cùm & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderant? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigii, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relaturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorum causâ; aut in filiarum collocatione adjuvant; aut opitulantur vel in requærenda, vel augenda. Itaq; miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præclarè, illud absurdè Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum; taliumq; sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cu-

jus

*Adagium à
dolio pertuso
translatum:
quod ut infusâ
aquâ nunquam
impletur; ità
nec populus
largitionibus.
Prodigi quis.*

Liberales qui.

jus exempla pauca posui, multò & major videtur & certior. Quantò Aristoteles gravius & veriùs nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum *non admitemurque fiunt ad multitudinem deliniendam; at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri, omnesque mirari: sed, cum *attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus jacturis, infinitisque sumptibus, nihil nos magnopere mirari: cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsaque illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exiguumque duratura sit, eaque à levissimo quoque animo, in quo tamen ipso, unâ cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis! Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorum simillimis liberis esse grata; gravi verò homini, & ea quæ fiunt judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterâsse jam bonis temporibus, ut spendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis, functus est ædilitio maximo munere; & paulò post L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Claudius Appii filius; multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus Magnificentissima verò nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ: Nam Mamercus, hominum ditissimo, prætermisso ædilitatis, consulatûs repulsam attulit. Quare &, si postulatur à populo, bonis viris si non desiderantibus, attamē approbantibus, faciendum est; modò pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res major aut utilior populari largitione acquiritur;

ut

* Non admiremur cum contemptu, aut lege admiremur.

* attenderint.

Honestius de causis faciendæ nonnunquam largitiones, sed modica.

Mos antiquitus decimam partem Herculi consecrare, ut dicerent: unde decimam Herculanam partem Plautus nominat.

ut Orestis nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Seio vitio datum est, quòd in caritate annonæ affe modium populo dedit. Magnâ enim se, & inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reipub. causâ, quæ salute nostrâ continebatur, omnes Publii Clodii conatus furorésque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, inprimisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniâq; quæ ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, vercundiùs reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecit. Sed de hoc genere toto in iis libris quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & * tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Qui citra ullas largitiones honorem sunt consecuti.

Nostro anno, Emphasis est. Quibus in rebus sumptus huiusmodi rectius collocantur.

Propylæa Minervæ, id est, vestibula sumptuosius cepta invidiam attulere Pericli.
* um.

Privata

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores querit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut nè affligantur, sed ut ad altiore gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius,

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotà, gratissima est liberalitas; eòq; eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusq; bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum liberis posterisque prodatur memoria, ut his ingratum esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri; eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassii scriptum copiosè videmus. Hanc ergò consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus & confiniis æquum & facilem, multa multis de jure suo

cor.

Ad succurrendum promptiores esse oportet, quàm ad ornandum.

Carmen ad nominationibus & contrariorum reciprocatione decentissimum.

*Paululum aliis
de suo jure
concedere, li-
beralitati
species.*

*Hospitalitas
publice priva-
timque utilis
ad multa.*

*Cimonis hospi-
talitas in con-
tribules suos.*

*Antiquitus in
pretio habita
jurisprudencia.*

concedentem ; à litibus verò, quantum liceat ; & ne-
scio an paulò plùs etiam, quàm liceat, abhorrentem.
Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam
de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuo-
sum. Habenda autem est ratio rei familiaris ; quam
quidem dilabi sinere, flagitiosum est : sed ità, ut illi-
beralitati avaritiæq; absit suspicio. Possè enim libe-
ralitate uti, non spoliante se patrimonio, nimirum
is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à The-
ophrasto est laudata hospitalitas : est enim, ut mihi
quidem videtur, valde decorum, patère domos homi-
num illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam
reipub. est ornamento, homines externos hoc libera-
litate genere in urbe nostra non egere. Est etiam ve-
hementer utile iis, qui honestè possè multa volunt,
per hospites apud externos populos valere opibus &
gratià. Theophrastus quidem scribit, Cimonem A-
thenis etiam in suos curiales Laciadas hospitem fu-
isse : ità enim instituisse, & villicis imperasse, ut omnia
præberentur, quicunque Laciades in villam suam
divertisset.

*In altero beneficentiæ genere, quod operis constat,
multum valere jurisprudentiam, longè plurimum
eloquentiam.*

QUæ autem operâ, non largitione, beneficia dan-
tur ; hæc tum in universam rempublicam, tum
in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere,
consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse
quamplurimis, vehementer & ad opes augendas per-
tinet, & ad gratiam. Itaque cùm multa præclara ma-
jorum, tum quàm optimè constituti juris civilis
summo semper in honore fuit cognitio atque inter-
pretatio ; quam quidem ante hanc confusionem tem-
porum in possessione sua principes retinuerunt :
nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hu-
jus scientiæ splendor deletus est : idque eò indignius,
quòd

quòd eo tempore hoc contigit, cùm is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientiâ faciliè vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis adstringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi gravior facultas, & gravior, & ornatior. Quid enim eloquentiâ laudabilius & præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratiâ? Huic quoque ergò à majoribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, & facile laborantis, quòdque in patriis est moribus, multorum causas & non gravatè & gratuito defendentis, beneficia & patrocinia latè patent. Admonerat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, nè dicam interitum, deplorarem; nisi verer, nè de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quantò in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cùm autem omnes non possint, nè multi quidem, aut jurisperiti esse, aut diserti; licet tamen operâ prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut * consulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimèque eorum manat industria. Jam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cùm alios juvare velint, nè quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiae est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: * cæterisque operis & officiis erit, quod violatum est, compensandum.

*Laudat
Sulpitium.*

*Eloquentia
honor.*

*Turpis merce-
naria eloquen-
tia.*

** quàm.
Ex levioribus
quoque operis
gratiam con-
ciliari.*

** consuluntur.*

*Aut vitanda,
aut mitiagnada
offensio.*

** certisque.*

Operam

Operam apud tenues & bonos rectius, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen nisi iusta in re præstandam esse.

In iuvandis hominibus mores spectandi, non fortuna.

Gratiam qui retulit habet, & in eo quod habet retulit.

Pauper gratus esse potest animo, si non re.

Beneficium apud bonos potius, quàm fortunatos collocandum.

Sed cum in hominibus iuvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictum quidem est proclive, itaque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Hæc oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendū est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicumque dixit, Pecuniam qui habeat, non reddidisse; & qui reddiderit, non iam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi nè obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat; non modò illi, qui est meritis, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis augeat suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quòd, si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis eius manet gratia: sin autem inopem, probum tamè & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magno in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni generi

generi satisfacere possimus. Sed, si res in contentione veniet, nimirum Themistocles est autor adhibendus; qui cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatq; sunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet: nè id quidem semper. Sed fac juvare: potentior sanè sit, honestior verò quo modo? Quod si etiam bonus erit vir, nè impediunt divitiæ, quò minus juvetur, modò nè adjuvent: sitq; omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda est, nè quid contra æquitatem contendas, nè quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ, est iustitia: sine qua nihil potest esse laudabile.

*Contentionem,
id est, consul-
tationem, &
collationem.*

Liberalitas in universam multitudinem modicè exercenda; exactiones, non nisi in justa necessitate.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps iis, quæ ad universos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim, singulos ut attingant, quæ sunt etiam graviora. Danda est opera omnino, si possit, utrisque; nec minus, ut etiam singulis consulatur; sed ità, ut ea res aut proficiat, aut certè nè obsit reipub. C. Helii & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii & reipub. tolerabilis, & plebi necessaria; ergò & civibus, & reipublicæ salutaris. Inprimis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

Antiquari,
id est, tolli, &
abrogari.

Capitalis, id
est, ad extre-
mam pernici-
em spectans.
* tuerentur.

Exactio tri-
butorum vi-
tanda.

* tamen.

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facilè passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cùm in agendo multa populariter, tum illud malè, Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad equationem bonorum pertinens, quâ peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuiq; * tene- rentur, respub. civitatèsq; constitutæ sunt. Nam etsi duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assiduitatèmq; bellorum, tributum sit conferendum: idq; nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin qua necessitas hujus muneris alicui reipub. obvenerit, (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neq; tantum de nostra, sed de omni reipub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui reipub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: * tantum locus attingendus fuit.

*Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè
valere abstinentiam: contrâque ex invasione alieni,
summam existere perniciem.*

C Aput autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Urinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me servâset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modò enim
hoc

hoc malum in hanc rempub. invasit. Itaque facile patior tunc potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At verò postea tot leges, & proximæ quæque duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tanta, sublati legibus & judiciis, expilatio direptionis; sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostrâ virtute valeamus. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abstinent. Quidmi,* laudetur? Sed in illo alia majora. Laus enim abstinentiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ invenit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversâ. Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Mummius, nunquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare quàm domum suam maluit. Quamquam, Italiâ ornatâ, domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium est tectius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm avaritia, præsertim in principibus, & rempub. gubernantibus. Habere enim quæstui rempub. non modò turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ re aliâ, nisi avaritiâ esse perituram: id videtur non solùm Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nullâ autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii qui reipublicæ præsent, quàm abstinentiâ & continentia. Qui verò populares esse volunt, ob eamque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedi-

Ab hoc Tribuno plib. primum lata lex de repetundis, Censorio & Manilio Coss. Africanus abstinentia. Val. Max. de abstinentia. Pauli Emilianii in victoria Persei abstinentia. Lege Plautarchum. Scipio Emilianus, qui Africanus minor. * laudet. Mummius Achaicus eversâ Corintho ab omni præda abstinent. Oraculum Sparta redditum, Αφίλοχρηματία Σπάρτης δλεῖ, ἄλλο δὲ ὄν. Spartam cupiditas expugnabit, aliud nihil.

Condonan-
tur. remit-
tuntur.

Qua calami-
tates ex inju-
ris largitio-
nibus.

Arati salutare
exemplum.

* alias, Me-
thodeum.

Historia extat
apud Polybium.

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus con-
donandas putant, ii labefactant fundamenta reipub.
Concordiam primum tollunt, quæ esse non potest,
cùm aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: de-
inde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum
cuique non licet. Id enim est proprium (ut suprâ dixi)
civitatis, atque urbis, ut sit libera, & non sollicita suæ
rei cujusque custodia. Atque in hac perniciæ reipub.
nè illam quidem consequuntur, quam putant grati-
am. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data,
etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in
pecuniis creditis occultat suum gaudium, nè videat-
ur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit inju-
riam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec,
si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi,
quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam va-
lent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere.
Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis an-
nis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum ha-
buit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter
hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lylandrum epho-
rum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea
apud eos acciderat, necaverunt. Ex eoque tempore
tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, &
optimates exterminarentur, & præclarissimè consti-
tuta respub. dilaberetur. Nec verò solum ipsa cecidit,
sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus
malorum, quæ à Lacedæmoniis profecta manarunt
latius. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi
summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ
contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyoni-
us jure laudatur, qui, cùm ejus civitas quinquaginta
annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicy-
onem, clandestino introitu urbe est potitus: cùmq;
tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset, sex-
centos exules, qui fuerant ejus civitatis locuple-
tissimi,

tissimi, restituit; remque pub. adventu suo liberavit. Sed, cum magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniâ, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam; cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset, à Rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: * perfecitque æstimandis possessionibus, * ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quam suum recuperare. Ità perfectum est, ut omnes, constitutâ concordia, sine querela discederent. O virum magnum, dignumque qui in nostra Rep. natus esset! Sic par est agere cum civibus: non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendum putavit: Eaq; est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitant gratis

* præfecitque.

* & ut persuaderent.

*Stomachatur
Cicero nonni-
hil etiam pri-
vato dolore.
Divisio agro-
rum indigna.
Exaggerat
condonationem
aris alieni.*

** nunc.
Caesar acriter
taxatus.*

** cuenda.*

in alieno. Quid ita? ut, cum ego emerim, ædificarim, tuear, impendam, tu, me invito, fruar meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniâ? Quamobrem, nè sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius rempub. continet, quàm fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum est, quàm me consule, nè solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita restiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic * noster victor, tunc quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare; etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii qui rempub. tuebuntur: imprimisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel * tenenda vel recuperanda obsit invidia. Præterea, quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant imperio, agris, vestigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros factitata; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipub. magnam sibi adipiscuntur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta

cepta censet esse à Panætio prætermiſſa; valetudinis *Panætius à Cicerone deſenſus contra Anti-*
 curationem, & pecuniæ: Quas res à ſummo philo-
 ſopho præteritas arbitror, quod eſſent faciles: ſunt *patrium.*
 certè utiles.

Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

Sed valetudo ſuſtentatur notiſſimè ſui corporis, & obſervatione, quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe; & continentiam in victu omni, atque cultu, corporis tuendi cauſa, & prætermittendis voluptatibus; poſtremò arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quaeri debet iis rebus, à quibus abeſt turpitudine; conſervari autem diligentiam & parſimoniã, iſdem etiam rebus augeri. Has res commodiſſimè Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur; quem nos iſtã ferè ætate cùm eſſemus, quã es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus, id eſt, de familiaria adminiſtranda.

Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum utilius, aut quid utiliſſimum.

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, & externa cum externis comparari ſolent. Cum externis corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives eſſe. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives eſſe potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipſa inter ſe corporis comparantur ſic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana ruſticis. Ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſententia: à quo cùm quaereretur, quid maximè in re familiaris expediret, reſpondit, Bene paſcere; Quid ſecun-

Quid in re familiaris utiliſſimum ſit, Catonis iudicium.

* vivere.

secundum, Satis bene pascere ; Quid tertium, Bene
 * vestire ; Quid quartum, Arare. Et cum ille, qui
 quæsierat, dixisset, Quid scenerari ? tum Cato, Quid
 hominem, inquit, occidere ? Ex quo, & multis aliis,
 intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri,
 recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendo-
 rum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de
 quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda,
 commodius à quibusdam optimis viris, ad medium
 Janum sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in
 schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda : per-
 tinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputa-
 tum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. III.

Hic, Annibale
 pulso, Afri-
 cam fecit tri-
 butariam.

Æqualis ad
 aratem refer-
 tur.

Cessare, pro
 otiosi, aut
 nihil agere.

Acuere, pro
 acriorem fa-
 cere.

Publium Scipionem, Marce fili, cum,
 qui primus Africanus appellatus est, di-
 cere solitum scripsit Cato, qui fuit
 ferè ejus æqualis, Nunquam se minùs
 otiosum esse, quam cum otiosus ; nec
 minùs solum, quam cum solus esset. Magnifica verò
 vox, & magno viro, ac sapiente digna ; quæ declarat
 illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine
 secum loqui solitum ; ut neque cessaret unquam, &
 interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ
 res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant,
 otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè
 dicere liceret : sed, si minùs imitatione tantam inge-
 nii præstantiam consequi possumus, voluntate certè
 proximè

proximè accedimus. Nam & à repub. forensibusque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium persequimur; &, ob eam causam, urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requiescens à reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum frequentiaque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Notrum autem otium negotii inopiâ, non requiescendi studio, constitutum est. Extincto enim senatu, deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Itaque, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quamquam Africanus majorem laudem vel meo iudicio assequebatur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum, quas cogitando consequabatur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore everſa, quam multis annis stante rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit: ra-

*Verecundè
collationem
ingreditur.*

*Latenter suum
otium com-
mendat.*

*Sapiens neque
otiosus un-
quam, neque
solum.*

*Memoria, id
est, atati.*

*Locum cohortandi primum
capit a re,
deinde ab
expectatione,
quam a sua
Cratippi que
persona, tum
etiam a loco
colligit.*

*Novè dixit
discendi, pro
discere.*

men nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de officiis, à quibus constanter honestèque vivendi praecepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriae philosophorum, hæc te assiduè audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: nève committas, ut cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare: Sed hæc hætenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensus.

Panætius igitur, qui sine controversiâ de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quadam adhibitâ potissimum sequuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilène, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile

utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exolvit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis; præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minime verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermisum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eòdem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat; ut nemo pictor esset inventus, qui * Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolverit (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem aufererat) sic ea quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ * perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panætii dubitari non potest: rectène autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; sive quod honestum est, id ita summum bonum est (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti

* annis.

conclislib *

* Cor.

Nobilis illa
Venus Apel-
lis, capite
tantum abso-
luta, reliquo
corpore deli-
neata solum.
* fecisset.

instar

instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc naturâ coherentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensu, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed, cum sit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec * decessione pejorem: non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, Cum virtute congruere semper: cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidem hanc comparisonem non recte esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Arque illud quidem honestum, quod propriè verèque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressionem discendi. Illud autem officium quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est: & ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec,

* discessione.

*Legere, pro
sumere, vel
deligere.*

*Vera virtus,
in uno sapien-
te: simulacra
ejus, etiam in
mediocribus.*

*Media, &
adiaphora.
Omnes nume-
ros habet, id
est, nulla pars
deest.*

nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia
 * compareant, id cumulatè videtur esse perfectum : * compa-
 propterea quòd vulgus, quid absit à perfecto, ferè non rantur.
 ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil pu-
 rat prætermisum. Quod item in poëmatibus & in pi-
 cturis usu venit, in aliisq; compluribus, ut delecten-
 tur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint;
 ob eam credo causam, quòd insit in eis aliquid probi,
 quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque
 re vitii sit, nequeant judicare. Itaq; cum sint docti à
 peritis, facilè desistunt à sententia. Hæc igitur officia,
 de quibus his libris differimus, quasi secunda quæ-
 dam honesta dicunt esse, non sapientum modò pro-
 pria, sed cum omni hominum genere communia.
 Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, com-
 moventur. Nec verò, cum duo Decii, aut duo Scipi-
 ones, fortes viri, commemorantur; aut cum Fabrici-
 us, aut Aristides justus nominatur; aut ab illis forti-
 tudinis, aut ab his justitiæ, tanquam à sapientibus, pe-
 titur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est,
 ut sapientem intelligi hîc volumus; nec hi, qui sapi-
 entes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Læ-
 lius, sapientes fuerunt: Nec illi quidem septem, sed
 ex mediorem officiorum frequentia similitudinem
 quandam gerebant, speciémque sapientum. Quo-
 circa nec id, quod verè honestum est, fas est cum u-
 tilis repugnantia comparari: nec id, quod communi-
 ter appellamus honestum, quòdque colitur ab iis, qui
 bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis un-
 quam est comparandum. Tâmq; id honestum, quod
 in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservan-
 dûmq; est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, verèq;
 est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non po-
 test, siqua ad virtutē est facta progressio. Sed hæc qui-
 dem de iis, qui conservatione officiorum existiman-
 tur

*De artibus
 nemo rectè
 judicat, nisi
 artifex: de
 virtute, non
 nisi sapiens.
 Docti, parti-
 cipium.*

*Decii, pater
 & filius.
 Scipiones
 fratres.
 Fabricius auri
 contemptor.
 Aristides
 Atheniensis,
 ob abstinenti-
 am justus co-
 gnomen me-
 ruit.
 Cato & Læ-
 lius sapientes
 cognominati.*

*Epicurei.
Exponit quem
habeat intel-
lectum, cum
honestas dic-
tur cum utili-
tate pugnare.*

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaque existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluri putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare, urpissimum est. Quid est ergò, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerumque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid quod pateat latius: Quod potest esse majus scelus, quàm non modò hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populus quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, imò verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat: ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus; injustitiam malorum maximum: nihilque ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

Itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est; quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi disciplinæque maximè consentanea; quam quidem in his libris præterea

pterea sequimur, quòd, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honesta sunt anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidus hæc ab iis differuntur, quibus, quicquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quicquam, quod non honestum; quàm ab iis, quibus est honestum ali- quod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quòdcunq; maximè probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum, & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisq; emolumentum spoliet aut violet alterum; disrumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari & interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahâtque quod cuique possit, emolumentum sui gratiâ; societas hominum & communitas evertatur necesse est. Nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque verò hoc solum naturâ, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus respub. continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui commodi cau. & nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumè esse

*Olim iidem
Academici,
& Peripatetici*

*Quodvis in-
commodum
potius accipi-
endum, quàm
injuste quid
committendum*

*Ratio natura
jus gentium;
jus civile, quod
hic leges popu-
lorum vocat.*

se

*communitas.

se civium conjunctionem : quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coërcent. Arque hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina, & humana ; cui parère qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere) nunquam committeret, ut alienum apperet, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundum naturam celsitas animi & magnitudo, itē neque *comitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est. Detrahere autem alteri, sui commodi causâ, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cætera generis ejusdem : Itēmq; magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cœlestium collocavit; quam vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimòq; ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominē naturæ obedientem homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur : aut nihil se existimat contra naturam facere ; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiquam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis ; quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat ? Sin fugiendum id quidē censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem : errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius

gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, & universorum : quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio. Atq; si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit : necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, unâ continemur omnes, & eâdem lege naturæ. Idque ipsum si ita est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum : verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus : quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant ; hi dirimunt communem humani generis societatem : quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur : quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt : ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt : cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiâ. Hæc enim una virtus omnium est domina & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili ? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut viollem commodi mei gratiâ. Quid ? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, nè ipse frigore

Societatis jus non modò cum propinquo, sed etiam cum universis civibus, postremo & cum hospitibus servandum.

Justitia est domina & regina virtutum

*Homini ad ni-
hil utili de-
trahere liceat,
si eò spectes,
ut societati
profi, non
proprie tibi.*

*Causam, id est,
prætextum, &
commentitiam
defensionem.*

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne fa-
ciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si
quid ab homine ad nullam partem utili, tuę utilitatis
causâ detraxeris, inhumanè feceris, contraque natu-
ræ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem
reipub. atque hominum societati, si in vita remane-
as, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detra-
xeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit
ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est
potius, quàm de alterius commodis detrahendum.
Non igitur magis est contra naturam morbus, aut
egetas, aut quid hujusmodi, quàm detractio atque
appetitio alieni: sed communis utilitatis derelictio,
contra naturam est, est enim injusta. Itaque lex ip-
sa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat &
continet, decernit profectò, ut ab homine inertī atque
inutili ad sapientem, bonum, fortémq; virum trans-
ferantur res ad vivendum necessariæ: qui si occide-
rit, multum de communi utilitate detraxerit; modò
hoc ità faciat, ut nè ipse de se bene existimans, se-
sèq; diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaq;
semper officio fungetur, utilitati consulens homi-
num, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ soci-
etati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile ju-
diciū est. Nulla est enim nobis cum tyrannis socie-
tas, sed potiùs summa distractio; neque est contra
naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est
necare: atque hoc omne genus pestiferum atque im-
piū ex hominum communitate exterminandum
est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si &
ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt,
& nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figu-
ra hominis feritas, & immanitas belluæ, à communi
tanquam humanitate corporis segreganda est. Hu-
jus generis sunt quæstiones omnes eæ in quibus ex
tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo

res

res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus aut occupatio consilium ejus * peremisset. Ad quas * prævenisset. ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspicui possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geometrae solent, non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quò facilius, quæ velint, explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, Nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum: at illud certè dabis, Quod honestum sit, id esse maximè propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est, & cùm hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primùm Panætius in hoc defendendus est, quòd non utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neq; enim ei fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honestum, nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaq; non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicarem, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

Fastigium, id est, summam manum: ab aedificiis translaturum, quibus perfectis conus aliquis imponitur in summo.
Principia prima per se nota.

Marte nostro, proverbialiter à malitia translaturum, ubi suo Marte rem gerere dicebatur, qui nullis auxiliaribus copiis adjuti committerent.

Nè qua nos commoditas quantavis, cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, nos commoveri necesse est. Sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudine sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudine (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturque contraria) nihilque tam est secundum naturam, quam utilitas: certè in eadem re & utilitas, & turpitudine esse non potest. Itemque si ad honestatem nati sumus; eaque aut sola expetenda est, (ut Zenoni est visum) aut certè omni pondere gravior est habenda, quam reliqua omnia, (quod Aristoteli placet) necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certè utile: itaque quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesque sociorum & civium: hinc opum nimiarum potentia non ferenda: postremo etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec foedius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: poenam non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa

*Turpis utilitas,
omnium scelerum
parens.*

*Turpitudine per
se fugienda,
etiam summam
impunitate
proposita.*

ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinioque; removenda est. Satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid proficimus) persuasum esse debet, Si omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinentè esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatus descendit, æneumque equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitatâ, annulumque aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit, (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converteret, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in * lucem annulum inverteret. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit: eaque adjutrice regem dominum interemit; sustulitque quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Honestæ enim bonis viris, non occulta quærentur. Atque hoc loco philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli. Si nemo sciturus, nemo nè suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentiae, dominationis, libidinis causâ feceris, si id diis hominibusque futurum sit semper ig-

*Turpi in re
turpu etiam
ipsa delibera-
tio.*

*Aurea præcep-
tio & semper
in pectore ge-
standa.*

Lib. 2. de Repi

*Fabula Gygi
Platonica*

*Pala; Massa
quæ annuli
gemma clau-
ditur.*

** locum.*

*Gygi fabula
quem sensum
habeat.*

*Collatinus
propter in-
vidiam nominis
ejectus, neq;
id injuriâ;
quia publicæ
utilitati con-
sultum est.*

*Romulus, ut
solus impera-
ret, Remum
fratrem occi-
dit, hanc qui-
dam causam
prætexens,
quod mania
contra legem
transisset.*

notum, si sine facturus : negant id fieri posse, quan-
quam potest id quidem. Sed quæro, quod negant
posse, id si posset, quidnam facerent : Urgent rusticè
sanè ; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc ver-
bum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus,
si possint celare, quid facturi sint; non quærimus, pos-
sintne celare; sed tanquam tormenta quædam adhi-
bemus, ut, si responderint, se impunitate propositâ
facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur :
si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse con-
cedant. Sed jam ad propositum revertamur. Inci-
dunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos uti-
litis specie, non, cùm hoc deliberetur, relinquen-
dane sit honestas propter utilitatis magnitudinem,
(nam id quidem improbum est) sed illud, possitne
id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cùm Col-
latino Tarquinio collegæ Brutus imperium abro-
gabat, poterat videri facere id injustè: fuerat enim in
regibus expellendis socius Bruti, & consiliorum etiam
adjutor. Cùm autem consilium hoc principes cepis-
sent, cognationem Superbi, noménque Tarquinio-
rum, & memoriam regni esse tollendam : quod erat
utile patriæ consulere, id erat ità honestum, ut etiam
ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit
propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse
potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ità:
Species enim utilitatis animum pepulit ejus, cui cùm
visum esset utilius, solum se, quàm cum altero regna-
re, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & hu-
manitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat,
assequi posset : & tamen muri causam opposuit, spe-
ciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam.
Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli di-
xerim.

Propria

Propriis commodis quatenus cuique inservire permissum.

NEc tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa; Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè possit, ut vincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet: Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, jus non est.

Formula in amicitiiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honestatio patitur. Ceterum nè qua res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Maximè autem perturbantur officia in amicitiiis, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem, hæc amicitia nunquam anteponenda sunt. At neq; *Commodandum amicis, sed usque ad avaritiam.* Perorandæ, contra rempub. neque contra jusjurandum ac fidem, *finiendæ.* amici sui causâ, vir bonus facit, nè si judex quidem erit de ipso amico. *Malim equidem ad amplificationem, quam ad elephidarum numerum referre.* Pone enim personam amici, *Judex quod salpâ fide præstare non possit, nè rogandus quidem est* cum induit judicis. Tantum dabit amicitia, ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum verò jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, quâ nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogan-

*Damon &
Pythias, nobile
par amicorum.*

di iudicis, si eum teneremus, Quæ salvâ fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honesta amico à iudice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicitia tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiiis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cùm eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi: ut, si ille non revertisset, moriendum esset sibiipsi. Qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cùm igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cùm autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitia. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

In publicis consultationibus semper honestum falsâ utilitate potius habendum, neq; consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnat. Atq; hujus rei utramque in partem exempla.

In Corintho delenda, falsa utilitatis species fefellit Romanos: nihil enim utiliter fit, quod crudeliter.

Ægina insula, è regione Attica: Piræus portus Athenarum.

** Petronius.*

Sed utilitatis specie in republica sæpissime peccatur: ut, in Corinthi disturbance, nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam qui peregrinos urbibus uī prohibent, eosque exterminant; ut * Pennus apud patres nostros, Papius nuper.

nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere : quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola. Usu verò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra resp. cum sæpe aliàs, tum maximè bello Punico secundo, quæ, Cannensi calamitate acceptâ, majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscurer. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq; ut, urbe relictâ, conjugibus & liberis Træzene depositis, naves conscenderent, libertatémque Græciæ classe defenderent : * Cyrsilum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxémque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur : sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse : postulavitq;, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse : quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audivisset, in concionem magnâ expectatione venit, dixitq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt, totâque eam rem, quam nè audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas inimicos, socios ve stigales habemus. Maneat ergò, quod turpe sit, id nunquam esse utile; nè tum quidem, cum id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Cannensi, & Cannis vico Apulia, ubi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili civium & sociorum Rom. multitudine casus.

Træzen in Peloponneso, in sinu Argolico: quæ olim Posidonia dicta.

* Alii Lycidam fuisse scribunt.

Historia est apud Demosthenem

ἐν τῷ περὶ τῆς

συνέλευσιν λόγῳ. Sic accipiendi erant qui nunc tyrannis nostris omnia, vel turpissima suadent, modò questuosa.

Gytheum nobile navale Lacedæmoniorum.

In contractibus communibus quæ formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam, jurisconsultorum more, deq; ea duos Stoicos diversa sentientes : quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine & jure civili moderatur.

Solvissè neutraliter, id est, navigasse.

Festivus dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

Sed incidunt (ut suprà dixi) sæpe causæ, cùm repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnètne planè, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones : Si (exempli gratiâ) vir bonus, Alexandriâ profectus Rhodum, magnum frumenti numerum advenxit in Rhodiorum inopia, & fame, summâque annonæ caritate : si idem sciat complures mercatores Alexandriâ solvissè, navèsq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturûsne sit id Rhodiis, an silentio suum quàm plurimo venditurus. Sapientem, & bonum virum fingimus : de ejus deliberatione & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo : Antipatro, omnia patefacienda, ut nè quid omnino, quod venditor nòrit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidiis agere, & quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cùm major est copia. Cui fit injuriâ? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte : Quid agis? tute cùm hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati; eâque lege natus sis; ut ea habeas principia naturæ, quibus parère, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; vicissimq; communis utilitas, tua sit; celabis homines, quid

iis ad sit commoditatis & copiae? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum; quæ tibi plus prodesse cognita, quam tritici vilitas: Sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Imò verò (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturam conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? Quod si ita est, nè vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici; Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, cære, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nōrit, cæteri ignorent; pestilentes sint, & habeantur salubres; ignoretur in omnibus * cubiculis apparere serpentes; male materiatae, ruinosae: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multò quàm se venditurum putarit; num * id iuste, an improbè fecerit: Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà; Num te emere coëgit, qui nè hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt villam bonam, ut ipsi asserunt, benèque ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudârunt. Ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus vendi-

* Quidam eubilibus legunt pro latebris.

* Alias, injustè aut improbè.

Publica execrationes Atheniensium in eos, qui viam erranti non monstrarent.

*Præco auctio-
narius.*

venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorem ejus rei quam vendat vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm, si domini jussu ita præco prædicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergò in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honestum sit, sed etiam non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sepe, dissensio.

Superiori altercationi philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neque simulandum esse quicquam, neq; dissimulandum sui commodi causâ; etiamsi mos, legesq; civiles quædam reticere non vetent.

*Aliud celare,
aliud reticere.
* quicquid
retinent.*

*Turpe celare
quod est, tur-
pius mentiri
quod non est.*

Quæ dijudicanda sunt: non enim, ut quærere-
mus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non
igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic
ædium venditor celare emptores debuisse. Neque
enim id est celare,* cùm quid reticeas, sed cùm, quod
tu scias, id ignorare, emolumentum tui causâ, velis eos,
quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus
quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certè
non aperti, non simplicis est, non ingenui, non justii,
non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis,
malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia
plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina?
Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt, quid de iis
existimandum est, qui orationis vanitatem adhibue-
runt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec
infacetus, & satis literatus, cùm se Syracusas otandi
causâ, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) con-
tulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere,
quò invitare amicos, & ubi se oblectare sine inter-
pellatoribus posset. Quod cùm percrebuisse, Pythius

ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit *Fabula per-*
venales quidem se hortos non habere, sed licere uri *quam amœna,*
Cannio, si vellet, ut suis : & simul ad cœnam homi- *quo astu Gra-*
nem in hortos invitavit in posterum diem. Cùm ille *culus Cannio*
imposuerit.

promississet, tum Pythius, ut argentarius qui esset,
apud omnes ordines graciosus, piscatores ad se con-
vocavit, & ab eis petivit, ut ante suos hortulos postri-
die piscarentur : dixitque quid eos facere vellet.
Ad cœnam tempore venit Cannius : opiparè à Py-
thio * apparatus erat convivium. Cymbarum ante * paratum
hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, af- *erat.*
ferebat. Ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum

Cannius, Quæso, inquit, quid est, ô Pythi? tan-
tùmne piscium? tantùmne cymbarum? Et ille,
Quid mirum, inquit? hoc loco est, Syracusis quic-
quid est piscium: hîc aquatio, hac villâ isti carere non
possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à
Pythio, ut venderet. Gravatè ille primò. Quid multa? *Gravatè, vel*
impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti, quan- *gravatim, in-*
ti Pythius voluit, & emit instructos. Nomina facit, *ventus & vix.*
negotium conficit. Invitat Cannius postridie famili- *Nomina facit,*
ares suos. Venit ipse maturè, scalmum nullum videt. *debitorem se*
constituit.

Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam pi-
scatorum essent, quòd eos nullos videret. Nullæ,
(quod sciam) inquit ille: sed hîc piscari nulli solent,
itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Can-
nius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius, colle-
ga, & familiaris meus, protulerat *de dolo malo* formu-
las : In quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur, quid esset
Dolus malus, respondēbat, cùm esset aliud simula-
rum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut
ab homine perito definiendi. Ergò & Pythius, &
omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, im-
probi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eo-
rum potest utile esse, cùm sit tot vitiis inqui-
natum. Quòd si Aquiliana definitio vera est, ex

Formulas, juris
regulas.

Quod dolo
malo gestum
est, id in inte-
grum restitui
oportet.

omni

Tabula rerum
venalium.

Circumscri-
bere, circum-
venire, cir-
cumducere.

* Alias Læ-
toriâ.

* Alias addi-
tur.

Bona fidei
judicia.

Inter bonos
bene agier,

Verba sunt so-
lennia, quibus
in negotiis bo-
na fidei ute-
bantur.

* apponet.

Indicaretur,
id est, aestima-
retur.

Semel, id est,
ut statim sum-
mum pretium
eloqueretur.

Simile est
vendere mino-
ris quam pos-
sis, & emere
pluris quam
possis.

Μισὸν ποτὶ-
σὴν ὄστις ἔχ-
εῦπερ ποφός.

Eurip. in
Medea.

omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est. Itâ nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela xii tabulis, & circumscriptio adolescentium lege * Latoriâ; & sine lege, judiciis, in quibus *Ex fide bona* * agitur. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoriæ, *Melius, Æquius*. In fiducia, ut, *Inter bonos bene agier*. Quid ergo? aut in eo, quod *Melius, Æquius* est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, *Inter bonos bene agier*, quicquam agi dolosè aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitatore venditor, nec, qui contra se liceatur, emptor * opponet. Uterque si ad eloquendum venerit, non plûs, quàm semel eloquetur. Q. quidem Scævola P. filius, cum postulâset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor itâ fecisset, dixit se pluris aestimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius, *Ne quicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret*: Verè id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximèque reipub. Singulorum enim facultates, & copiae, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo potest.

Bre-

Etenim omnino se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpaucae res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, recte istum virum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem praediorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quae nota essent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea praestari, quae essent lingua nuncupata; quae qui inficiatus esset, dupli poenam subiret: à Jurisconsultis etiam reticentiae poena est constituta. Quicquid enim inest praedio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, praestari oportere. Ut, cum in arce augurium augures acturi essent, jussissentque Titum Claudium Centimalum, qui aedes in Coelio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis: Claudius proscripsit insulam, vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiaturum est: itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognovissetque Claudium aedes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, ad arbitrum illum adegit
 * quid sibi de ea re facere oporteret *ex fide bona*. * quicquid
 M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Utenim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiavit: Cum in venundando rem eam scisset, & non pronuntiasset, emptori damnum praestari oportere. Igitur *ad fidem bonam* statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nōset venditor. Quod si recte judicavit; non recte frumenta-

Compendium, id est, lucrum.

Lingua nuncupata, veterum jurisprudentium sermo

Claudii reticentia pro dolo malo damnata.

sibi dare, facere oporteret.

rui

*Serviebant,
id est, debebant
servitutem.*

*Urgebat, id est,
premebat.*

*Quid inter le-
ges & philoso-
phorum do-
gmata.*

** hominum
inter homines
Jus gentium,
jus civile con-
tinet, non con-
trā: juris for-
mula a divina
& naturaliva-
tione ducta.*

rius ille, non rectè ædium pestilentium venditor ta-
cuit. Sed hujusmodi reticentię jure civili omnes com-
prehendi non possunt: quę autem possunt, diligenter
tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster,
C. Sergio Oratę vendiderat ædes eas, quas ab eodem
ipse paucis antè annis emerat. Hę Sergio serviebant:
Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta
res in judicium est. Oratam Crassius, Gratidianum
defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat; quod
vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præ-
stari: æquitatem Antonius; quoniam id vitium
ignotū Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset,
nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui
id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum
hęc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus no-
stris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt
astutias: Leges, quatenus manu tenere res possunt;
Philosophi, quatenus ratione, & intelligentiā. Ratio
igitur hoc postulat, nè quid insidiosè, nè quid simu-
latè, nè quid fallaciter. Sũntne igitur insidię, tende-
re plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus?
ipsę enim ferę, nullo insēquente, sæpe incidunt: sic,
tu cū ædes proscribas, tabulam tanquam plagam
ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis
incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter
depravationem consuetudinis, neque more turpe ha-
beri, neque aut lege sanciri, aut jure civili: naturę
tamen lege sancitum est. Societas est enim (quod
etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) la-
tissimè quidem quę pateat, * omnium inter omnes;
interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eo-
rum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus
gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim
civile, non idem continuò gentium; quod autem gen-
tium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germa-
næq; justitię solidam & expressam effigiem nullam

tene-

tenemus: umbrâ & imaginibus utimur, easq; ipsas utinam sequeremur! Feruntur enim ex optimis * naturæ & veritatis exemplis. Nam quantivërba illa! *Utinè propter te, fidemve tuam captus, fraudatusve sim.* Quàm illa aurea! Ut, *Inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione.* Sed qui sint boni, & quid sit bene agier, magna quæstio est. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus * adderetur, *Ex fide bona*: fideique bonæ nomen existimabat manare latissimè; idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse iudicis, statuere (præsertim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid quemque cuique præstare oporteret. Quocirca a iustitiæ tollendæ sunt, eaque malitiæ, quæ vult quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatque plurimùm. Prudentia est enim locata in delectu bonorum & malorum: malitiæ (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis antepōnit. Nec verò in prædiis solum jus civile ductum à natura, malitiæ fraudemque vindicat; sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædiliū. Hæredum alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, Neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. Nec ulla perniciēs vitæ major inveniri potest, quàm in malitiæ simulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium propositâ, abstinere possit injuriâ? Periclitemur (si placet) & in iis quidem exemplis in quibus peccari vulgus homi-

* naturæ
principiis, &
ver.

* Aliàs, age-
retur ex fide.

*In mancipiis,
id est, servis
aut ancillis,
quæri solet, an
sana, an fugi-
tiva, an furæ
cra.*

* fatigandi.

* civitatis.

Heredipeta
turpes.

* quæsitæ.

* Aliis per-
viderit.

hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est; qui non verbis sunt, & disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere castigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quò facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines ejusdem civitatis potentissimos; qui cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilius Marcum Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) Num erat æquum principes * cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim si is qui non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cum potest, injustè facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione * acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Falsò. Nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc non * præviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans; Est illud quidem honestum, verum hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletum

plerum testamenta nomen ejus irrepere, hâc vi non
 ugetur, nè si exploratum quidem habeat, id omnino
 neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc
 vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres pos-
 set scriptus esse, qui re verâ non esset hæres; in foro,
 mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem
 sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se
 transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is sc, qui sit
 vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit
 animi sui complicatam notionem evolvere: jam se *Notionem*
 ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profit qui- *formam, &*
 bus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. *speciem dicit.*
 Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi vene-
 no perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum lo-
 cum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis)
 quod utile sit, quodque expediat? Imò intelligat, ni-
 hil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum.
 Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit.
 Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro
 puer, judicem M. Lutatius Pythiæ fuisse, Equiti Ro-
 mano sanè honesto, cum is sponsionem fecisset, Ni-
 vir bonus esset: Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illâ rem
 nunquam judicaturum; nè aut spoliaret famâ proba-
 tum hominem, si contrâ judicasset; aut statuisse vide-
 retur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innu-
 merabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic
 igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modò
 Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam
 esse utile quod non honestum sit. Itaq; talis vir non
 modò facere, sed nec cogitare quidem quicquam au-
 debit, quod non audeat predicare. Hæc nonne est tur-
 pe dubitare philosophos, quæ nè rustici quidem dubi-
 tent? à quibus natum est id, quod jam tritum est ve-
 tustate proverbium: cum enim fidem alicujus, boni-
 tatémq; laudant, * *Dignum esse, dicunt, quicum in te-*
nebris mices. Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil

* *Lusus genus*
erat micatio
digitis repente
motu Cic. De
divinatione.
Quid est enim
sors? Idem
propemodum
quod micare,
quod talos
jacere, quod
reſeras. Citat
idem adagium
& in secundo
De finib. lib.

* convertere.

Notatus Ma-
rius, qui con-
sulatus gratiâ
ab officio re-
cessit.

* illud.
* ducere.

Notatus Gra-
tidianus, qui
collegarum
communem
gratiam ad se
proprie trans-
tulit.

expédire, quod non deceat, etiam si id possis nullo re-
fellente obtinere? Vidésne igitur hoc præverbio, neq;
Gygi illi posse veniam dari, neq; huic, quem paulo
antè fingebam digitorum percussione hæreditates
omnium posse * ad sese convertere? Ut enim, quod
turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fi-
eri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id
utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & re-
pugnante naturâ. At enim, cum permagna præmia
sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum à spe consu-
latus longè abesset, & jam septimum annum post
præturam jaceret, neque petiturus unquam consula-
tum videretur; Q. Metellum, cuius legatus erat, sum-
mum virum, & civem, cum ab eo, imperatore suo,
Romam missus esset, apud populum Romanum cri-
minatus est, bellum * illum * producere; si se consulem
fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Ju-
gurtham se in potestatem populi Rom. redacturum.
Itaq; factus est ille quidem consul; sed à fide justiti-
âq; discessit, qui optimum & gravissimum civem, cu-
jus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso cri-
mine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus of-
ficio boni viri functus est tum, cum prætor esset, col-
legiûmq; prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res
nummaria de communi sententia constitueretur:
jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut ne-
mo posset scire, quid haberet. Conscripserunt com-
muniter edictum cum poena atq; iudicio, consti-
tueruntq; ut omnes simul in Rostra post meridiem de-
scenderent, & ceteri quidem alius aliô: Marius à sub-
sellis in Rostra rectâ: idq;, quod communiter compo-
situm fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei ma-
gno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ sunt, ad
eas thus, & cerei. Quid multa? nemo unquam multi-
tudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homi-
nes in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo
violatur

violatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut, Mario præripere collegis & tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: Aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit; aut si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur possumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam; ut videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumentum sui causâ, criminari, præripere, fallere? Nihil profecto minus. Est ergo ulla restanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, justiciamque detraherit? Quid enim interest, utrum ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat bestia? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audaciâ potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ: id quam injustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratiâ

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominusque omnium gen-

Explica; nam superius complicatam dixisti notionem.

Pompeius notatus, qui turpi consilio Casarem affinem adjunxerat ductâ ejus filiâ. Euripideum carmen à Casare usurpatum,

Εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν καὶ τυραννίδι

οὐ καλ-

αῖον ἀδι-

καὶν τὰλλα,

δ' εὐτυχεῖν

χρεών.

tium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum: earumque oppressiorem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fateatur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare; sed ei, qui id facere possit, esse utile: quâ hunc objurgatione, aut quo potius convictio à tanto errore coner avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile, foedissimum & teterrimum paricidium patriæ: quamvis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis civibus Patrens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Nunc * ab eo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit? Nihil contra inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cum ad veritatem cœpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

Multi iniqui atq; infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalò & Pelepe proditum jure obtinebatur. Nam quantum plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi cœgisset? Hunc tu quas conscientia labe in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cum sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus populo

*Caesar Pater patriæ appellatus, sed ab oppressis. At Roma Patrem patriæ Ciceronem libera dixit. * adeo.*

populo Rom. bellum ultro intulisset, cumq; de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente: perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra redierum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idq; ejus factum à senatu laudatum est. Atq; si speciem utilitatis, opinionemq; querimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, cum non virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causâ imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: si ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii sententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex senatusconsulto liberavisset, ut hæc rursus vectigales essent; neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vectigalia. Utile igitur. Quousq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloriâ debet fultum esse, & benevolentiam sociorum, utile esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. Nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium vectigaliâque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cum in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eoque magis, quod illa ordinum conjunctio ad salutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem

Historia à Pyrrhi medico epistolam Fabricio missam narrant.

Turpis, eoque nec utilis L. Philippi sententia.

Cato perstringens.

Turpis oratio Curionis, Vincat utilitas.

tem addebat, *Vincat utilitas*. Potius diceret non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ; quàm, cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium questionum: Sine boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere: In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, * quàm servuli vilis: Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis? eripietne suum? Minimè; non plùs, quàm si navigantem in alium ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò, quò sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes? * sibine uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò; sed ei, cujus magis inter sit vel suà vel reipub. causà vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nul- lum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium? indicetne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem aucupare, si patriam prodere conabitur pater? filebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem, nè id faciat: si nihil proficiet; accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet

* an.

Sumpta,
conducta.

* Vetus exemplar, sibi
uter rapiat.

* In micando.

Agere cuniculos, ut ante,
agere rimas.

ponet salutis patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis: Diogenes ait; Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debetne dicere: Non necesse putat Diogenes; Antipater viri boni existimat. * Hæ sunt quasi controversiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia: Non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum se putat vendere, indicetne ei vir bonus utrum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium. Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta, & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent dicere) facta sint. Si quis medicamentum cuiuspiam dederit ad aquam incoquantem, pepigeritque ne illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post incidere in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit. Cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & salutis consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cum ei testamento sestercentum millies relinquatur, ut ante, quam hæreditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserit ille, necne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quam si ceperit: nisi forte

Fugiens,
quod dicitur
rum non sit.
* Hæc con-
troverfia iura,

* non di-
cenda.

Aqua intercus,
qua hydrops,
aut hydropepsis.

*De Sole &
Phaëthonte
filio.*

** atque quâ
constitit.*

*De Theseo &
Neptuno.*

*De Agame-
mnone, & fi-
lia immolata.*

fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tem-
pus contulerit, ut vel saltare eum, cum patriæ consul-
turus sit, turpe non sit. Ac nè illa quidem promissa
servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus il-
la promiseris. Sol Phaëthonti filio (ut redeamus ad
fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset :
Optavit, ut in currum patris tolleretur : sublatus est,
* atque is antequam constitit, ictu fulminis desagra-
vit. Quantò melius fuerat in hoc, promissum patris
non esse servatum ! Quid, quòd Theseus exegit pro-
missum à Neptuno ? cui cum tres optiones Neptunus
dedisset, optavit interitum Hippolyti filii sui, cum is
patri suspectus esset de noverca : quo optato impe-
trato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Aga-
memnon ? cum devovisset Dianæ quod in suo regno
pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit I-
phigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum
pulchrius. Promissum potius non faciendum, quàm
tam tetrum facinus admittendum fuit : Ergò & pro-
missa non facienda nonnunquam neq; semper depo-
sita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanè men-
tis deposuerit, reperat insaniens : reddere, peccatum sit ;
non reddere, officium. Quid si is, qui apud te pecuni-
am deposuerit, bellum inferat patriæ ? reddere, ne de-
positum ? Non, credo : Facies enim contra rempub-
licam debet esse charissima. Sic multa, quæ naturâ ho-
nesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta :
Facere promissa, stare conventis, reddere deposita,
commutatâ utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis
quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam,
simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed
quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro
officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebi-
mus ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quàm
sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam
vult imitari malitia ; itémq; de justitia, quæ semper
est utilis, disputatum est, De

De Fortitudine.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiae, & temperantiae. Utile videbatur Ulyssi, ut quidam poëtae Tragicæ prodiderunt: nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Ulysse nulla suspicio est: sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione infantiæ miliciam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis forrasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulysses, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

*Cujus ipse princeps juriurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assumulavit; nè coiret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepisset malitiosam audaciam;
Fidei sacratæ jus perpetuò falleret.*

Illi verò non modò cum hostibus, verum etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostramque veniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem:

Is,

*Ulysses, nè ad
Trojam irer,
furorem si-
mulavit, a-
gram proscif-
sum sale se-
rens.*

*Palamedes o-
doratus illius
astutiam, fili-
um ejus, quæ
sulcus ducen-
dus erat, ob-
jecit.*

*Ulysses arte
aratrum sus-
pendit, itaq;
detecta fraus,
Cujus rei me-
mor Ulysses,
postea Pala-
medem falsò
criminatus
oppressit.*

*Ex tragœdia
quapiam se-
nar is sunt.
* quò iret.*

Is, cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam (ut res declarat) falsam iudicavit: quæ erat talis: Manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem acceperat in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere; omnia humana despiciere; nihil quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit, mandata exposuit; sententiam ne diceretur, recusavit; quamdiu iurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (O stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cum valuisse autoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudellissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusjurandum conservandum putabat. Itaque tum cum vigilando necabatur, erat in meliori causa, quam si domi senex, captivus, perjurus, consularis remansisset. Aristulte, qui non modò non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuasor. Quomodo stulte? etiamne si reip. conducebat? Potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam civi utile esse. Pervertunt homines ex iis quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitati ab honestate se jungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa

la prima & summa habemus : utilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando ? Num iratum timemus Jovem ? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plùs nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus ? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Anne turpiter faceret ? Primum, *Minima de malis*. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus ? Deinde illud etiam apud * Attium, *Fregistine fidem ? Neque dedi, neque do infideli cuiquam* ; quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint ; sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint : ut hoc ipsum videretur honestum, conservandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertisse ; sed sit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, nè iratus noceret. quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est ; sed ad justitiam & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius, *O fides alma, apra pinnis, & jusjurandum Jovis !* Qui igitur jusjurandum

Minima de malis eligenda. Eclipsis usitata in sermonibus vulgò usurpatis.

* Attium.

Jusjurandum quid.

*Fides in Ca-
pitolio Fori
proxima.*

*Certè conce-
denti.*

** Reip.*

*Nervosius, ut
Stoici; remis-
sius, ut Peri-
patetici.*

** hinc.*

*Iustus hostibus
pacta prastan-
da, latronibus
nihil oportet.*

Quid pejerare.

dum violat, is Fidem violat : quam in Capitolio vici-
nam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim nè iratus qui-
dem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolo-
re. Id autem non modò non summum malum, sed nè malum quidem esse, maximà autoritate philoso-
phi affirmant. Quorum quidem testem non medio-
crem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, noli-
te, quæso, vituperare. Quem enim locupletiores que-
rimus, quam principem * pop. Ro. qui, retinendi of-
ficii causâ, cruciatum subierit voluntarium ? Nam,
quod aiunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter po-
tius, quam calamitosè : An est ullum majus malum
turpitudine ? Quæ si in deformitate corporis ha-
beat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, &
fœditas turpificati animi debet videri ? Itaque, ner-
vosius qui ista differunt, solum audent malum dice-
re id, quod turpe sit : qui autem remissius, hi tamen
non dubitant summum malum dicere. Nam illud
quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cui-
quam*, idcirco rectè à poeta dicitur, quia, cum tra-
ctaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si
* hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli
data sit : videant, nè quæraturlatebra perjurio. Est au-
tem jus etiam bellicum, fidésq; jurisjurandi sæpe cum
hoste servanda. Quod enim ità juratum est, ut mens
deferentis conciperet fieri oportere, id observandum
est : quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium
est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium
non attuleris, nulla fraus est, nè si juratus quidem id
non feceris. Nam pirata non est ex perduellium nu-
mero definitus, sed communis hostis omnium. Cum
hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum commu-
ne. Non enim, falsum jurare, pejerare est : sed, quod
ex animi tui sententia juraveris, sicut verbis concipi-
tur,

tur, more nostro, id non facere, perjurium est. Scitè enim Euripides :

Juravi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulus verò non debuit condiciones pactionesque bellicas & hostiles perturbare perjurio: cum justo enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus feciale, & multa sunt jura communia. Quod ni ità esset, nunquam claros viros senatus victos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, & Spurius Posthumius, cum iterum consules essent, quia, cum malè pugnatum apud *Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: injussu enim populi senatusque fecerant. Eodémq; tempore T. Numicius, Q. *Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quòd eorum autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suator & autor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam Lucius Furius & Sextus Atilius ex senatusconsulto ferebant: quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestius hic, quàm Q. Pompeius, quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quàm honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed suscepit causam, ut esset judicium senatus: cui nisi ipse autor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent. Ità incolumis in patria Regulus restitisset. Quod

In Hippolyto
coronato.

Ἡ γλῶσση
ὁμῶμοχ', ἢ
ἵσθησιν ἀνῶ-
μοτον.

* Claudium.

* Mælius.

quia

quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa & pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: imò verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis non mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste divincitur fides: indicant notationes, animadversioneque censorum, qui nulla de re diligentius, quam de jurejurando judicabant. L. Manlio, Auli filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jussisset. Quod cum audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri: accurrisse Romam, & * primâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum: quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravitque se illum statim interfectorum; nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum temporibus

*Quanta anti-
quitus jurisju-
vandi religio.*

*Pomponius
jurejurandum
etiam metu
extortum præ-
standum puta-
vit.*

cum.

ribus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem, Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Vescrim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper indulgens in patrem, idem * acerbus & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando jurejurando; sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse à senatu re non impetratâ: unum ex decem, qui paulò post, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando interpretabatur: Non rectè. Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator, & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictī in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cū id parvā pecuniā fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quā quidem re auditā, fractum animum Annibalis scripsit idem, quod senatus, populusque Romanus, rebus afflictis, tam excelsō animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. * Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eādē fraude, ut jurejurando liberarentur, eosque à censoribus, omnibus ignominis

Torquati cog-
nomen unde,

* perindulgens.
Indulgens in
patrem, quem
acerbum in
se, sic tamen
amavit: idem
filium securi
percussit.
* acerbè se-
verus.

* Acilius.

miniis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, foeda, turpia.

De Temperantia.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestiâ, continentîâ, temperantiâ continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic tali-um virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem ferè adjutor auctorque sententiæ. Cum his, velis equisque (ut dicitur) si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firmâ constitutione, ejusque constitutionis spe exploratâ (ut à Metrodoro scriptum est) continetur: certè hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique suavitates? Quàm miser virtutis famulatus, servi-entis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hîc dicit) satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate termi-
naverit,

Cyrenæici,
Epicurei ab
Aristippo
Cyrenaico.
Annicerii ab
Anniciere, qui
priorem sectam
emendavit.
Obsoletis, id
est, obscuratis.
Velis equisque;
proverbialiter.

naverit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem consecratrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perperendi quæ doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractio fieri. Iustitia vacillat, vel jacet potius, omnesque ex virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quam amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest. * Sed * Sed de hoc de hoc hætenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam

Aqua hæret;
Proverb.

Sed de hoc
(magna enim
res est) alio
loco pluribus.

voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem sententiâ, magnum; sed perinde erit, ut acciparis: quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clarâ voce patria revocâset) aliquando me quoque audires: sic, quoniam am his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his, temporis quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere: tum & præsens tecum propediem (ut spero) &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, te mihi quidem esse charissimum: sed multò fore chariorem, si talibus * monumentis præceptisque lætabere.

* *Al. leg. monitis, & melius.*

Marci Tullii Ciceronis libellus tertius

De Officiis

F I N I S.

M. T.

M. T. Ciceronis *Laelius*,

five de Amicitia Dialogus ad
T. Pomponium Atticum.

Prefatio.

Ulntus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Laelio, socero suo, memoriter & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scævola, sumptâ virilitogâ, ut, quoad possem, &liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commodè dicta, memoriae mandabam; fierique studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævola contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio & * industria præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad augurem. Cùm sæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cùm & ego essem unâ, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor) Attice, & ed magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cùm is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quicum conjunctissimè & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Laelii de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genere C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputa-

Laelius, Scævola auguris & Fannii socius.

Toga viriles mores exigebat.

*Scævola pontifex. * justitia.*

Hemicyclos cathedra in modum medii circuli.

*C. Lælii &
P. Scipionis
familiaritas.*

*Plus habet
gravitatis ser-
mo positus in
autoritate ve-
terum & illu-
strium viro-
rum.*

tionis sententias memoriæ mandavi, quas in hoc li-
bro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos intro-
duxi loquentes, nè *Inquam*, & *Inquit*, sæpius interpo-
neretur. Atque ideo feci, ut tanquam à præsentibus
coràm haberi sermo videretur. Cùm enim sæpe me-
cum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid;
digna mihi res cùm omnium cognitione, tum nostrâ
familiaritate visa est: itaque feci non invitus, ut
prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone ma-
jore, qui est scriptus ad te de senectute, Cato-
nem induxi senem disputantem, quia nulla videba-
tur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur,
quàm ejus, qui & diutissimè senex fuisset, & in ipsa
senectute præ cæteris floruisset: sic cùm accepisse-
mus à patribus maximè memorabilem C. Lælii &
P. Scipionis familiaritatem fuisse; C. Lælii idonea
mihi visa est persona, quæ de amicitia ea ipsa differe-
ret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus
Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in
hominum veterum autoritate, & eorum illustrium,
plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaq;
ipse meâ legens, sic afficior interdum, ut Catonem,
non me, loqui existimem. Sed, ut tum ad senem se-
nex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicif-
simus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo
erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo pru-
dentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habi-
tus) & amicitiz gloriâ excellens, de amicitia loqui-
tur. Tu velim à me animum parumper avertas, Læli-
um loqui ipsum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad
socerum veniunt post mortem Africanizab his sermo
oritur: respondet Lælius; cujus tota disputatio est
de amicitia, quam legens tu ipse cognosces. *Fan.*
Sunt ista vera, Læli: nec enim melior vir fuit
Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare
debes, omnium oculos in te esse coniectos: unum te
sapien-

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modò M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud ^{* Acilium.} patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterque alio quodam modo : Acilius, quia prudens esse ipse jure civili putabatur ; Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaque ejus & in senatu & in foro vel provisâ prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur, propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solum naturâ & moribus, verum etiam studio & doctrinâ esse sapientem : nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem ; qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius *Septem Græcia sapientes.* quærun, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita *Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.* esse ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærun, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quòd his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. *Scævola.* Quærun quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum : sed ego id respondeo, quòd animadverti te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ : quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non moestitiam, fuisse. *Laelius.* Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto beneficio, quod semper usurpavi cum valem, abduci incommodo meo debui : nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicé: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem illi tulit? Memineram Paulum, videram Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas nè istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem; quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicinâ: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quod errore careo, quo, amicorum decessu, plerique anguntur. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angitur, non amicum, sed seipsum amat. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petiit nunquam, factus est consul bis: primum, ante tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. penè serò: qui, duabus urbibus everfis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitati charus fuerit, more funeris indicatum

* Gallum.

Socratem.

Scipionis
laus.

Scipionis
mors à tota
Roma deplorata.

indicatum est. Quid igitur huic paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem anno antè, quàm mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos latissimósque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum, senatu dimisso, domum reductus ad vespèram est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridie quàm excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potiùs, quàm ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in ple-riusque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum è corpore excessissent, re-ditum ad cælum patère, optimoque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præfagiret, per paucis ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius adef-sent, & alii plures, tunc etiam, Scævola, mecum ve-nisses, triduum disseruit de república. Cujus disputa-tionis fuit extremum ferè de immortalitate animo-

* nunc.

Quod anima sit immortalis.

Socratis.

* veriora.

Quid sit a-
micitia.

Ex omnibus
seculis vix
tria aut qua-
tuor amico-
rum paria no-
minantur.

rum : quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis : cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni ? Quocirca morere hoc ejus eventu, vereor, nè invidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat : ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino : quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optimè est ; mecum autem incommodius : quem fuit æquius, ut prius introieram in vitam, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiae sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim : quocum mihi conjuncta cura de republica & de privata fuit ; quocum domus, & militia communis ; & id, in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensus. Itaque non tam ista me sapientiae, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim ; quàm quòd amicitiae nostræ memoriam spero sempiternam fore ; idque mihi eò magis est cordi, quod ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. Fan. Istud quidem, Læli, ita necesse est : sed, quoniam amicitiae mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. Scæ. Mihi verò pergratum hoc erit : atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit. Quamobrem utrique nostrum gratum ad-
modum

modum feceris. *Lael.* Ego verò non gravarer, si mihi ipse considerem. Nam & præclara visa res est, & summus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subitò. Magnum opus est, egèrque exercitatione non parvâ. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petaris, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad vivum refeco, ut illi, qui hæc subtiliùs differunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parùm. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ità sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitâq; communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, * sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum; concedantq; ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ità se gerunt, ità vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantum homines possunt, naturam, optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ità natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam; major autem, ut quisque proximè accederet. Itaque

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sint boni.

* *spectare.*

Pingui Minervâ, Prov.

Natura, optima rectè vivendi dux.

cives

*Amicitia
definitio.*

*Sine virtute
amicitia esse
non potest.*

** Gallos.*

** qui potest:
alias, quis.*

cives potiores sunt, quàm peregrini ; & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatà enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intelligi maxime potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumq; rerum, cum benevolentia & charitate, summa consensus. Quà quidem haud scio an, exceptà sapientia, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valerudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est : illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem : sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet ; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur : nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentia : virosq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, * Caios, Scipiones, Philos : his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, * cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat ? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum ? Quis esset tantus fructus

fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè, ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quàm tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportuna sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudare; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quoquò te verteris, præstò est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaq; non aquâ, non igni, non aëre (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest, sed de vera & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens, comunicansque, leviores. Cùmque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bonâ spe præluceat in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt; & egentes abundant; & imbecilles valent; & quod difficilius dictum est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quòd si exemeris ex natura rerum benevolentia conjunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id si minùs intelligitur, quanta vis amicitia concordiaque sit: ex dissensionibus atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque diffidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vatici-

*Amicitia a
quæ necessaria,
ac elementa,*

*Omnia sine
amicitia cor-
ruunt.*

*Empedocles,
Agrigentinus
poeta, dicebat
omnes res, &
mundum to-
tum constare
ex amicitia.*

*M. Pacuvii
tragedia de
Oreste & Py-
lades.*

vaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis; quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totâ cavêâ nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula, cum, ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura vim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Haftenus mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimè dixisse: si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quaeritote. *Fan.* Nos autem à te potius; quanquam etiam ab istis sæpe quaesivi, & audiivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de republica disputatum, affuisses: qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! *Fan.* Facile id quidem fuit, iustitiam iustissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, iustitiâque servatam, maximam gloriam ceperit? *Lel.* Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, quâ me ratione cogatis? Cogitis certè. Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum nè æquum quidem obistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atque inopiam desideranda sit amicitia; ut in dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minùs per se

se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet : an esset hoc quidem proprium amicitiae; sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur, & observantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potius, quam ab *imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat. Quod in homine multò est evidentius. Primum ex ea charitate, quæ est inter natos & parentes; quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nati sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum; quippe cum propter virtutem & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligimus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus. Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod

Antiquior, id est, nobilior.

*Amicitia à natura potius, quam ab imbecillitate orta. * indigentia.*

9/20

quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiae magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret; humilem sanè relinquunt, & minimè generosum, ut ita dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset, * ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secus est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute & sapientiâ sic munitus est, ut nullo egeat, suâque omnia in seipso posita judicet: ita in amicitia expetendis colendisque maxime excellit. Quid enim? Africanus erat indigenis mei? Minimè hercle. Ac nè ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur, sed natam propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab his, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contempnam. Quamob-

tem

* Alius, ut
quisque mini-
mum valen-
dinis in se.

Non esse fœ-
nerandum be-
neficium.

Amicitia non
spe mercedis,
sed ex fructu
amoris expe-
tenda est.

rem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiae charitatem, facta significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere ceperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & aequales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutina-ret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiae sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. *Fan.* Tu verò perge, *Laeli:* pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem: quamobrem au-

Sicut natura mutari non potest; ita amicitia, quæ à natura est, perpetuò durat.

Laelius.

Aldite verò optimi viri ea, quæ sæpiissime inter me & Scipionem de amicitia differebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat in-
untis ætatis: quod summi puerorum amores sæpe unâ cum prætexta * & toga deponerentur. Si autem
ad adolescentiam perduxissent, diutini tamen inter-
dum contentione, * vel luxuriæ, vel conditionis, vel
commodi alicujus, quod idem adipisci uterq; non pos-
set. Quod si qui longius in amicitia provec-ti essent,
tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem

Nihil difficilius, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem per-manere.

* sumptu
toga.
* vel uxoris
conditionis,
vel, &c.

inci-

*Nulla major
pestis in ami-
citiis, quam
pecunia cupi-
ditas.*

*Quatenus amor
in amicitia
progredi de-
beat.*

** Viscelli-
num.*

** Lænati.
Deprecari, id
est, a se cri-
minemovere.*

*Nefaria vox
C. Blossii.*

incidissent. Pestem enim maiorem esse nullam in amicitiiis, quam in plerisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerumque iusta nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postulareretur; ut aut libidinis ministri, aut adjuutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitiae deferere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causam esse facturos: eorum querela inveterata, non modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atque semipiterna. Hæc ita multa, quasi fata, impendere amicitiiis, ut omnia subterfugere non modò sapientie, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num * Buscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, rempub. vexantem, à Q. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familie vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam * cum Lænate & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset; hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem. Videtis quam nefaria vox: & hercle ita fecit, vel plus etiam, quam dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hæc amentia, questione

quaestione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas reipublicæ graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam, cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ * si sumus, nihil habeat res vitii: sed loquimur de * sumus, si iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de nihil, quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus * Paulum Æmilium, C. * Papum Lusciniò familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unâ consules, & collegas in censura: tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanum, memoriæ * traditum est. Igitur * proditum. nè suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse, cum illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus * inimicus.

HÆc igitur prima lex in amicitia sanciatûr, ut * hostis. neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. *Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.* Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cum in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam aliquantulum de spatîo curriculumque consuetudo majorum.

*Nulla major
pestis in ami-
citiis, quàm
pecunia cupi-
ditas.*

*Quatenus amor
in amicitia
progredi de-
beat.*

** Viscelli-
num.*

** Lenati.
Deprecari, id
est, a se cri-
minemovere.*

*Nefaria vox
C. Blossii.*

incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitiiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam diffidia, & plerunq; iusta nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postulare; ut aut libidinis ministri, aut adjuutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quàmvis honestè id facerent, jus tamen amicitiae deferere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causâ esse facturos: eorum querela inveterata, non modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Hæc ita multa, quasi fata, impendere amicitiiis, ut omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num * Buscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, rempub. vexantem, à Q. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam * cum Lænate & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset; hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem. Videtis quàm nefaria vox: & hercle ita fecit, vel plus etiam, quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hæc amentia, quæstione

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam, cum conciliatrix amicitia virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ * si sumus, nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus * Paulum Æmilium, C. * Papum Lusciniò familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unâ cōsules, & collegas in censura: tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curiū, & T. Coruncaniū, memoriæ * traditum est. Igitur * proditum. nē suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contēdisset, scio impetraturum non fuisse, cum illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus * inimicus.

HÆc igitur prima lex in amicitia sanciat, ut ** hostis.*
Prima lex in
 neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. *amicitia, ut*
 Turpis enim excusatio est, & minime accipienda, *neque rogemus*
 cum in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub. *res turpes,*
 se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere *nec faciamus*
 oporteat futuros casus reipub. De flexit enim jam aliquantulum de spatio curriculòque consuetudo majorum.

* quoquo
modo potui-
mus.

jorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem * quoq;, quem modo posuimus, propter recentem poenam Tib. Gracchi sustinimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum semel coepit, labitur. Videtis in tabella jam antè, quanta sit facta labe, primò Gabiniâ lege; biennio autem post, Cassiâ. Videre jam videor pop. Rom. à senatu disjunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? Quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, nè existiment ità se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rempub. peccantibus non discedant. Improbis autem poena statuenda est; nec minor verò iis, qui secuti erunt alterum, quàm iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cum imperator bello Persico servitute Græciam liberâset, proptèrque invidiam in exilium missus esset, ingrâtè patriæ* injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaq; mortem sibi uterq; conscivit. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res coepit ire, haud scio, an aliquando futurû sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meâ futura sit, quàm qualis hodie sit.

* alias, invidiam.

Hæc

HÆc igitur prima lex amicitiae sancitur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causam honesta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur; sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentiū valeat autoritas: eaque adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit; & autoritati adhibita pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis) Partim fugiendas esse nimias amicitias, nè necesse sit, unum sollicitum esse pro pluribus: Satis superque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse: Commodissimū esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quā frui non possit animus, si tanquam parturiant unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius: (quem locum breviter perstrinxi paulò antè) Præsidii, adjumentique causam, non benevolentiae, neque charitatis, amicitias esse expetendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ii qui putantur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quā à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil iucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidè blanda; sed re ipsa multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionemve, nè sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quòd si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ

Honestà ab amicis petenda; non nisi honesta amicorum causam facienda.

Solem è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.

*Proprium
animi bene
constituti.*

* cur.

Stoici.

*Morum simi-
litudo amici-
tiam contra-
his :*

*ὁμοίον ὁ-
μοίῳ φίλον.*

neceſſe eſt, cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaq; videas rebus iniuſtis juſtos maximè dolere, imbecilibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergò hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor (qui proſectò cadit, niſi ex ejus animo extirpata humanitatem arbitremur) quæ cauſa eſt, * ut amicitiam funditus tollamus è vita, nè aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt, motu animi ſublato, non dico inter pecudem & hominem, ſed inter hominem & ſaxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim ſunt iſti audiendi, qui virtutem duram, & quaſi ferream eſſe volunt: quæ quidem eſt tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici quaſi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantum valet, ut tollat è vita amicitiam: non plùs, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas & moleſtias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam (ut ſuprà dixi) ſiqua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet, & adjungat: id cùm contingit, amor ibi exoritur neceſſe eſt. Quid enim tam abſurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut veſtitu cultùque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ità dicam) redamare poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione benevolentie, nihil viciffitudine ſtudiorum officiorumque jucundius. Quòd ſi etiam illud addimus, quod rectè addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem ullam tam allicit, & tam attrahat, quàm ad amicitiam ſimilitudo: concedatur proſectò verum eſſe, ut bonos boni diligant, adſciſcantque ſibi quaſi pro-

propinquitate conjunctos, atque naturâ : nihil est enim appetentius similitudinem sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse : qui est amicitiae fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet : non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba ; quæ etiam populos universos tueri, eisque optimè consulere soleat : quod non faceret profectò si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabilissimum nondum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat : tumq; illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantumq; abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximèq; virtute præditi, in qua plurimum est prædii, minimè alterius indigent, liberalissimi sint, & beneficentissimi. Atq; haud scio, an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ nec domi, nec militiæ Scipio eguisset ? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergo erunt homines divitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deum fidem atque hominum !) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere ? Hæc enim est *Tyrannorum vita* ; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia : omnia semper suspecta atque sollicita sunt ; nullus locus est amicitiae. Quis enim aut eum diligat, quem

*In adversis
cognoscuntur
amici.*

Fortuna caca.

*Inspiciente for-
tunato nihil
intolerabilius.
* fieri.*

** indulgere.
* cum.*

*Melius lauda-
biliusque est
amicos, quam
divitias pa-
rare.
* quodque.*

*Qui sunt in a-
micitia fines.*

quem metuit, aut eum, à quo se metui putat? Con-
luntur tamen simulatione amicitiae duntaxat ad
tempus: quòd si fortè (ut fit plerumque) ceciderint;
tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum.
Quod Tarquinius dixisse ferunt tum, cùm exul es-
set, Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quòs-
que infidos, cùm jam neutris gratiam referre posset.
Quamquam miror, in illa superbia & importunitate,
si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem
dixi, mores, veros amicos parare non potuere: sic
multorum opes præpotentium excludunt amicitias
fideles. Non enim solùm ipsa fortuna cæca est, sed
eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa
est. Itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contuma-
ciâ: neque quicquam insipiente fortunato intolera-
bilius * dari potest. Atque hoc quidem videre licet,
eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio,
potestate, prosperis rebus immutari, spernèque ab iis
veteres amicitias, & * indulgeri novis. Quid autem
stultius, quàm, * ut plurimum copiis, facultatibus, opi-
bus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam,
equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; ami-
cos non parare, optimam & pulcherrimam vitam (ut
itâ dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parant,
cui parent nesciunt, nec cuius causâ laborent. Ejus
enim est istorum * quicquid est, qui vincit viribus:
amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa
possessio; ut, etiam si illa maneat, quæ sunt quasi do-
na fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis
non possit esse jucunda. Sed hæc hæc hactenus. Consti-
tuendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi
termini deligendi. De quibus tres video sententias
ferri, quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo
erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos:
Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum
erga nos benevolentia pariter æqualiterque respon-
deat:

deat: Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum! precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissimè. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahi que patiuntur, ut iis amicis potius, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditiore mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare strictè, nè plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, nè quid excidar, aut nè quid in terram defluat, aut nè plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed * potius eniti, & efficere, ut amici jacen-

* potius debet eniti.

Οὐ δ' εἰ φιλεῖν ὥς μισήσονται, ἀλλὰ μᾶλλον μισεῖν ὥς φιλήσονται, Arist. Rhet.

modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? Quia etiam necesse erit cupere, & optare, ut quàm sæpissime peccet amicus, quò plures det sibi tanquam anfas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angere, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiiis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quia etiam si minùs felices in deligendo fuissetis; ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, cum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ulla exceptione communitas: ut etiam, si qua fortuna acciderit, ut minùs justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de via, modò nè summa turpitudine sequatur. Est enim, quatenus amicitia dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & assentationibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent: capras & oves quot quisque haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere; in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi; cujus generis est magna penuria;

Quousque
amicitia pro-
ducenda sit.

ria ; & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia : ità præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut * cursum, sic impetum benevolentiz, quo utamur, quasi * aquis tentatis, sic amicitiz, aliquà parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quàm sint leves : quidam autem quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiz sordidum existiment : ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiz non anteponant ; ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera * vis amicitiz, non multò illa malint ? Imbecilla enim * natura est ad contemnendam potentiam : quam etiam si, neglecta amicitia, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiz difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, seq; publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo ? Quid ? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates : ad quas, non est facile inventus, qui descendat. Quamquam Ennius rectè,

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis plerosque convincunt : aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Quis igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis constantizque ejus, quam in amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, * & qui rebus iisdem moveatur, e-

Difficile est
amicum fidum
& constantem
invenire.
* cursum.
* equis tem-
peratis.

* jus.
* Alias, hu-
mana natura.

Graves ple-
risque viden-
tur calamita-
tum societates.

Fides, stabile
amicitiæ fun-
damentum.

* Alias, id est,
qui rebus.

ligi

* oblati.

* ingenui.

*Tristitia &
severitas ab-
esse debent ab
amicitia.*

*Novi amici
non sunt ve-
teribus ante-
ponendi.*

*Notandum
proverbum.*

ligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut nè criminibus aut inferendis deleatur amicus, aut credat * illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, nè quid fictum sit, nève simulatum: Apertè enim vel odisse, magis * ingenuum est, quam fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsam quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitia. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatemque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Nunquando amici novi, non indigni amicitia, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros antepondere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verumque illud est, quod vulgò dicitur, Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitia munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò mentionem

mentionem feci) si nulla res impediatur, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intreato, & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis, in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam * Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suosque omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitie conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè,

* Rutilio.

Superior atque
te, colendus est.

*Meminisse
debet is, in
quem collatum
est beneficium;
non commemo-
rare, qui con-
tulit.*

*Χαρίν λαβὼν
μνήσο' δὲ
δ' ὀφειλάδῃ.
Proverb. Gr.*

** Rupilius.
* Lælius.*

*Amicitia
aetate prove-
ctā judicanda
sunt.*

*Disparēs mo-
res disparia
studia se-
quuntur.*

ficiosè aut amicè, & cum labore suo aliquo factum
queant dicere. Odiosum sanè genus hominum, of-
ficia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in
quem collata sunt; non commemorare, qui contulit.
Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se
debent in amicitia: sic quodammodo inferiores ex-
tollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias
faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non fe-
rè contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se ar-
bitrantur: qui hanc opinionem non modò verbis, sed
etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique
tribuendum est, primum, quantum ipse efficere pos-
sit: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque
adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quan-
tum vis licet excellas) omnes tuos ad honores am-
plissimi nos perducere: ut Scipio P. * Rutilium potuit
consulem efficere, fratrem ejus * Lucium non po-
tuit. Quòd si etiam possis quidvis deferre ad alie-
rum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere.
Quinguo amicitia, corroboratis jam confirmatisque
& ingeniis, & ætatibus, judicanda sunt. Nec, si qui
ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint,
eos habere necessarios oportet, quos cum eodem stu-
dio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices
& pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentia
postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio
quodam modo colendi. Aliter enim amicitia stabiles
permanere non possunt. Disparēs enim mores dispa-
ria studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat
amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis,
improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quòd tanta
est inter eos, quanta maxima potest esse, morum stu-
diorumq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in a-
micitiis, nè quis intemperatā quadam benevolentia
(quod persæpe fit) impediatur magnas utilitates ami-
corum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam
Neopto-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impediens, audire veluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisq; naturâ, & ob eam ipsâ causam in amicitia parum iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid petiari à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitias dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiae sunt remissione usque elevandæ, & (ut Catonem dicere audivi) dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctioque faciendâ sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit: (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitias) cavendum erit, nè non solum amicitiae depositæ, sed inimicitiae etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro Metello. Utrumq; egit graviter, autoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primum danda opera est, nè qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid evenierit, ut extinctæ potius amicitiae, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias

conver-

Neoptolemus.
Lycomedes.

Considerandum est, quid ab amicis petatur, quid nos petamus.

Dissuenda magis, quàm discindenda amicitia.

Fide, sed cui
vide.

Βεγάδως μὲν
φίλοι γίνε-
ται τὰ ἐξῆς.
Isocrat.

Amicus, alter
idem.

* hominis fit
natura.

Arist. defin.

Amicitiam,

ἡ δὲ φύσις

ἡ δὲ φύσις

ἡ δὲ φύσις

ἡ δὲ φύσις

ἡ δὲ φύσις

Hinc Ovid.

de Pyl. &

Orest. Qui

duo corpori-

buz, mentibus

unus erant.

convertant se amicitiae, è quibus jurgia, maledicta;
contumeliae gignuntur. Quae tamen si tolerabiles e-
runt, ferendae sunt : & hic honos veteri amicitiae tri-
buendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui pa-
tiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum
atq; incommodorum una cautio est, atq; una provi-
sio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, nève indig-
nos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest
causa cur diligentur. Rarum istud genus (& quidem
omnia praeclara rara) nec quicquam difficilius, quàm
reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfe-
ctum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam
bonum nòrunt, nisi quod fructuosum sit : & amicos,
tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus
sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque
pulcherrimâ illâ & maximè naturali carent amicitia,
per se, & propter se expetendâ: nec ipsi sibi exemplo
sunt, hæc vis amicitiae qualis & quanta sit. Ipse enim
se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem
exigat charitatis suae, sed quòd per se sibi quisq; cha-
rus est : quod nisi idem in amicitiam transferatur,
verus amicus nunquam reperietur. Est enim is ami-
cus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si
hoc apparet in bestiis, volucribus, agrestibus, na-
tantibus, cicuribus, feris; primum, ut se ipsae diligant:
(id enim pariter cum omni animante nascitur) dein-
de, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent
eiusdem generis animantes : idque faciunt, cum de-
siderio, & cum quadam similitudine amoris humani:
quantò id magis in * homine fit naturâ, qui & se ipse
diligit, & alterum acquirit, cujus animum ita cum suo
commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus ? Sed
plerique perversè, nè dicam impudenter, amicum
habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt :
quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis deside-
rant. Par est autem, primum ipsum esse virum bo-
num;

num, tum alterum similem sui querere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest, cum homines benevolentiam conjuncti, primam cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiâque gaudebunt, omniâq; alter pro altero suscipiet; neq; quicquam unquam, nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neq; solum colent se inter se, ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & * sociata cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimûsque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atq; jucunditas: ut, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumq; sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cum judicaveris, diligere oportet; non, cum dilexeris, judicare. Sed, cum multis in rebus negligentiam plectimur, tum maxime in amicis & diligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetatur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliquâ offensione,

Nihil præter honestum & rectum ab amicis petendum est.

Non debet verecundia ab amicitia abesse.

* consociata.

Apophthegma Judicandum est prius, quam diligamus.

Actum agerem Proverb.

sione, dirumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! Itémque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinæque delectantur, & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quin etiã, si quis asperitate eã est, & immanitate naturæ, ut congregatus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitalis suæ. Atq; hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis cælum ascendisset, naturamque

Timon Atheniensis, Anthropomorphus.

namq; mundi, & pulchritudinem syderum perspexis-
 ses, insuavem illam admirationem ei fore: quæ jucun-
 dissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic
 natura solitarium nihil amat: semperque ad aliquod
 tanquam adminiculum annititur, quod in amicissimo
 quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem
 natura declararet, quid vellet, ac quærat, quid desideret:
 absurdesimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ
 ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multi-
 plex usus amicitie, multæq; causæ suspicionû, offensi-
 onûmq; datur, quas tum evitare, tum elevare, tum
 ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est,
 ut & * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam &
 monendi amici sæpe sunt, & objurgandi; & hæc acci-
 pienda amicè, cum benevolè fiunt. Sed nescio quo-
 modo verum est, quod in Andria familiaris meus Te-
 rentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit.*
 Molestia veritas est, si quid ex ea nascitur odiû, quod
 est venenum amicitie: sed obsequium multò mole-
 stius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum
 ferri finit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veri-
 tatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur.
 Omnis igitur hæc in re habenda ratio, & diligentia
 est: primum, ut monitio acerbitate, deinde objur-
 gatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoni-
 am Terentiano verbo libenter utimur) comitas adfit:
 assentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quæ
 non modò amico, sed nè libero quidem digna est. *Fugienda est
 assentatio.*
 Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur.
 Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico
 verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. *Audienda est
 veritas.*
 Scitum est enim illud Catonis, Multò melius de qui-
 busdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos,
 qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos
 nunquam. Atque illud absurdum est, quod in scilicet,
 qui monentur, eam molestiam, quam debent ca-
 pere,

*Natura nihil
 solitarium
 amat.*

* utilitas.

*An veritas sit
 Terentianum
 illud,
 Obsequium
 amicos, veri-
 tas odium
 parit.*

*Fugienda est
 assentatio.*

*Audienda est
 veritas.*

*Assentatio
amicitiæ pe-
sis.*

** voluptatem.*

*Amicitia u-
num quasi a-
nimum ex
pluribus facit.*

*Papyrius con-
sul blanditiis
in aures con-
cionis influe-
bat.*

pere, non capiunt: eam capiunt, quâ debent carere. Peccasse enim se, non anguntur; objurgari, moleste ferunt: quod contra oportebat; delicto dolere, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiae; & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitia pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad * voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium verum, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maximè: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest. Nam cum amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: quum id fieri poterit, si nò in uno quidem unus animus erit, idemq; semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negat quis? nego: ait vero.* Postremò imperavi ego met mibi, omnia assentari, ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cum sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia fucata & simulata, à sinceris atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrius consul nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis pleb.

pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me;
de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dii im-
mortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas!
ut facile ducem populi Rom. non comitem diceret:
sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popu-
laris suffragiis populi repudiata est, atq; (ut ad me re-
deam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L.
Mancino consulibus, quam popularis lex de sacerdo-
tibus C. Licinii Crassi * videbatur: cooptatio enim col- * jubebatur.
legiorum ad populi beneficium transferebatur. Atq;
is primum instituit in forum * versibus agere cum * versus.
populo. Tamen illius vendibilem orationem religio
deorum immortalium, nobis defendentibus, facile
vincebat. Atque id actum est praetore me, quinquen-
nio antequam consul sum factus. Itaque re magis,
quam auctoritate, causa illa defensa est. Quod si in
scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & ad-
umbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si
modò id patrefactum & illustratum est: quid in ami-
cicia fieri oportet, quae tota veritate perpenditur? in
qua nisi (ut dicitur) * apertum pectus videas, tuumq; * apertum
ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: nè amici pectus.
amare quidem, aut amari possis, eum, id quam verè
fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis
periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei,
qui eam recipit, atque eà delectatur. Ità fit, ut is
assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ip-
se sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. Omni-
sibi assentatur.
no est amans sui virtus: optime enim se ipsa novit,
quamque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de
virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Vir-
tute enim ipsa non tam multi praediti esse, quam vi-
deri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad-
eorum * voluntatem sermo cum adhibetur, oratio * voluptatem.
nem illam vanam, testimonium esse laudum suarum
putant. Nulla est igitur haec amicitia, cum alter ve-

*Semper auget
assentatio.*

Nota.

rum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi. *Magnas verò agere gratias Thais mihi?* Satis erat respondere, *Magnas: Ingentes*, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allecant & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, nè callidâ assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus nè se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusor sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illud? Quod nè accidat, magis cavendum est, ut in Epicureo:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes

Versaris, atque luseris lautissimè:

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias* deflexit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eamque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquit, C. Fannii, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se admover, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exarscit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi cum ipsum diligere, quem

ames,

* *Aliis, deflu-*
xit.

Epilogus dis-
putationis de
amicitia.

Virtus conci-
liat amicitias
& conservat

Quid sit
amare

ames, nullâ indigentia, nullâ utilitate quaesita. Quæ
tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam mi-
nus secutus sis. Hæc nos adolescentes benevolenti-
tâ senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum,
P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri focerum
dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales:
ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium,
Sp. Mummiū. Vicissim autem senes in adolescenti-
um charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q.
Tuberonis equidem etiam admodum adolescens, P.
Rutilii & A. Virginii familiaritate delector. Quando-
quidem enim ita ratio comparata est vitæ, naturæq;
nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem
optandum est, ut cum æqualibus possis vivere, qui-
busquam tanquam è carceribus emissus, cum iisdem
ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam
res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui
acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diliga-
mur. Charitate enim benevolentiaque sublata, om-
nis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio,
quanquam est subito ereptus, vivit tamen, sem-
perque vivet. Virtutem enim semper amavi illi-
us viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versa-
tur ante oculos, qui illam semper in manibus ha-
bui; sed etiam posteris erit clara & insignis. Nemo
unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi
non illius memoriam atque imaginem proponen-
dam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi
aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod
cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac
mihi de republica consensus, in hac rerum privata-
rum consilium, in eadem requies plena oblectatio-
nis fuit: nunquam illum, nè minimâ quidem re, of-
fendi, quod quidem senserim; nihil audiivi ex eo ip-
se, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque
communis: neque solum militiæ, sed etiam peregri-
nationes,

*Amicitias
tu tibi iunge
pares. Ovid.*

*Virtus ignara
sepulcri est.*

nationes, rusticationesq; communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium tempusque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoria. Et si planè illis orbus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem breviter tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitiam præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lelii, seu De Amicitia, finis.

M. T.

M. T. Ciceronis Cato

Major, seu De Senectute ad T.
Pomponium Atticum.

Dialogi Personæ,
Scipio, Cato, Lælius.

Præfatio.

*Tite, si quid ego adjuro, curâve le-
vâsso,*

*Quæ nunc te coquit, & versat sub
pectore fixa,*

*Ecquid erit * pretii?*

* præmi.

Licet enim verbis iisdem mihi affari te, Attice, qui-
bus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed
fidei plenus: quâquam certò scio non, ut Flaminium,
Sollicitari te, Tite, sic, noctesque, diésque.

Attice.

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem;
teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed
humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen su-
spicor iisdem rebus te, quibus meipsum sentio inter-
dum, gravius commoveri: quarum consolatio & ma-
ior est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem
mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere:
hoc enim onere, quod mihi tecum commune est,
aut jam urgentis, aut certè adventantis senectutis, &
te, & meipsum levare volo: etsi te quidem id mode-
stè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse
certò scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vel-
lem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo

*Personarum
dignitas ad-
dit orationi
auctoritatem.*

uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes absterferit senectutis molestias; sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristo Chius, nè parum esset auctoritatis, tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò majorem auctoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facile senectutem ferat; iisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quàm consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis: quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

Dialogus.

P. Scipio, C. Lælius, & Cato interlocutores.

Scipio.

Sæpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quòd senectutem tuam nunquam tibi gravem esse senserim: Quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se ætæ gravius dicant sustinere. *Cato.* Rem haud sanè, Scipio & Læli, difficile admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beatèq; vivendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia bona

bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti: Tanta est inconstantia, stulticia, atq; perversitas. Obrepere aiunt eam citius, quam putassent. Primum, quis cōgīt eos falsum putare? Quī enim citius adolescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quī minùs gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam si octogesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cū effluxisset, nullā consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestrâ, nostrôque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducenti tanquam deum sequimur, ei que paremus: A qua non verisimile est, cū cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inertī poëta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum bacis, terræque frugibus, maturitate tempestivâ, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Læli.* Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem certè senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam verò, *Læli*, præsertim si utriq; vestrum gratum (ut dicis) futurum sit. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quâ nobis quoq; ingrediendum sit, istuc, quod pervenisti, videre quale sit. *Cato.* Faciam, ut potero, *Læli*: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium (*Pares autem cum paribus*, Proverb. veteri proverbio, facillimè congregantur) * quæ * quas.

Γῆρας ὅταν
μὲν ἀπὴ,
πᾶς εὐχαταί,
ἦν δὲ ποτ'
ἐλθῇ, Μέμ-
φεταί.

Cato sapiens
dicebatur.
ἔπε δὲ φ.

Quid sit gi-
gantes cum
diis bellare,
Θεομαχεῖν.

C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum, quod spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus maioribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. *Læli.* Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est illud quidem, *Læli*, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem affecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec, si tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest ne sapienti quidem; nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & *Læli*, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuq; vixeris, mirificos afferunt fructus; nec solum quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verum etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorumq; benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem *Q. Maximum*, cum, qui Tarentum recepit, adoles-

scens

In moribus est
culpa, non in
ætate.

Themistocles
responsio ad
Seriphium
quendam,
"Οτι εἴ τις ἀν-
θρώπος Σερί-
φῳ ὢν ὁ-
νομαστός ἐξ-
ἴστω, ὅτι ἐ-
καὶν ὁ Ἀ-
θηναῖος.
Plat.
Senectutis
arma.

Capua Apulia
civitas.

Cincia lex.

Cunctator
Fabius.

2. Fabii re-
sponsio ad Sa-
linatorem, de
recepto Tarento

Εἰς ὁσίωνος
ἀριστος, ἀμύ-
νησαι τῷ
πλάτῳ.
Hom.

Tarentum verò quā vigilantia, quò consilio recepit? cū quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque itā dicenti, Meā operā (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certē, inquit, ridens; nām nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem. Nec verò in armis præstantior, quā in toga; qui consul iterum, Sp. Carvilio collegā quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picenum & Gallicum viritum contra senatūs auctoritatem dividenti. Augūrque cū esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipub. salute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quā quomodo ille mortē M. filii tulit, clari viri, & consularis. Est in manibus viri laudatio, quā cū legimus, quem philosophū non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atq; in oculis civium magnus, sed intus, domiq; præstantior.

stantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurandi? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cujus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde discerem, fore neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalisque pugnas, ut bella à se gesta, triumphosque recordentur. Est etiam quies, & purè, & eleganter ad ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenæicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neque unquam in suo studio atque opere cessavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is cuius modò mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo

Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flaminus & M. * Attilius facti sunt: ille autem * Cæpione & Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego quidem v & LX annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus suavissem. Sed annos LXX natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ

Not. uno p/o
primo.

* Acilius.

* Scipione.

Lex Voconia.

quæ maxima putantur, onera, paupertatem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cum complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet à rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmum; tertiam, quod privet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quod haud procul absit à morte. Earum, si placeat, causarum quantum quæque valeat, quantumque iusta sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullæne igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum repub. consilio & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & sodus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius,

Cur senectus misera videatur.

Senectutem impedimento non esse rebus gerendis.

Appius cæcus.

Quod vobis mentes, recte quæ stare solebant
Antehac, & dementi sese flexerunt ruinâ
 cæteraque gravissimè. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum, cum inter duos consulatus anni interfluxissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisset: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt qui in regerenda versari senectutem negant: similesque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhaustant, ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multo majora & meliora facit.

** dementia*

Non

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententiâ: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, malè jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multò antè denuntio: de qua non antè vereri desinam, quàm illâ excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi, Scipio, reservent! ut avi reliquias persequare: cuius à morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ peniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum conciliū majores nostri appellâssent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quòd si legere & audire voletis externa, maximas res pub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis. Cedò, quæ vestram temp. tantam amisistis tam citò? sic enim percontanti, ut est in Nævii poetæ ludo, respondetur & alia, & hæc in primis. Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli: temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censes eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset.

Lyfi

*Senatus à
senio.*

*Ἠλικία
fenes, unde
ἡλικία,
summum con-
cilium, apud
Lacedæmo-
nios.*

*Iambicus té-
trameter.*

*Memoriam
in senectute
non minui.
Themistoclis
memoria.*

Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modò
eos, qui ſunt, novi; ſed eorum patres etiam, & avos.
Nec ſepulcra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam
memoriam: his enim iſtis legendis in memoriam re-
deo mortuorum. Nec verò quenkum ſenem audivi
oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet: omnia, quæ
curant, meminerunt; vadimonia conſtituta, qui ſibi,
quibus iſti debeant. Quid iuriſconſulti? Quid ponti-
fices? Quid augures? Quid philoſophi ſenes? quàm
multa meminerunt! Maneant ingenia ſenibus, mo-
dò permaneat ſtudium & induſtria. Nec ea ſolùm in
claris & honoratis viris, ſed in vita etiam privata &
quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragædi-
as fecit: qui propter ſtudium, cùm rem familiarem
negligere videretur, à filiis in iudicium vocatus eſt:
ut, quemadmodum noſtro more, malè rem geren-
tibus patribus, bonis interdici ſolet; ſic illum, qua-
ſi deſipientem, à re familiari removerent iudices.
Tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus
habebat, & proximè ſcripſerat, Oedipum Coloneum
recitaſſe iudicibus, quæſiſſeque num illud carmen
deſipientis videretur? Quo recitato, ſententiis iudi-
cum eſt liberatus. Num igitur hunc, num Heſiodum,
num Simonidem, num Steſichorum, num, quos ante
dixi, Iſocratem, Gorgiam, num Homerum, num
philoſophorum principes, Pythagoram, Democri-
tum, num Platonem, num Socratem, num poſtea
Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam
Romæ vidiftis, Diogenem Stoicum coëgit in ſuis
ſtudiis obmutefcere ſenectus? An non in omnibus
iſtis ſtudiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut iſta
divina ſtudia omittamus, poſſim nominare ex
agro Sabino ruſticos, & vicinos, & familiares me-
os, quibus abſentibus nunquam ſerè ulla in agro
majora opera ſunt, non ſerendis, non percipien-
dis fructibus, non condendis. Quanquam in illis

Sophocles
ſenex tragæ-
dias fecit.
In iudicium
à filiis voca-
tus, ut qui eſ-
ſet deſpiens.
Sententiis iudi-
cium libe-
ratus.
Ejus apologia.
Εἰ μὲν εἶμι
Σοφοκλῆς,
ὃ πάρεργον
ἦν· εἰ δὲ
πάρεργον ἦν,
Σοφοκλῆς ὃν
εἶμι.
Catalogus ſe-
nium ſtudioſo-
rum.

* Romanos.

hoc minùs mirum : nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere :

Statii duo
fuorunt.

Statius Cæ-
cilius.

Serunt arbores, quæ alteri seculo profint, ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Meliùs Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud :

Adepol, senectus, si nil quicquam aliud vitii

Apportet secum, cum advenit, id unum est satis,

Quòd quis vivendo multa, quæ non vult, videt :

Et multa fortasse, quæ vult. Atq; in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius :

Tum etiam in senectâ hoc de puto miserrimum,

Sentire eâ ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potiùs quàm odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur, leviorque sit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur : sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida atq; iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliēs, tale scilicet, quale cujusq; studium in superiore vita fuit. Quid quòd etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus; qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diurnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

Nec

Solonis versus,
Ἰν ἑαυτοῖς δὲ
καὶ πολλὰ
διδασκόμε-
νος.

Cato senex
Græcas literas
didicid, quas
puer con-
tempserat.

Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plus, quàm adolescens etiam vires tauri aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter infirmum est, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cùm senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, aspexit lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse, *At hi quidem jam mortui sunt.* Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus * Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanus, nihil modò P. Crassus: à quibus iura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator, metuo, nè languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendet etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus & remissus; faci que persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio. Quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beatiputandi; quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effectum corpus

Secunda vituperatio senectutis.

Senectutem eo nomine miseram non esse, quòd corpus infirmum redat.

Milonis quærimonia.

** Ælius.*

Senectutem non officere oratori.

Cyri senis fortitudo.

Seipsum laudare senex quis potest.

Nestoris senectus & eloquentia in Iliad. primo. Decem Nestoris similes optat Agamemnon in secundo Iliad.

** Acilio.*

Proverb.

** voluit.*

tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophonem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliolem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio praefuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore aetatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de meipso dicere, quanquam est id quidem senile, aetatiq; nostrae conceditur. Videtisne, ut apud Homerum sapissime Nestor de virtutibus suis praedicet? Tertiam enim jam aetatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, ne vera de se praedicans, nimis videretur aut insolens aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Graeciae nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quaestor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. * Attilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat; non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri laudatoque proverbio, quod monet, Mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, quam esse senem antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me * valuit, quin fuerim occupatus.

cūpatus. At minus habeo virium quā vestrū u-
 tervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires T. Pontii
robur.
 habetis. Num idcirco ille est prāstantior vobis? Mo-
 deratio modō virium adsit, & tantum, quantum quis-
 que potest, nitatur: nā ille non magno desiderio
 tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus
 esse Milo dicitur, cū humeris sustineret bovem: Milo;
 utrū igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis
 vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum
 adsit; cū absit, nē requiras: nisi fortē adolescentes
 pueritiam, paululū ætate progressi adolescentiam
 debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via
 una naturæ, eaque simplex, suāque cuique parti æta-
 tis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puerō-
 rum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam con-
 stantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quid-
 dam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbi-
 tror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ fa-
 ciat hodie, nonaginta annos natus: cū ingressus iter
 pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cū
 equo, ex equo non descendere: nullo imbri, nullo Maturitas se-
nectutis.
Masinissa Nu-
midarum va-
gie robur &
tolerantia in
senectute.
 frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo
 esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis
 officia & munera. Potest igitur exercitatio, & tem-
 perantia etiam in senectute conservare aliquid pristi-
 ni roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postu-
 lantur quidem vires à senectute; ergo & legibus &
 institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ
 non possunt sine viribus sustineri. Itaque non mo-
 dō, quod non possumus, sed nē quantum possu-
 mus quidem, cogimur. At itā multi sunt imbe-
 cilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ
 munus exequi possint. At id quidem non propri-
 um senectutis est vitium, sed commune valetudi-
 nis. Quā fuit imbecillus Pub. Africani filius, is,
 qui te adoptavit? quā tenui, aut nullā potius vale-
 tudinē?

tudine? quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentia * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & portionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solum subveniendum est, sed etiam menti atque animo multò magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescent: animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulos, obliviosos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentum, quàm senum; nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stulticia, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modò auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant; vigeat in ea domo patrius mos & disciplina. Ità enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse

* corrigenda.
Documenta
ad resistendum
senectuti.

Corpus ex-
ercitatione in-
gravescit, a-
nimus leva-
tur.

Deliratio.

Appius cæ-
cus.

esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi
 Originum liber est in manibus : omnia antiquitatis
 monumenta colligo: causarum illustrium, quascunq;
 defendi, nunc quàm maximè conficio orationes: Jus
 augurum, pontificum, civile tracto : multùm etiam
 Græcis literis utor ; Pythagoreorùmque more, exer-
 cendæ memoriæ gratiâ, quid quòque die dixerim,
 audiverim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt
 exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his
 desudans atque elaborans, corporis vires non ma-
 gnopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum
 frequens, ultròq; affero res multùm & diu cogitatas,
 easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si
 exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus
 ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem : sed,
 ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis
 laboribùsque viventi, non intelligitur, quando obre-
 pat senectus. Ità sensim sine sensu ætas senescit, nec
 subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

*Originum li-
 bri a Catone
 scripti.*

*Pythagoreo-
 rum mos.
 Μηδ' ὕπνον
 μαλακῶσιν
 ἐπ' ὀμείας
 προσδέξασθαι,
 Πρὶν τῶν
 ἡμερῶν
 ἔργων τρεῖς
 ἑκάστον ἐπελ-
 δεῖν, Pythag.*

Sequitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam
 Scarere dicunt voluptatibus. O præclarum munus
 ætatis ! liquidem id aufert à nobis, quod est in ado-
 lescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi ado-
 lescentes, veterem orationem Archyræ Tarentini,
 magni in primis, & præclari viri, quæ mihi tradita
 est, cùm essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo:
 Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis volu-
 ptatem, hominibus dicebat à Natura datam : cujus
 voluptatis avidæ libidines, temerè & effrænate ad
 potiundum incitarentur. Hinc patriæ prodiones,
 hinc rerum publicarum everSIONES, hinc cum hosti-
 bus clandestina colloquia nasci : nullum denique sce-
 lus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipi-
 endum non libido voluptatis impelleret : supra
 verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis

*Tertia vitupe-
 ratio senectu-
 tis.
 Senectutem
 miseram non
 esse, quòd pri-
 vet voluptati-
 bus.
 Oratio Ar-
 chyta contra
 voluptatem.*

*Ἡ ἡδονὴ
 δέλεαρ τῶν
 κακῶν.*

Menti voluptas inimica.

Plato quo tempore Tarentum venit.

* Camillo.
* intelligere-
tis.
* possemus.
* efficeret.

Detestabile scelus à L. Flaminio factum ob voluptatem.

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cumque homini siue natura, siue quis deus, nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quam voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod quò magis intelligi posset, fingere animo jubebat tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem; Siquidem ea, cum major esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius & T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanerat, se à majoribus natu accepisse dicebat: cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse L. * Emilio, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut * intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiâ non * possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ * effecerit, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidē feci, ut fortissimi viri T. Flaminii fratrem, L. Flaminium è senatu ejicerem, septem annis postquā consul fuisset: sed notandam libidinē putavi. Ille enim cum esset consul in Gallia, exoratus est in convivio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò & Flacco neutiquam

tiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe à majoribus natu audiui, qui se porrò pueros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd, cùm apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cineas, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, eúmque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium & Titum Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus ipsiq; Pyrrho persuaderet; quòd facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedidissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulatu devoverat. Nôrat eundem Fabricius, nôrat Coruncanius: qui cùm ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii factò, judicabant esse profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte peteretur; quòdque, spretâ & contemptâ voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis: caret ergò vinolentiâ, cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non faciliè obistimus (divinus enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quòd eâ videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur cereo funali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertor. Primùm habui

*Epicurus
philosophus.*

*P. Decius se
pro repub. de-
vovit.*

*Voluptas ma-
lorum esca.
Δέλεαρ τῶν
κακῶν ἢ
ἡδονή.*

*C. Duillius,
primus Pœ-
nos classe de-
vicit.*

semper sodales. Sodalitates autem, me quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè : sed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus, metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt : meliùs quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concoenationem vocant ; ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò, propter sermonis delectationem, tempestivis conviviis delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate ; atque vobiscum ; habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi suffulit. Quodd si quem etiam ista delectant, nè omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis * motus : non intelligo, nè in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus instituta : & is sermo, qui, more majorum, à summo magistro adhibetur in poculo : & pocula, sicut in Symposio Xenophontis, minuta, atque torantia : & refrigeratio æstate, * & vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo ; conviviumque vicinorum quotidie compleo : quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, utereturne rebus Venereis, Dii meliora, inquit : libenter verò istinc, tanquam

Convivium
dicitur à con-
vivendo:
συμπόσιον,
à συμπίπειν,
id est, à com-
potando.

* modus.

Συμπόσιον
ἔστι.
Xenophontis
Symposium.

* vicissim in
hyeme, aut sol

Pulchra So-
phoclis re-
sponso.

à domino agresti, ac furioso, profūgi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere : satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius : primum parvulis fruitur rebus, ut diximus ; deinde iis, quibus senectus, etiam si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat ; delectatur tamen etiam, qui in ultima : sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) vivere ! Si verò habet aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum ; quoties nox oppressit, cum cœpisset mané ! Quàm delectabatur, cum defectiones solis & lunæ multò nobis antè prædiceret ! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis ! Quàm gaudebat bello suo Punico Nævius ! quàm Truculento Plautus ! quàm Pseudolo ! Vidi etiam senem Livium, qui, cum septem annis antequam ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar ? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est ? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrant senes vidimus : M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit

*Proverbium,
Senectus studiosa jucunda.*

Gallus astrologus.

*Livius Andronicus.
* docuisset
legit GAZA.*

Suadæ medulla M. Cethegus dictus.

Ennius,

*Vid. supra
versic. Græc.
Solonis.*

*Agricultura
laud.*

** requiem,
legit Priscia-
nus, lib. 2.*

Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videba-
mus etiam senem ! Quæ sunt igitur epularum, aut lu-
dorum, aut scortorum voluptates, cum his volupta-
tibus comparandæ ? Atque hæc quidem studia sunt
doctrinæ, quæ quidem prudentibus & bene insti-
tutis pariter cum ætate crescunt : ut honestum illud
Solonis sit, quod ait versiculo quodam (ut antè dixi)
senescere se multa indies addiscentem : quâ volup-
ta- te animi nulla certè potest esse major. Venio nunc
ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibili-
ter delector : quæ nec ullâ impediuntur senectute, &
mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere.
Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam
recusat imperium ; nec unquam sine usura reddit
quod accepit, sed aliàs minore, plerunque maiore
cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus
modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat :
quæ cum gremio mollito ac subactò semen sparsum
excepit, primùm id occatum cohibet ; ex quo occa-
tio, quæ hoc efficit, nominata est : deinde tepesfactum
vapore & complexu suo diffundit, & elicit herbe-
scentem ex eo viriditatem ; quæ nixa fibris stirpium
sensim adolescit, culmòque erecta geniculato, vagi-
nis jam quasi pubescens includitur : è quibus cùm
emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam, &
contra avium minorum morsum munitur vallo ari-
starum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa
commemorem ? Satiari delectatione non possum, ut
meæ senectutis*requiem obletamentumq; noscatis.
Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è
terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo,
aut ex cæterarum frugum aut stirpium minutissimis
seminibus tantos truncos ramòsque procreat : malle-
oli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne
ea efficiunt, ut quemvis non sine admiratione dele-
ctent ? Vitis, quæ naturà caduca est, &, nisi fulta sit,
ad

ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis,
 quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur:
 quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro
 amputans coërcet ars agricolarum, nè sylvescat sar-
 mentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque
 ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tan-
 quam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma di-
 citur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo
 terræ, & calore solis augescens, primò est peracer-
 ba gustatu; deinde maturata dulcescit, vestitá-
 que pampinis, nec modico tepore caret, & nimios
 solis * defendit ardores. Quâ quid potest esse cum
 fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem
 non utilitas me solùm (ut antè dixi) sed etiam
 cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum or-
 dines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vi-
 tium, sarmentorumq; ea, quam dixi, aliorum ampu-
 tatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes,
 quid agri fossiones, repastinationesque proferam,
 quibus fit multò terra fœcundior? Quid de utilitate
 loquar stercoreandi? dixi in eo libro quem de rebus
 rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus nè verbum
 quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Ho-
 merus, qui multis, ut mihi videtur, antè seculis fuit,
 Lærtem lenientem desiderium, quod capiebat è fi-
 lio, colentem agrum, & eum stercoreantem facit.
 Nec verò segetibus solùm, & pratis, & vineis, & ar-
 bustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam &
 hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus,
 tum florum omnium varietate. Nec consitiones mo-
 dò delectant, sed etiam infitiones: quibus nihil in-
 venit agricultura solertius. Possum persequi multa
 oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi,
 sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & stu-
 dio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est
 naturâ loquacior, nè ab omnibus eam vitiis videar
 vindicare.

* defugit, 2
 legit Gaza. 2

Cato de re
 Rustica.
 Homerus ante
 Hesiodum.

Senatores
senes.

A villa in se-
natum accer-
sebantur senes.
Viatores an-
de.

* No. Marcel-
lus legit, agri-
cultione, dui-
bus dictioni-
bus; an vitio
scriptoris
nescio.

vindicare. Ergò in hac vita Man. Curius, cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphâisset, consumpsit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cùm attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, nè à meipso recedam. In agris erant tum senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est, cum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in senatum accersebantur & Curius, & cæteri senes: ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se * agricoltatione oblectabant? Meâ quidem sententiâ, haud scio hâc an ulla vita beatior esse possit: neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi, & saturitate, copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam decorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assidue domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, supervacanei operis aucupsum, atque venatio. Quid de prætorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevi expediam.

diam. Agro bene culto nihil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatus: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allecat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut melius, aut æquè calefcere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim umbris, aquisve refrigerari salubrius? Habeant igitur alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, & pilam, sibi narationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquunt & tesseras: id ipsum tamen, ut libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè, ut facitis. Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur! Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo; Cyrum minorem, Persarum regem, præstantem ingenio, atque imperii gloriâ, cum Lyander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona à sociis attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lyandrum atque humanum fuisse, & ei quendam conscriptum agrum, diligenter consitum, ostendisse. Cum autem admiraretur Lyander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo essent illa dimensa atque descripta: Et ei Cyrum respondisse, Atqui ego sum omnia ista dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum meâ manu sunt satæ: Tum Lyandrum, intuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro, multique gemmis, dixisse, Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hæc igitur fortuna

Ἀγρόν γάρ τε
λέγουσιν
Ἀμαλθίας
κίερος εἶναι.

Ager bene
cultus quanti
sit.

Laudat Xe-
nophontis li-
bros omnes.
Xenophontis
Oeconomicum
laudat.
Cyrus minor
agricultura
studiosus.

nā frui licet senibus: nec ætas impedit, quò minùs & cæterarum rerum, & in primis agricolendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimum annum vitam perduxisse, cùm esset actâ jam ætate in agris, eosque coleret: cujus inter primum & sextum consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit: atque ejus extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello! quanta in Attilio Calatino! in quem illud elogium unicum,

Elogium.

Uno ore plurimæ consentiunt gentes, populi primum fuisse virum.

Πρῶτον
αὐτὸν ὁ δὲ
ἐν ἄστρος
εὐρυόχλῳ.

Notum est ejus carmen incisum in sepulcro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum! quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus! Quid de Paulo aut Africano loquar? aut, ut jam antè, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam autoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non canis, non rugæ repenti autoritatem afferre possunt: sed honestè acta superior ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atq; communia; salutaris, appeti, decedi, assurgere, deduci, reduci;

ei, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus,
 ut quæque optimè morata, ita diligentissimè obser-
 vantur. Lyſandrum Lacedæmonium (cujus modò
 mentionem feci) dicere aiunt solitum, Lacedæmo-
 ne esse honestissimum domicilium senectutis: nus-
 quam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est se-
 nectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum
 est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum gran-
 dis natu venisset, in magno consessu locum ei à suis
 civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmo-
 nios accessisset, qui, cum legati essent, in loco certo
 confederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, &
 senem illum *sessum recepisse. Quibus cum à cuncto
 consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis
 quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed fa-
 cere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt:
 sed hoc de quo agimus in primis, quòd, ut quisq; æta-
 te antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neq;
 enim solum honore antecedentibus, sed iis etiam,
 qui cum imperio sunt, majores natu augures ante-
 ponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum
 autoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splen-
 didè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis pere-
 gisse; nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo
 actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi,
 & difficiles senes: si quærimus, etiam avari. Sed hæc
 morum vitia sunt, non senectutis. At morositas ta-
 men, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusatio-
 nis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse
 videatur. Contemni se putant, despici, illudi: præterea
 in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ ta-
 men omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & arti-
 bus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest
 ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero
 duritas, in altero comitas! Sic se res habet. Ut enim
 non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate co-
 gescit.

*Apud Lacedæmonios, hō
 nestissimum
 erat senectutis
 domicilium.*

** sessum.*

*Athenienses
 sciunt quæ
 recta sint, sed
 facere nolunt.*

cescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam; acerbicatem nullo modo. Avaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm, quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque sollicitam habere nostram ætatem videtur: appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui certum certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamvis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quàm nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, gravius ægrotant, tristiùs curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem. Quod nisi ita accideret, melius & prudentius viveretur. Mens enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Senti ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nè, quod speret, habet quidem. At est eò meliore conditione, quàm adolescens; cum id, quod sperat ille, hic jam affecurus est. Ille vult diu vivere:

hic

*Senectutem
hoc miseram
non esse, quòd
haud procul
absit à morte.*

*Οἱ πρεσβύ-
ται ἤν νεών
τὰ μὲν πολλὰ
νοσήσιν ἡσ-
σον.*

Hippocrat.

*Omni ætati
mortem esse
communem.*

*Melior senis
quàm adole-
scents condi-
tio.*

hic diu vixit. Quamquam (ô dii boni) quid est in
 hominis vita diu? Da enim supremum tempus; ex-
 pectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim
 (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus,
 qui octoginta regnavit annos, centum & viginti
 vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam
 videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim
 id advenerit, tunc illud, quod præterit, effluit;
 tantum remanet, quod virtute & rectè factis sis con-
 secutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, &
 anni; nec præteritum tempus unquam revertitur;
 nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique tem-
 poris ad vivendum datur, eo debet contentus esse.
 Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fa-
 bula; modò, in quocunque fuerit actu, probetur:
 nec sapienti usque ad Plaudite, * vivendum. Breve
 enim tempus ætatis satis est longum ad bene hone-
 stèque vivendum. Sin processeris longius, non ma-
 gis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præteritâ
 verni temporis suavitate, æstatem, autumnumque
 venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat,
 ostenditq; fructus futuros: reliqua tempora dem-
 tendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt.
 Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) in an-
 tæ partorum bonorum memoria & copia. Omnia
 verò quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in
 bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quàm
 senibus emori? quod idem contingit adolescentibus,
 adversante & repugnante naturâ. Itaque adole-
 scentes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitu-
 dine vis flammæ opprimatur: senes autem, sicut suâ
 sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extin-
 guitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt,
 vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam
 adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ
 mihi quidem tam jucunda est, ut quò propius ad mor-

*Tartessiorum
 rex, regnavit
 annos 80,
 vixit 120.*

** veniendum.*

*Veri similis
 adolescentia.*

*Adolescentia
 acerba, senis
 verò matura
 mors.*

tem

*Mors senis
contemnenda.*

*Solonis re-
sponsum.
Herodis So-
phist. non dis-
simile respon-
sum apud
Philostr.*

*Γέρων ὀλί-
γη ποβείται.
Solonis elogi-
um extat
apud Platar-
chum.*

Ennii versus.

*Non est la-
genda mors,
quam immor-
talitas conse-
quatur.*

tem accedam, eò citiùs quasi terram videar videre, aliquandòque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; recteq; in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cùm illi quærenti, Quà tandem spe fretus, sibi tam audacter obfisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cùm, integrâ mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificiùm idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinauit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè, inveterata, facilè divellitur. Ità fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit. Veratque Pythagoras, injussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an meliùs Ennius:

*Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito vivu' per ora virum.*

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ità longâ disputa-
tione

tione opus esse videtur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte suâ luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum nè crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eam locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescunt. Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: nè ea quidem in senectute quærentur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis. Ergo ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod eò melius cernere mihi videor, quod ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque C. Læli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim animus celestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatisque contrarium.

Qui pro patria mortui sint.

*Οἱ ἀνδρες
ποῖ ἐν τῷ
δουλωθειῶ
ἐσμέν τὸν
χρόνον τῆς
τοῦ, ὅς ἐστι
ὀνομαζέται
βίη.*

*Apollonius.
apud Philost.
Anima est
celestis origo*

*Quare ani-
mus immor-
talis in corpo-
ra humana
infusus sit.*

*Σοφὸς Σο-
φοκλῆς, σο-
φώτερος
Ευειπίδης,
πάντων ὃ
σοφώτατος
Σωκράτης.
Verba oraculi.
Animorum
immortalitas
probat.*

*Verba Cyri
morientis,
ὁ βασιλεὺς Πάδια,
ἀπὸ Xenophontem.*

rium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates, supremo vitæ die de immortalitate animorum differuisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque; prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque animus semper agitetur, nec principium motûs habeat, quia ipse se moveat; nec finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura sit, neque habeat in se quicquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire: magnôque esse argumento, homines scire pleraque, antequam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi charissimi filii, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec verò clarorum viro-
rum

rum post mortem honores permanerent, si nihil eo-
 rum ipsorum animi efficerent, quò citius memori-
 am sui teneremus. Mihi quidem nunquam persua-
 deri potuit, animos, dum in corporibus essent
 mortalibus, vivere; cum exissent ex iis, emori: nec ve-
 rò tum animum esse insipientem, cum ex insipienti
 corpore evasisset: sed cum omni admittione cor-
 poris liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum
 esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura
 morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est
 quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia
 unde orta sunt; animus autem solus, nec cum adest,
 nec cum discedit, apparet. Jam verò videtis nihil
 morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui domien-
 tium animi maximè declarant divinitatem suam:
 multa enim, cum remissi & liberi sint, futura pro-
 spiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum
 se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc
 ita sunt, sic me colitote, inquit, ut deum: sin unà interi-
 turus est animus cum corpore; vos tamen deos veren-
 tes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & re-
 gunt, memoriam nostrî piè inviolatèque servabitis.
 Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra vi-
 deamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit,
 aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum &
 Africanum, aut Africani patrem, aut patrum, aut
 multos præstantes viros, quos enumerare necesse
 non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis me-
 moriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteri-
 tatem ad se pertinere posse. An censes (ut de me ip-
 so aliquid more senum glorier) me tantos labores
 diurnos nocturnosque domi militiæque susceptu-
 rum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus
 vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò
 fuisset, otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore
 & contentione, traducere? Sed nescio quomodo ani-

Σωμα μὲν
 ἐν γαίῃ ἐ-
 χόμεν, καὶ
 πάντες ἐς
 αὐτὴν
 Λύόμενοι
 κόνις ἐσμέν.
 Phocyl.
 Nihil tam
 morti simile,
 quam somnus.
 Stulte, quid
 est somnus ge-
 lida nisi mor-
 tis imago?
 Ovid.

mus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset e vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalē gloriam niteretur. Quid, quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque eos verò solùm convenire aveo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, néve tanquam Peliam recoxerit. Quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, ut frustra me natum non existimem; & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclaram diem, cum ad illud divinorum animorum concilium cœtūq; proficiscar, & cum ex hac turba & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solùm viros, de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum; quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est; quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deferens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem
ego

Stulti iniquo
animo mortem
ferunt, sapien-
tes verò æ-
quissimo.

Sic vixit Cato,
ut frustra se
natum non
existimaret.
Commorandi,
non habitandi
diversorium
habemus.
Ω ἡδὲ τίς
ἦν ἡ ἐγ.
Apollon. ad
tyran. mort.
minitant.

ego meum casum fortiter ferre visus sum ; non quod æquo animo ferrem : sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam ; libenter erro : nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo : si mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam ; non vereor, nè hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extinguì hominì suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ : cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem : ad quam utinam perveniat is ! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus peractio ætatis est, tanquam fabula.

M. T. Ciceronis De Senectute finis.

O 4

M. T.

M. T. Ciceronis Paralo- loxa, ad Marcum Brutum.

Nimadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eò majus est illi, quam aut tibi, aut nobis, quia nos eam philosophiam plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (meam sententiam) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neq; dilatat argumentum, sed minutis interrogationibus, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia; de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere, Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoque scripsi libentius, quod mihi ista *παράδοξα* quæ appellantur,

Paradoxæ, id est, præter opinionem.

Iantur, maximè videntur esse Socratica, longèq; verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus : quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cùm ea, quæ dicuntur in scholis *δεπνὰ*, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo : non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiæ ; tale tamen est, ut ex eadem officina exisse appareat.

* Ex chore,
Plin. lib. 34.
cap. 8.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν id est,
Quòd solum bonum honestum.

Vereor, nè cui vestrùm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam brevius, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neq; pecunias istorum, neq; testa magna, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, * aut expetendis, duxi : quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis : neque ea solum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda ; cùm re ac factis longè aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse ? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus ? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & ob sint probis. Quamobrem, licet irrideat, si quis vult : plus apud me tamen vera ratio valebit,

*Pecunia & id
genus alia non
sunt in bonis
numeranda.
* esse nume-
randas duxi.
Πλέττε δ'
ἐδὲν τέρεμα
Theog.*

*Ὅνόματα
πράγματα
ἔρημα.
Πολλοὶ μὲν
πλεττοῖ
κακοὶ ἀγα-
θοὶ δὲ πύ-
νονται.
Theog.*

*Epiphonema,
quo concludit
Biantis sen-
tentiam.*

*Inductione
probat divitias
à veteribus
Romanis non
habitas in al-
bo bonorum.
* delicatas.*

*Enumeratio
vehemens &
copiosa.*

valebit, quàm vulgi opinio. Neq; ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus aut supellectilem amiserit. Nec non sepe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes: cujus cum patriam Prienem cepisset hostis, ceteriq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cum esset admonitus à quodam, ut idem faceret: Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, nè sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè sit, & honestè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: &, quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur: vitæ atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cælum? iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numæ Pompilius? minúsne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm * filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter offici-

um fortis & magni viri quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porſenæ Q. Mucium impulit ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ viſ Horatium Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? Quæ viſ patrem Decium, qui filium devovit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victus M. Curii ſequēbatur? Quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginienſium adventum corporibus ſuis intercludendum putaverunt? Quid Africanus minor? quid major? Quid inter horum ætates interjeſtus Cato? Quid innumerabiles alii? Nam domeſticis exemplis abundamus. * An cogitaſſe quicquam putamus in vita ſibi expetendum niſi quod laudabile eſſe & præclarum videretur? Veniant igitur irriſores hujus orationis ac ſententiæ; & jam vel ipſi judicent, utrū ſe horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe malint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facile adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arctè tenent, accuratèque defendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non hominum. Tu, cum tibi, ſive deus, ſive mater (ut ità dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neq; divinius; ſic te ipſe abjicies, atque proſternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem putes intereſſe? Quicquāne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, meliorem facit? ut enim quiſque eſt maximè boni particeps, ità & laudabilis maximè; neq; eſt ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeſtè poſſit gloriari. Quid autem eſt horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem virum?

* alias, An putabimus quēquam horum cogitaſſe quicquam in vita ſibi expetendum.

Voluptas non eſt ſummum bonum.

Repugnat bono meliorem non facere.

* extollit.

Conclusio.

virum ? an quisquam in potiundis voluptatibus gloria se & prædicatione * effert ? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrocinis defenditur) in rebus bonis habenda non est, eaq; quod est major, eò magis mentem è sua sede & statu dimoveret : profectò, nihil est aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere

“Οτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν” i. e.

Quòd seipsa contenta virtus ad beatè vivendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantòq; comitatu circumseptus, cum corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat: nomen tantum virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permansurum sibi, nè unum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recusanti quidem evererit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, siquidem nihil peperì tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neq; fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demis-

demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non potest. Exilium autem terribile est iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesque cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, nè non diuturnum sit futurum, times. Te conscientia stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum atque legum. Quocunque aspexisti, ut furia, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inertī nemini bene esse potest: sic vir bonus, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec verò, cujus virtus, morisque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est; neque porro fugienda vita est, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Ὅτι ἴσα τὰ ἀμαρτήματα id est,
Quod equalia peccata.

Parva, inquit, res est: atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquò te verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est alicujus libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam si etiam petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine; peccavit verò nihilominus: siquidem est peccare, tanquam transire lineas. Quod cum feceris, culpa commissa est: quam longè progrediare cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet.

Mors terribilis malis tantum, non bonis.

Cosmopolitis exilium non est grave.

Conscientia mille testes.

Equalia peccata esse declarat à simili.

A definitione.

*Probat peccata
æqualia.
A contrario.*

A conjugatis.

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere: Id si quidem nec majus, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccato nascuntur, æqualia sint oportet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiozem, nec sapiente sapientiozem posse fieri, facillimè potest perspicui. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil huic addi potest quò magis virtus sit: nihil demui, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiscuntur, paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, nè à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrùm potiùs de bonis est quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint: præsertim cum hac sententiâ non modò verior, sed nè utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si
senses

senferint, nullum in delictis esse discrimen? & æquè peccare se si privatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an servum? Nuda ista si ponas; judicari, qualia sint, non facile possunt. Patrem vitâ privare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm servos vivere, maluerunt, paricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si utrique adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quòd in servo necando, si ad sit injuria, semel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudit; is, qui in sede, ac domo, atque in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eoque pœnâ majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuiq; peccato pœna sit, sed, quantum cuique liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse; quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum * fingere non possumus, animorum tenere possumus. Histrion, si paulò se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllabâ unâ brevior aut longior, exhibetur & exploditur. In vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? Poëtam non audio in nugis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem sua? quæ si visa sint breviora, leviora quæ possint videri? cum, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbatâ autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quò magis peccari posse videatur.

* *figere.*
Ab exemplis

Ἄνθρωποι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται id est,
Quod omnes stulti insaniunt.

*Invehitur in
P. Claudium*

** Vide num
rationibus
sit legendum.*

** id est, pro-
babo, vin-
cam.*

EGo verò te non stultum, ut sæpe; non improbum,
ut semper; sed dementem & insanum * rebus * ad-
dicam necessariis. Sapientis animus magnitudine
consilii, tolerantia rerum humanarum, contemptio-
ne fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, ut moenibus,
septus, vincetur, & expugnabitur, qui nè civitate qui-
dem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnisne
conventus ferorum, & immanium? Omnisne etiam
fugitivorum ac latronum congregata unum in lo-
cum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa
tum civitas, cum leges in ea nihil valebant; cum ju-
dicia jacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro
pulsis magistratibus, senatûs nomen in repub. non
erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocini-
um in foro constitutum, & reliquæ conjurationis à
Catilinæ furiis ad tuum scelus furorémq; conversæ,
non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum,
quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cum
esset in republica consul, qui tum nullus fuerat; esset
senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi li-
beri; cum esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt
civitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tui
latrocinii tela contempserim. Jactam & immissam
à te nefariam in me injuriam semper duxi; pervenisse
tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè, cum parie-
tes disturbabas, aut cum te ctis sceleratas faces infere-
bas: tunc meorum aliquid ruere aut deflagrare arbi-
trabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam,
quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mi-
hi eripuisses * divinam animi mei constantiam, meas
curas, vigilias, consilia, * quibus repub. invicta stat;
si hujus æterni beneficii immortalem memoriam de-
levisses: multò etiam magis, si illam mentem, unde
hæc

** diuturnam.
* quibus te
invitissimo
stat repub.*

hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis eram, & tum maxime, cum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu nunc quidem es civis: nisi forte idem hostis, & civis esse * potest. An tu civem ab hoste naturam, ac loco, non animo factisq; distinguis? Cædem in foro fecisti; armatis latronibus templa tenuisti; privatorum domos, ædēsque sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cum omnes meo discessu exulasse rempub. putent? nunquamne, homo amentissime, te circumspicies? nunquamne quid facias considerabis, nec quid loquare? nescis exilium scelerum esse poenam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me antè gestas, esse susceptum? Omnes scelerati atq; impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutant. An, cum omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, *Qui cum telo fuerit?* ante senatum tua sica deprehensa est: *Qui hominem occiderit?* tu plurimos occidisti: *Qui incendium fecerit?* ædes Nympharum manu tuâ deflagraverunt: *Qui templa deorum occupaverit?* in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in * operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi eum legibus * esse non oportebit.

Conclusio à contrario.
* potes.

Argumentum à definitione exulis, & à legum auctoritate.

* aliàs, portus:
aliàs, ponto.
* esse subiectum non.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροί, καὶ οἱ
μωροὶ δούλοι· id est,

Quod omnes sapientes, liberi; & stulti, servi.

*Invehitur in
M. Anto-
nium.
Nemo liber,
qui suis cupi-
ditatibus non
imperat.*

*Nemo liber
nisi sapiens.*

LAudetur verò hic imperator, aut etià appellatur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat avariciam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cùm ipse improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parère defierit. Dum quidem his obediens, non modò imperator; sed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum auctoritate non uteremur, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cùm verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est? qui legibus quidem non propter metum parer, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maximè esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat deniq; nisi libenter, ac liberè? cujus omnia consilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiſcuntur, eodémque referuntur, nec est ulla res, quæ plùs apud eum polleat, quàm ipsius voluntas, atq; iudiciũ? Cui quidem etià (quæ vim habere maximam dicitur) fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poëta dixit, *Suis cuiq; fingitur moribus*. Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi ità esse pluribus verbis differendum est: illud tamen *brevis consistendum est, nisi qui ità sit affectus,

* brevi con-
sciendum est.

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. Nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatum, atq; mirabile. Non enim ità dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut aliquo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, verat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum: Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna familia *stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed tamen servi, attrienses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos signa, quos tabulæ, quos calatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, principes civitatis. Vos verò nè conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quoque oculos truditos habemus. Sed obsecro te, ità venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si

*Epiphonema,
quò claudit
sententiam.
Similitudo,
servorum.*

* caprantem.
Muranam,
lampredam
vocavit.

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset, utrùm illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos mullulos* exceptantem de piscina, & pertractantem, & murænarum copiâ glori-
 antem: nonne hunc hominem ità servum judicet, ut nè in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem; quicquid denuntiatur sit, facit; assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non servi inertis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperii, provinciarum? quàm dura est domina! quàm imperiosa! quàm vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coëgit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare: Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? Cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura servitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio? Eripite nos ex servitute. Quæ est ista servitus tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitat!

Servitus quid sit.

bilitati, & humilis, & fracti timiditas, servitus est. Nolite suere nos cuiquam servire. In libertatem vindicari vultis? Minimè. Quid enim adjungitis? *Nisi* vobis universis. Dominum mutare, non liber esse, vult. Quibus & possumus, & debemus. Nos verò, siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quandoquidem potes; debere nè dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hæc haftenus. Ille videat, quomodo imperator esse possit: cum, cum nè liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa convincat.

* Sic fortè melius: *Nisi* vobis universis, quibus & possumus & debemus. Redit ad Antonium, & abrupte concludit.

Ὅτι μόνῳ ὁ σοφὸς πλείῳ. i. e.
Quòd solus sapiens dives.

Quæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solusne tu dives? Proh dii immortales! egone me audivisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solusne tu dives? Quid, si nè dives quidem? Quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet ampliùs. Animus enim tuus oportet se judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil sibi deesse putat, nihil curat ampliùs, satiatus est, aut contentus etiam pecuniâ; concedo, dives est. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini nè honestus quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, posciscis, aufers, eripis; si socios spoliis, ærarium expilas; si testamenta amicorum expectas, aut nè expectas quidem, at ipse supponis: hæc utrùm abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives, non arca, appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum

Contra M. Crassum omnium Romanorum ditissimum.

Ὁ πλεῖστος ἐκ ἐν τῷ βαλαντίῳ, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ. Xenoph.

* satis.

Conclusio.

Quis dives
Grassi iudicio.† intercifas.
* coitionibus.
Dimissiones,
in diversum
missiones.

te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ est opus: duas? majore: plures? majore etiam. Si, ut aiunt, Danaï quinquaginta sint filię: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus est, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint, hunc quomodo ego appellabo divitem, cùm ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cùm diceres, Neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. Nam, ut iis, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque iudicum confociatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autore, corruptelam iudicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis * intercessionibus pecuniarum in * concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad scenerandas, diripiendâsq; provincias; qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur; qui testamenta subiecta, qui sublatis tot homines; qui denique omnia

nia venalia, delectum, decretum; alienam, suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quaesito opus esse? Cui autem quaesito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me filebo, de te loquar. Si censenda nobis atque aestimanda res sit; utrùm tandem pluris aestimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrùm aurum Samnitum, an responsum M. Curius hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profectò, quæ sunt summarum virtutum, pluris aestimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ità ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ positæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti, pluris quàm virtus aestimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istum questuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad scænus, exiguus: ex meo tenui vectigali, deductis sumptibus cupiditatis, aliquid etià redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui *superat? qui eget, an qui abundat? Cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

*Magnum ve:
ctigal parsi-
monia.*

** pro superast.*

* C. Fabrici-
um Luscinum
significat,
quem ter in
his Paradoxis
jam nomina-
vit.

Τὸ μυσενδὸς
δεῖδαι, ἐ-
μοῖ Λυσία
κὶ τὸ Πα-
κλωλὲ πᾶν

Apollon. a-
pud Philost.

Virtus inex-
pugnabilis.

Quod satis est
cui contigit,
hic nihil am-
plius optat.

Horac.

morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi errore verfer? Marcus Manilius patrum nostrorum memoriâ (nè semper Curios & * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit enim ædiculas in Carinis & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Ultinam quidem essemus! Sed non æstimatione censûs, verum victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vestigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimeq; divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata & areas quasdam magni æstimant, quòd ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam; neq; naufragio, neq; incendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur! quâ præditi qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

M. T. Ciceronis Paradoxorum finis.

M. T.

M. T. Ciceronis de Somnio Scipionis.

Ex libro de repub. sexto.

Cum in Africam venissem * M. Manilio * à Manlio
consule, ad quartam legionem tribunus consule do-
(ut scitis) militum, nihil mihi potius fu- ctus ad q.
it, quàm ut * Masinissam convenirem, * Masinissam:
regem familiæ nostræ justis de causis
amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex
collacrymavit; aliquantòq; pòst suspexit in cœlum,
&, Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisq;, reli-
qui cœlites, quòd antequam ex hac vita migrò, con-
spicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipi-
onem, cujus ego nomine ipso recreor. Ità nunquam
ex animo meo discedit illius optimi atq; invictissimi
viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me
de nostra rep. percontatus est: multisque verbis ultro
citroque habitis, ille nobis consumptus est dies. Pòst
autem regio apparatu accepti, sermonem in multam
noctem produximus; cùm senex nihil nisi de Africa-
no loqueretur, omniæque ejus non solùm facta, sed
etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessi-
mus, me & festum de via, & qui ad multam noctem
vigilàssem, arctior, quàm solebat, somnus complexus
est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus lo-
cuti: fit enim ferè, ut cogitationes sermonesq; nostri
pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scri-
bit Ennius; de quo videlicet sæpissime vigilans sole-
bat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illà for-
mâ, quâ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipso, erat no-
tior. Quem ut agnovi, equidè cohorrui: Sed ille, Ades,
inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ di-
cam, trade memoriæ. Vidésne illam urbem, quæ pa-
rère pop. Rom. coacta per me, renovat pristina bella,
nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthagi-
nem

nem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis penè miles? hanc hoc biennio consul evertes; eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censórque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Aliam, Græciam; deligere rerum absens consul, bellúmque maximum conficies, Numantiámque excindes. Sed cum eris curru in Capitolium invehens, offendes rempub. perturbatam consiliis nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, consilii que tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditúsque converterit; duóque hi numeri (quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen se tota converteret civitas. Te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: Tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus. Ac, nè multa, dictator rep. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentque cæteri vehementius, leniter arri-dens Scipio, Quæso, inquit, nè me è somno excitetis, & pax sit rebus: audite cætera. Sed, quò sis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cælo, ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruuntur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia, cœtúsque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores & conservatores hinc profecti, huc revertentur. Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæ sivi tamen, viveretne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos extinctos

tingentes arbitraremur. Imò verò, inquit, si vivunt, qui
è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt :
vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspi-
cias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi,
equidem vim lacrymarum profudi. Ille autè me am-
plexus atq; osculans flere prohibebat : Atque ego, ut
primum, fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, in-
quam, pater sanctissime atque optime, quando hæc
est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in
terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ita,
inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est
omne, quod conspicias, istis te corporis custodiis libe-
raverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines
enim sunt hæc lege generati, qui tuerentur illum glo-
bum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra
dicitur. Hicque animus datus est ex illis sempiternis
ignibus, quæ sydera & stellas vocatis; quæ globosæ,
& rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos,
orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi
Publi, & piis omnibus retinendus est animus in cu-
stodia corporis: nec injussu ejus, à quo ille est vobis
datus, ex hominum vita migrandum est; nè munus
humanum assignatum à Deo defugisse videamini.
Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui,
justitiam cole, & pietatem; quæ cum sit magna in pa-
rentibus & propinquis, tū in patria maxima est: quia
ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum,
qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt
locum, quem vides (erat autem is splendidissimo
candore inter flammæ elucens circulus) quem vos
(ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis:
ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera &
mirabilia videbantur. Erant autem etæ stellæ, quas
nunquam ex hoc loco vidimus: & etæ magnitudines
omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex
quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima
terris

ris luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Jam verò ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, poeniteret. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Nonne aspicias, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis extremus, qui reliquos omnes complectitur; summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atq; cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator iuminum reliquorû, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimôq; orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nâ ea quæ est media & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo * motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui, intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorû orbium * efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent.

Quam

* Inutu.

* conficitur.

Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conversio est concitatio, acuto & excitato movetur sono; gravissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam, terra nona, immobilis manens, in eâ sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii, & Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè * nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atq; cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu opplere aures obsurduerunt; (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissimâ conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis adversum, ejusq; radiis acies vestra, sensusque vincitur. Hæc ego admirans referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sencio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum, quæ si tibi parva (ut est) ita videtur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnit. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas: hosque, qui incolunt terrâ, non modò interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim * aversos, partim etiam adversos stare vobis; quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitâ & circumdatam vîngulis; quibus duos maxime inter se diversos, & cœli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos,

* al. modus.

* transversos.

subnixos, obriguiffe pruinâ vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torrerî. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, in quo qui infistunt aduersa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parua quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen, tanto nomine, quàm sit parvus vides. Ex his ipsis cultis notisque terris num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis aut *abeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austrive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in angustiis vestra gloria se dilatarî velit. Ipsi autem, qui de *vobis loquuntur, quamdiu loquentur? Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusque nostrum, à patribus acceptas, posteris prodere; tamen propter eluviones, exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed nè diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascuntur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui antè nati sint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id est, unius astri reditu metiuntur: re ipsâ autem cum ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint; tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo, vix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur.

* abeuntis

* nobis

antur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguisque visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ita quodocumque eadem parte Sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellisque revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicesimam partem scio esse conversam. Quocirca, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest! Igitur, aliter spectare si voles, atque ad hanc sedem, & æternam domum contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, Ego verò, inquam, o Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multò vigilantius. Et ille, Tu verò enitere: & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc. Nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quam hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam, quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitur aliunde, quando

quando finem habet motus, vivendi finem habeat
 necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia nun-
 quam deseritur à se, nunquam nè moveri quidem de-
 finit: quia etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc
 principium est movendi. Principio autem nulla est o-
 rigo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem
 nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset hoc prin-
 cipium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam
 oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium
 extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se ali-
 ud creabit: siquidem necesse est à principio omnia ori-
 ri. Ità fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum
 à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel
 concidat omne cælum, omnisq; natura consistat, ne-
 cesse est; nec vim ullam nanciscatur, quā à primo im-
 pulsu moveatur. Cùm pateat igitur æternum id esse,
 quod à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam
 animis esse tributam neget? Inanimatum est enim
 omne, quod impulsu agitur externo. Quod autem
 *animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc
 est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex
 omnibus, quæ sese moveat: neq; nata est certè, & æter-
 na est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem
 optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & ex-
 ercitatus animus velocius in hanc sedem & domum
 suam pervolabit: idque ocyus faciet, si jam tum, cùm
 erit inclusus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ
 extrà erunt, contemplans, quàm maximè se à corpore
 abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis volu-
 pratibus dederunt, earumque se quasi ministros
 præbuerunt; impulsuque libidinum, voluptatibus
 obedientiam, Deorum & hominum jura violaverunt;
 corporibus elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec
 in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertun-
 tur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

*anima.

M. T. C. De Somnio Scipionis finis.

Index rerum & verborum.

Abstinentia Africani p.95.
l. 10. abstinentia benevo-
lentiam multitudinis conci-
liat 95.34.

Academia ratio quid à cæteris
differat 68.7.

Accusatio multos illustravit
84.4. accusatoris nomen fu-
giendum 84.17. accusare
innocentes, impium 84.22.
accusatio laudem peperit L.
Crasso adolescenti 83. 7.
accusatio quibus de causis
suscipienda 84.7.

Acta agere 173.33.

Actio cognitioni anteposenda
62.27. actione in omni sus-
cipienda, consideranda sunt
honestas & efficiendi facul-
tas 31.15. & modus 57.
14.

Adjuvare operâ præstantius
quàm pecuniâ 85.12.

Admirabilitas quibus rebus
comparetur 78.30.

Adolescentes quibus è rebus
commendationem petere de-
beant 82.15. adolescens a-

liquid senile habere debet
194.34. adolescentiæ vitu-
peratio 188.32. adolescen-
tiæ ver comparatur 207.

21. adolescentum petulan-
tia magis est quàm senum
194.20. adolescentia mul-
tò plures, quàm senectus;
mortis casus habet 206.19.
adolescentum imbecillitas
consilii propria 48.25.

Adulari, passivè 38.6. ab adu-
latoribus facile falluntur
omnes ibid. adulator ocula-
tus 178.13.

Ædes ruinosæ & malè materi-
atæ 119.19.

Aginetis pollices præcisi 116.
29.

Ægina propinqua Pireo ibid.
31.

Æquitas lucet ipsa per se 13.
33.

Ætate ut quisque antecellit,
itâ sententiæ principatum
tenet in augurum collegio
205.18. ætati cuique sua
tempestivitas data est 193.

Q

23.

Index rerum & verborum.

13. *etati cuique sua sunt studia* 209. 18. *etatibus corroboratis amicitiae iudicandae sunt* 170. 20.
Africani dictum pulcherrimum
 37. 31. *Africanus prior, anno ante censorem M. Catonem, mortuus est* 188.
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 134. 16.
Agis rex occisus 96. 22.
Agraaia lex Philippi 94. 2.
Agri fertiles imitandi 21. 32.
Agriculturae laus 61. 24.
Agricolarum voluptates 208.
Agri bene culti laus 203. 1.
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre 37. 23.
Alexander Pheræus ab uxore interfectus 74. 30.
Ambitiosi quibus similes 36. 11.
Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. *amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium* 38. 3. *amicitia maximè perturbat officia* 115. 19. *amicitiae praestat justitia* *ibid.* *amicitiae prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati* 199. 31. *amicitia orta à natura, non ab imbecillitate* 156. 9. 157. 3. *amicitiam usque ad extre-*

um vitae diem permanere, cur difficile sit 157. 22. *amicitias qui magis querant* 161. 24. *amici qui diligendi* 166. 36. *amicitiae verè difficillimè reperiuntur in iis qui in honoribus reque publica versantur* 167. 19. *amicus certus in re incerta cernitur* *ibid.* 26. *amicitiae fines ac termini, deque iis variae sententiae* 169. 31. *amicitiae quae minùs probantur, dissuendae magis, quàm discindendae sunt* 171. 17. *amicitia inter aequales magis elucet* 179. 6. *amicitiae verè sempiternae sunt* 157. 14. *amicus tanquam alter idem* 172. 22. *amicorum bene suadentium autoritas plurimùm valere debet* 161. 6. *amicitia quid sit* 152. 12. *amicorum omnia communia* 23. 9. *amare quid sit* 178. 36.

Animorum natura. cur mortalis esse non possit 210. *animi nihil prestantius* 217. 29. *animus in custodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus* 233. 20. *animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re* 118. 9. *animi generi hominum deorum munere dati* 234. 24.

animi

Index rerum & verborum.

- animi opera majora, quàm corporis* 82.28. *animorum vis duplex* 42.10.
Annulus Gygis 113.9.
Annus verè vertens multa hominum secula complectitur 236.
Apellis Venus 103.24.
Apollinis Pythii oraculum 95.29.
Appetitus rationi lege naturæ subiectus est 42.19.
Aquæ hæret 143.3.
Aquilus de dolo malo 121.7.
Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit 96.35.
Arbitrorum formulæ 125.4.
Arganthonus quidam octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit 207.5.
Aristidis sententia de Themistoclis consilio 117.28.
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 87.3. *ejus opinio de honesto* 112.17.
Artificia quæ liberalia, quæ sordida 61.18.
Assentatio ab amicitia removenda 175.27.
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt 128.16.
Atilius vigilando necatus 136.24.
Atilius L. cur sapiens habitus 147.4.
- Avaritiâ senili nihil absurdius* 26.4. *avaritiâ nullum est retrius vitium* 95.24. *avaritia populos omnes perdit* 95.31. *avari plus semper appetunt* 230.24. *avaritia injuriæ præcipua causa* 11.26.
Auspicia quæ sint optima 185.29.
- B
- B** *ella cur suscipienda* 16.9. *bella justa quæ* 17.26. *bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum* 33.15. *belli gloria adolescentibus querenda.* 82.15.
Bene agier quid sit 125.6.
Bene & beatè vivere nihil aliud est, nisi honestè & rectè vivere 218.6.
Benefacta malè locata, male facta sunt 89.13.
Beneficia citra injuriam esse debent 91.28. *benefici & liberales naturâ sumus* 156.28. *beneficium qui dat, mores, non fortunam sequi debet* 92.5. *beneficia in quos conferenda* 89.6. *beneficia in singulos* 93.26. *beneficia in rempub* 96.29. *beneficia in egentissimos quosque præcipue conferenda* 22.17. *quæ beneficia omnibus communicanda* 23.18.
- Q 2
- Benevolen-

Index rerum & verborum.

Benevolentia colligendæ præcepta 77.13.

Benignitas quas cautiones habeat 19.30. *benignitas quæ sit utilis reipublicæ* 88.10.

benignitate nihil hominis naturæ accommodatius 19.29.

Boni viri qui sint 125.6. *bonus nemo miser esse potest* 219.

15. *boni viri definitio* 127.

6. *bonum summum, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia* 104.18.

bonæ omnia sunt habenda, quæ secundum naturam sunt 207.16. *bonorum æquatio non laudanda* 94.6. *bonum solum honestum* 219.13. *bona caduca & incerta* 152.20.

C

C*æcilius versus contra senectutem* 190.11.

Cæsaris largitiones, non liberales, sed injustæ 20.13.

Castigatio omnis vacare contumeliâ debet 36.32.

Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 99. ult. *Catonis facta, Socratis dicta laudantur* 148.

11. *Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute* 182.17. *Cato Uticensis cur se interficere*

debuerit 46.32. *Cato cum sapiens habitus* 147.5. *Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo* 212.25.

Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 66.18.

Ciceronis filii laus in re militari 82.20. *Ciceroni reditum gloriosum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitosum* 223.3.

Civitas quæ dici possit 222.9.

Civis quis sit 223.4.

Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cælum aditus 232.26.

Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 36.21.

Colendi qui 60.24.

Communia civibus inter se quæ sint 23.5.

Concordia fundamentum reipub. 96.3.

Conjugia, societas prima 24.5.

Consideratio tempus & diligentiam postulat 9.23.

Consuetudinis maxima vis est 168.35.

Contemptus quos homines sequatur 78.35.

Contentio plus ad gloriam valet quàm sermo 83.14.

Convivium melius Latini, quàm Græci nominârunt 198.10.

Corporis

Index rerum & verborum.

*Corporis bona externa antepo-
nenda* 99.23.

Crudelitas inimica naturæ 116.
33.

Cura optima de salute patriæ
238.24.

*Cyrillus quidam lapidibus obru-
tus* 117.15.

*Cyrus Persarum rex agricul-
turâ maximè oblectatus*
203.17.

D

D *Amon & Pythias* 116.8.

*Decorum ab honesto quid
differat* 39.18. *Decorum
quid sit* 40.20. *Decorum
tribus in rebus positum est*
52.1. *Decorum ab honesto
separari non potest* 40.11.

*Defensio accusationis laudabi-
lior* 84.1. *Defendendi in-
terdum etiam nocentes* 84.
27. *definitio necessaria prin-
cipio disputationis* 4.15.

*Deliberanda ea non sunt, in
quibus est turpis ipsa deli-
beratio* 113.2.

Deos non nocere 69.25.

Deposita non semper reddenda
134.22.

*Dissimilitudo dissociat amici-
tias* 170.29.

*Divitias amare parvi angu-
stique animi est* 29.19. *di-
vitie cur expetantur* 11.
26. *dives quis sit* 227.21.

Dolus malus quid 121.30.

Duodecim tabula de tutela
122.5.

Dolor, contra naturam 107.
14.

E

E *Loquentiæ laus* 63.22. *e-
loquentia quid* 83.15.

*Ennius censet non lugendam
esse mortem, quam immorta-
litas consequatur* 208.25.

Epicureorum sententia de Deo
137.5. *Epicuri de bono &
malo sententia* 216. & 217.

Euxarpia 58.14.

Euraëia 58.6.

*Exercitatio in omni re necessa-
ria* 29.33. *exercitatio in
senibus quid efficiat* 193.
24.

Exilium quibus terribile 219.
3. *exules qui sint* 223.19.

F

F *Abula Platonis utilissima*
113.10.

Falsum jurare, pejerare non est
138.35.

Fides unde dicta 11.10. *fides
ut nobis habeatur, quid fa-
ciendum* 77.29. *fides vel
hosti data servanda* 16.27.
*fides & constantia in amici-
tia desiderantur* 167.33.

*Finis bonorum & malorum sim-
plex esse debet* 143.30.

Q 3

Formæ

Index rerum & verborum.

Formæ dignitas quomodo tuenda 53.24.

Fortis animus duabus in rebus cernitur 28. 25. *fortissimus quisque imperandi cupidissimus* 27. 34. *forti viro vis adhiberi non potest* 130.30. *fortitudo sine iustitia in vitio* 27.13. *fortitudinem quomodo definiant Stoici* *ibid.* 16.

Fortune magna vis in utramque partem 72. 13.

Fraus odio digna maiore, quam vis 19. 7. *fraus vulpecule propria, vis leonis* *ibid.* 6.

G

Gemma in vitibus 201.7.

Glorie cupidi homines facile ad res injustas impelluntur 28. 16. *gloriam qui contemnunt, non reprehendendi* 30. 24. *gloria tribus est rebus constat* 77. 3. *glorie consequendæ viam Socrates tradidit* 81. 16. *gloriam est rebus bellicis petere adolescentibus debent* 82. 15. *gloria hominum angustis finibus terminatur, nec diuturna esse potest* 236.17.

Gnathonum multi similes 176. 26.

Græca cum Latinis conjungenda 1. ult.

H

Hæreditas optima quæ 50. 15. *hæreditatis spes quid efficiat* 226. 14.

Hercules in cælestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata 108. 18.

Homo ceteris animantibus, quantum et in quo præstet 632. *homo solus ordinem sentit* 7. 31. *homines quidam non re, sed nomine* 44. 9. *dii hominibus maximè utiles* 69. 22. *hominum studia in nos quomodo excitentur* 72. 11.

Honestum laudabile naturâ 8. 8. *honestum quibus ex rebus constetur* *ibid.* 6. *honestum est quatuor veluti fontibus manat* *ibid.* 16. *honestum nihil, quod iustitiâ vacat* 27. 19. *honestas à partibus quatuor manat* 62. 1. *honestas per se animos omnium movet* 77. 22. *honestum quid sit, est Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia* 103. 33. *honestum verum in sapientibus solis* 104. 26. *honesti vis* 117. 10. *honestâ naturâ, temporibus sunt non honesta* 134. 26.

Hostis olim peregrinus 17. 15. *Humane res fragiles et caducæ* 179. 17.

Imperia

Index rerum & verborum.

I

Imperia non semper expeten-
da 29.25.
Imperator quis sit 224.4.
Impii adversus deos qui sint
109.23.
Improbi servi sunt 125.1.
Injuria fit duobus modis 19.5.
Injustitia duo genera 11.12.
Inspiciente fortunato nihil est
intolerabilius 164.15.
Invitâ Minervâ nihil decet
46.16.
Jocandi genus duplex 43.15.
Jocandi genus quale esse debeat
43.23.
Iraisci graviter inimicis non
oportet. 36.19.
Ira nihil rectè fieri patitur
56.6.
Judiciorum ratio duplex 83.
ult.
Jura belli 16.4.
Jus gentium, & jus civile quo-
modo differant 124.33. ju-
ris fons natura 125.20. jus-
jurandum ad astringendum
fidem vinculum arctissimum
140.13. justitiæ fundamen-
tum fides 11.5. justitia ser-
vanda etiam adversus infimos
19.1. justitiâ nullum tempus
vacare debet 28.8. justitiâ
solâ viri boni nominantur
79.22. justitiæ fruendæ cau-
sâ reges olim constituti 80.
29.

Justitia fundamentum est sa-
mæ 93.16. justitia omnium
domina & regina virtutum
109.29.

L

L Argorum duo genera 86.
21. largitio 92. ult.
Latronum leges quædam sunt
80.15.
Leges cur constitutæ 80.35.
leges civium incolumitatem
spectant 107. ult. lex na-
turæ communem utilitatem
spectat 109.5. 110.15. 118.
32.
Liberalitatis duo sunt genera
22.3. liberalitatis ratio du-
plex 85.9. liberales qui 86.
27.
Libertas quid sit 224.20.
Liber nemo nisi sapiens ibid. 19.
Libidinosa & intemperans a-
dolescentia effectum corpus
iradit senectuti 191. ult.
libidinosorum animi 238.
29.
Lites valde vitandæ 90.1.
Loci & temporis vis quanta sit
59.4.
Ludo & joco quatenus uten-
dum 43.5.

M

Mendacium omne in con-
trahendis rebus tollendum
122.14.

Index rerum & verborum.

Mente nihil divinius 115.34.
Mercari quod statim vendas,
sordidum 61.5.
Mercatura quæ probanda 61.
 19.
Mercede ad amandum addu-
ci, sordidissimum 73.8.
Metus omnis, servitus est 226.
 33.
Micare in tenebris 127. ult.
Miles semel dimissus, nisi se-
cundo sacramento obligetur,
pugnare jure contra hostem
non potest 17.3.
Modestia quid 58.8.
Mores corrumpuntur divitiis
 93.
Mors servituti, & turpitu-
dini anteponenda 33. ult.
mors seni aut planè negli-
genda, aut etiam optanda
est 206.11. *mors longè ab-*
esse à senectute non potest
ibid. 8. *mors omni etati*
communis *ibid.* 29. *mortis*
adolescentum & senum dis-
crimen 207.29. *morti nihil*
tam simile, quàm somnus
 211.13. *mortuis religiosa*
jura tribuuntur 149.21. *mors*
quibus terribilis 219.1.
Munus perinde est ut accipitur
 144.7.
Mutatio facienda consilii, ubi
nos errasse cognoscimus 49.
 31.

N

Naturam quisq; suam po-
 tius quàm alienam inse-
 qui debet 46. 11. *natura*
quas partes corporis texit,
eas tegere omnes debent 52.
 14. *natura non patitur, ut*
alteri detrahamus nostri
commodi causâ 107. 12.
natura est jus gentium *ibid.*
 32. *natura est lex divina &*
humana 108.3. *naturæ le-*
ge unâ & eadem omnes con-
tinemur 109.9. *natura deo*
siderat recta & convenien-
tia 112.10. *natura princi-*
pia 118. 32. *natura fons*
juris 125. 27. *natura mu-*
tari non potest 157. 14. *na-*
tura similium sui appetens est
 163.2.

Negligendus nemo in quo sit
aliqua significatio virtutis
 21.6.

O

Objurgationum qui modus
 56.7.
Odisse apertè magis ingenuum
est, quàm fronte occultare
sententiam 168.12.
Officina nihil habet ingenuum
 61.9. *officii amplitudo &*
laus 3.13. *de officio questio*
duplex 5. 1. *officii divisio*
ibid. 12. *officii deferendi*
causæ 12. 31. *officia alia*
alia

Index rerum & verborum.

alia magis debentur 25. 27.
 officiorum boni ratiocinato-
 res esse debemus ibid. ult. of-
 ficia splendidissima, quæ ab
 animi magnitudine oriun-
 tur 26. 25. officium adole-
 scentis 50. 23. officia senum
 51. 2. officium magistratus
 ibid. 16. officium privati
 ibid. 20. officium peregrini
 ibid. 24. officii persequendi
 rationes quinque 68. 18. of-
 ficiorum tractatio in philo-
 sophia uberrima 101. 35.
 deliberatio triplex 102. 31.
 officia media 104. 31. of-
 ficia à quatuor fontibus bo-
 nestatis ducta 134. 32.
 Onera maxima, senectus &
 paupertas 187. 1.
 Opes cum infamia non utiles
 131. 18.
 Opinionem hominum de se neg-
 ligere, arrogantis est 41. 21.
 Orationis vis 214. 18. oratio-
 nis duplex ratio 83. 12. o-
 rationis vis duplex 54. 13.
 Oratoris proprium quid 2. 18.
 Oratoris munus, ingenii non
 solùm est, sed laterum etiam
 & virium 191. 17.
 Orbium cælestium ordo 234. 7.
 concentus 234. 34. ab ho-
 minibus non percipitur 235.
 18.
 Ordo quid 58. 11.

Otium languorem affert 100.
 27.

P

P *Ascere bene, prima utilitas*
in re familiari 99. ult.
 Patris vita cum violatur,
 quàm multa peccantur 221.
 15.
 Pro patria mors appetenda, si
 ita res ferat 25. 4. pa-
 tria parentibus anteponenda
 132. ult.
 Patroni civitatum & nationum
 qui esse debeant 16. 26.
 πᾶν 72. 2.
 Paupertas, contra naturam
 107. 14.
 Peccare, nunquam utile 123. 8.
 peccandum non est amici
 causâ 158. 9. peccata esse
 equalia 219. 22. peccata
 non rerum eventu, sed vitia
 hominum metienda sunt 219.
 24. peccare, est tanquam li-
 neas transire 219. 33. pec-
 catorum conscientia, dura
 servitus 226. 28.
 Pecuniæ cupiditas unde 12. 2.
 pecuniam contemnere ma-
 gnificum est 29. 20. pecuniâ
 corrupti, fideles esse non pos-
 sunt 85. 27. pecunia non
 querenda solùm, sed etiam
 collocanda 81. 13. pecuniæ
 cupiditas in plerisque summa
 amicitia

Index rerum & verborum.

- amicitia pestis 158. 2. pecunie & gratiae comparatio 92. 13.
- Perduellis 17. 13.
- Peregrinos usu urbis prohibere, inhumanum 117. 3.
- Periculosarum actionum multiplex ratio 34. 25. periculis sine causa offerre se, stultum est 34. 15.
- Personis veluti duabus natura unumquemque nostram induit 44. 29.
- Perjuriū quid sit 139. 1.
- Phaëthon solis filius ignis fulminis deflagavit 134. 8.
- Philosophi in quo peccent 13. 9. philosophorum vita minus exposita fortune telis, quam eorum qui rempub. tractant 31. 6. philosophiae, quando & quibus rationibus adductus operam dare coeperit Cicero 66. philosophia nomen quibusdam invisum ibid. 5. philosophi qui ibid. 2. philosophia quid ibid. 3. philosophiae defensio ibid. 13. philosophia tota frugifera & fructuosa 101. 35. philosophiae pars de officiis uberima 102. 1. philosophia liberalitatem, justitia continentiam docet 108. 9. philosophia vitam tranquillam praestat 182. 6. philosophorum principes 189. 26.
- Pietas in patriam, in caelum via est 233. 27.
- Piratis data fides non servanda 138. 31.
- Plato uno & octogesimo aetate scribens mortuus est 186. 17.
- Poëmata vel minus praeclara delectant imperitos, & laudantur 105. 6.
- Poëta iners extremum actum negligit 183. 19.
- Praeclara omnia rara 172. 10.
- Principatum appetere, hominis proprium 7. 25.
- Privata nulla, naturā: sed occupatione, victoriā, lege, pactione, conditione, sorte 10. 18. privata vita otiosior, publica fructuosior 30. 10. privata vita quibus concedenda, quibus minus ibid. 14.
- Prodigi qui 86. 23.
- Promissis quando standum non sit. 14. 32. 134. 27. promissa non servanda 134. 19.
- Prudentia quid 62. 14. prudentia & sapientia discrimen ibid. prudentia sine justitia nocet 78. 11. prudentia vera & maxime utilis quae 77. 35. prudentia senectutis est 188. 32.
- Pulchritudinis duo genera 53. 16.

Index rerum & verborum.

Pythagoreorum mos in exercenda memoria 195.6.

Q

Questio de honesto & utili 116.16. *Questiones de officio* 132.6. *Questus turpes* 228.24.

R

Rectum ita iustum, si voluntarium 13.12.

Recte facta à virtutibus proficiuntur, peccata à vitiis 220.23.

Referendâ gratiâ nullum officium magis necessarium est 21.33.

Reges cur instituti 80.29.

Regnandi cupiditates unde existant 112.26. *regni fides nulla* 12.8. *regno iniqui atq; infideles multi* 130.21.

Rei familiaris augendæ qui modus 38.27. *res familiaris queri debet iis rebus, à quibus abest turpitudine* 99.12. *res magnæ non corporum viribus, sed animi geruntur* 188.1.

Reipub. præfuturis duo Platonis præcepta necessaria 35.18. *respublicæ maxime per adolescentulos labefacta, senibus sustentata* 188.26.

Romani viri illustres bellicâ laude 27.6. *Romanorum*

mos verecundus

53.9.

S

Sanguinis conjunctio, vinculum charitatis 24.14.

Sapientie amor ex cognitione honesti 8.10. *sapientia in quo sita* ibid. 28. *sapientia quid à prudentia differat* 62.14. *sapientia princeps virtutum* ibid. 13. *sapientia quid* 67.5. *sapientie laus* ibid. 13. *sapientes septem, non tamen omnino sapientes* 105.24. *sapientis est, habere rationem rei familiaris* 122.30. *sapiens, qui sibi non prodest, nè quidquam sapit* 122.25. *sapientis cum histrione comparatio* 207.16. *sapientissimus quisque equissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo* 212.6. *sapientum quorundam de amicitia opinio* 161.9. *sapientis animus quibus rebus munitus* 229.

Securitas caput est ad beatè vivendum 161.18.

Seditionum origo quæ 35.26.

Senator non est, qui jurejurando hostium tenetur 136.15.

Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere 190.1. *senis sermo quietus & remissus decorus est* 191.22.

senibus

Index rerum & verborum.

- senibus conceditur, ut de se dicant* 192. 11. *senem maturè fieri, si vis diu esse senex*, proverb. 192. 33. *senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis* 194. 35. *senili avaritiâ nihil absurdius* 206. 3. *senectus optatur, eadèmq; accusatur* 183. 9. *senectutis arma sunt exercitationes virtutum* 184. 29. *senectus accusatur, non propter ætatem, sed propter mores* 184. 6. 186. 15. 205. 27. *senectus quatuor de causis misera videtur* 187. 3. *senectus maximum onus putatur* 187. 1. *senectutis vitia diligentia compensanda sunt* 194. 6. *senectutis vituperatio* 195. 20. *senectus naturâ loquacior* 201. 35. *senectutis modica severitas probatur* 206. 1. *senectutis fructus est, antè partorum bonorum memoria & copia* 207. 24. *senectus peractio ætatis est, tanquam fabule* 213. 15.
- Sepulcra communia propinquis inter se** 18. 16.
- Sermo qualis esse debeat** 55. 6. *sermonum suavitas, amicitie condimentum* 168. 17. *Servorum infima conditio* 19. 2. *servis quomoda uten-*
- dum* ibid. 3.
- Severitate sublata administrari civitas non potest* 36. 29.
- Similitudo ad amicitiam alligit* 162. 35.
- Simulatum nihil diuturnum* 81. 24. *simulatio, perfidi, improbi, malitiosi hominis est* 121. 33. *simulatum nihil in amicitia* 155. 8.
- Societatis humane vinculum oratio* 22. 29. *societatis humane gradus* 23. 28. *societas præstantissima, bonorum virorum familiaritas* 24. 18. *societas inter omnes, major autem ut quisque proximè accedit* 151. 35.
- Solitarium nihil natura amat* 175. 4. *solitudo languorem affert* 100. 28.
- Stoicorum oratio* 214. 21.
- Stulto nemini bene esse potest* 219. 14. *stultos omnes insanire* 214. 25.
- Summum jus, summa injuria* 15. 5.
- Superbia in prosperis rebus fugienda* 37. 17.
- Syllæ largitiones, non liberales, sed injustæ* 20. 12.
- T
- T** *Abule novæ injustæ* 98. 4.
- T** *Temperantia* 39. 12.
- Turpe

Index rerum & verborum.

Turpe mutatur tempore 106.
15. turpitudine maximè contra naturam 112. 10. *turpe nunquam utile* 117. 35.
Tyrannorum ferè violenta mors 73. 34.

V

V *Aletudinis tuenda ratio* 99. 7.
Vestigalia urbana rusticis antepponenda 99. 31.
Venandi studium honestum 43. 30.
Venditor lege 12 tab. prestabat tantum vitia, quæ lingua nuncupata essent 123. 13.
Veri adolescentia comparatur 207. 21.
Verecundia 39. 12. *verecundiâ sublata, nihil rectum aut honestum est* 60. 20. *verecundia maximum amicitiae ornamentum* 173. 10.
Veri investigatio, hominis propria 7. 18.
Veritas molesta est 175. 17.
Vestitus quæ ratio 53. 28.
Veterrima quæque debent esse suavissima 168. 29.
Veturius hosti deditus 139. 9.
Viam erranti non monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum 119. 25.

Villa locuples abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle 202. 30.
Vires celeritati anteponendæ 99. 30.
Virgula divina 64. 6.
Virtutes ut quæque leniores, ita amabiliiores 21. 9. *virtutum quarundam simulacra in beluis* 22. ult. *virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur* 71. 31. *virtutem unam qui habet, an omnes habeat* 78. 14. *virtutem quomodo nonnulli interpretentur* 152. 25. *virtute nihil amabilius* 155. 23. *virtus tenera & tractabilis est* 162. 17. *virtutis opinio, amicitiae conciliatrix* 159. 4. *virtus seipsâ contenta est ad beatè vivendum* 218. 8. *virtutes inter se pares* 220. 6. *virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia* ibid. 15. *virtus pluris aestimanda, quàm ulla possessio, aut ulla vis auri & argenti* 229. 23. *virtute qui præditi sunt, soli sunt divites* 230. 17. *virtus amitti non potest* ibid. 14. *vita finis optimus* 208. 11.
Vita deserta ab amicis, jucunda esse non potest 164. 29.
vitia

Index rerum & verborum.

vitia animi graviora, quàm
corporis ac fortune 108. ult.
Vitis naturâ caduca 200. ult.
Miscendi modus 15. 24 45. 23.
Voluptatis appetitum omnes fe-
rè propter verecundiam oc-
culant 44. 11. *voluptates*
blandissimæ domine 79. 11.
voluptas omnis honestati con-
traria 143. 23. *voluptate*
nulla pestis capitalior 195.

27. *voluptates agricolarum*
200. 10. *voluptas plurimo-*
rum patrociniis defenditur
218. 3.
Vox clara & suavis esse debet
54. 26.
Utile ab honesto separari non
debet 68. 27. *utilitatum*
comparatio 99. 21. *utilitas*
communis secundum natu-
ram 109. 7. 112. 12.

77
0m
47